

# VIGILIA

1976  
május

Csanád Béla:  
**A katolikus vallásosság  
mérése hazánkban**

Tomka Ferenc:  
**Az egyház folytonos  
megújulása és a  
tudásszociológia**

Nyíri Tamás:  
**Világi keresztények**

Thurzó Gábor:  
**Az egyetlen kivétel  
(hangjáték)**

Makay Gusztáv:  
**Korszerűtlen gondolatok  
a líráról**

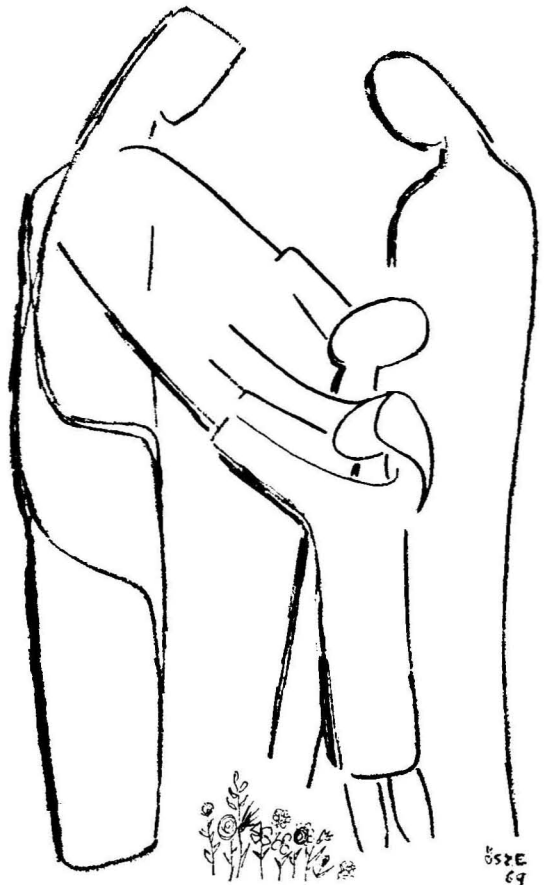
Dévényi Iván:  
**Czóbel Béla (1883-1976)**

Czóbel Béla:  
**Kiállítási megnyitó  
beszéd**

Latinovits Zoltán:  
**A Bagó story**

Palkó István:  
**Hol volt Savaria?**

Fáy Ferenc versei



Ósze András grafikája



## AZ EGYZHÁZ FOLYTONOS MEGÚJULÁSA ÉS A TUDÁSSZOCIOLÓGIA

A II. vatikáni zsinat egyik különösen időszerű tette volt az, hogy az egyház folytonos megújulásának szükségletére — amelyről ugyan a teológia mindig tudott — újra felhívta a figyelmet. A „szüntelen megtisztulás és megújulás”, a „szüntelen újjáalakulás” fontosságáról kifejezetten vagy burkoltan szó van a legtöbb zsinati dokumentumban: — A folytonos megújulásra való készség hozzátartozik az egyház lényegéhez; ez a feltétele annak, hogy az egyház jelen tudjon lenni a mai világban, következőleg lényeges szerepe van ennek a szempontnak a papnevelésben és a papi-lelkipásztori életben is. (Az egyházzól 8; Papi élet 1,13; Papnevelés; Keresztény egységtörekvések 6 stb.).

A folytonos megújulás fontosságát nem kell részletesebben elemeznünk, hiszen egyrészt közismert az ún. „gyorsuló idő” problematikája, másrészt nyilvánvaló az is, hogy az egyháznak mindig az adott világ, az adott emberiség számára kell „jelen lennie”, jeleznie az Atya szeretetét. Erre a jelenlétre, a jelen emberével való párbeszédre — a feléje irányuló igehirdetésre — pedig csak akkor képes, ha formái, jelei, nyelve érthetőek a jelenkor számára. Ilyen értelemben figyelmeztet a zsinat ismételten arra, hogy „a földi zárandokútját járó egyházat Krisztus szüntelen újjáalakulásra hívja. Mint emberi földi intézmény folytonosan rá is szorul (a megújulásra). Idejében és becsületesen újítsuk meg tehát mindazt”, ami a történelmi tényezők függvénye, s amit éppen ezért „gondosan meg kell különböztetnünk a tulajdonképpeni hitletéteménytől” (Ker. egységtör. 6).

Jelen korunkban, amikor az idő felgyorsulásának bizonyos értelemben még az elején járunk, s amikor az egyház mint intézmény — bizonyos kommunikációs nehézségek miatt — csak röviddel ezelőtt (néhány évtized késéssel) vette tudomásul az idő gyorsulásából számára következő feladatokat; — jelen korunkban, amikor tehát a társadalomban felgyorsult változások erőterében egy statikus és egy dinamikus egyházszemlélet határán állunk, különös jelentősége van számunkra annak a tudományágnak — a tudásszociológiának —, amely az emberi tudat és az emberi intézmények rugalmasságának, illetve megmerevedésének problémáival foglalkozik. Hiszen — amint *Mannheim*, a tudásszociológia egyik első mestere mondja — ha sikerült felfedezni egy betegség kórokozóját, már megtettük a legfontosabb lépést a gyógyítás felé; és amint megismerjük a tudat, illetve az intézmények megmerevedésének, elidegenedésének belső rugóit, már megtaláltuk a megújulás útját is.

A következőkben a tudásszociológia néhány lényeges szempontját szeretném felvázolni, amelyek utalnak a tudat, illetve egy intézmény megmerevedésének, dologiasodásának belső rugóira, s egyúttal a folytonos megújulás szükségességére.

*Mivel foglalkozik a tudásszociológia?* A tudásszociológia központi kérdései valamilyen formában mindannyiunk számára ismerősek. Hiszen rendszeresen találkozunk az idősebb és fiatalabb korosztályok közötti szemléleti feszültséggel, régi és újabb társadalmi szokások, formák ellentétével; a tradicionális, zárt közösségben nevelkedett egyének tradícióhoz kötöttségével, szemben az urbanizált milióban felnőtt embereknek ilyen vonatkozásban kötetlenebb magatartásával stb. — *Pascal* híres mondása, amely szerint „ami a Pírreusok egyik oldalán igazság, az a másik oldalán tévedés”, a tudásszociológia lényegi problémáját érinti. Még világosabb a probléma a *marxi* megfogalmazásban, amely szerint „a tudat társadalmi termék”. — *A tudásszociológia az emberi tudat közösségi-társadalmi meghatározottságát vizsgálja*, különös figyelmet szentelve az elidegenedés, illetve a fejlődésre képtelenné válás problémájának.

A tudat társadalmi meghatározottságának kérdése rendkívül összetett. A téma elemzéséhez sokan hozzájárultak, *Marxtól* és követőitől (Magyarországon *Lukács Györgytől* és *Heller Agnestől*) kezdve *K. Mannheimig* és *Nietzschétől* *Max Schelerig*. A témával más-más szempontból, ugyanakkor mégis sok vonatkozásban egymástól el nem választható módon foglalkozik a kulturális antropológia (*G. H. Mead*, *M. Mead*, *R. Benedict* stb.) és a filozófiai antropológia (vö. *Nyíri T.*), a szociálpszichológia (*K. Lewin* stb.) és a szociológia (*K. Mannheim*, *P. Sorokin*, *G. Gurvitch*, *R. K. Merton*, *P. Berger-Th. Luckmann* stb.).

[Bevezetőben meg kell jegyeznünk, hogy a magunk részéről egyrészt elutasítjuk azt az értelmezést, amely szerint a tudat különböző megnyilvánulásai mindenestül a társadalom függvényei (Marx, Mannheim), s amely a teljes *relativizmushoz* vezet; másrészt azonban szembe kívánunk nézni azzal a ténnyel, hogy egyes — sokak számára változhatatlannak tartott — formák, intézmények, vagy igazságok valóban társadalmi „termékek”, azaz relatívok.]

*Minden megújulás halálra van ítélve?* Az egyház folytonos megújulásáról lévén szó, a tudásszociológia kérdései közül bennünket elsősorban a megmerevedés, az elidegenedés problémája érint. Hiszen ha az egyház megújulása szóba kerül, az egyház történelmét némileg ismerőben azonnal feltámad egy kérdés: vajon ezek a most oly lelkesen induló megújulási kísérletek nem fognak-e egy-két generáció múltán éppúgy megmerevedni, ahogy megmerevedtek és ellanyhultak az egyháztörténelem olyan nagy megmozdulásai, mint amilyen egy *clyni mozgalom*, vagy egy *Assisi Szent Ferenc* mozgalma volt? — Igen, ma egyre több oldalról elhangzanak az előzőhöz hasonló kérdések: Hogyan lett a szegénységet hirdető krisztusi közösségből a történelem bizonyos szakaszaiban óriási vagyonnal rendelkező, hatalomra törő szervezet, — hogyan lett a szolgálatra küldött papságból társadalmi, vagy legalábbis egyházi téren uralkodó réteg, — hogyan lettek elkötelezett szentek által indított szerzetesi vagy egyéb megmozdulásokból egyre kiüresedő, gyengülő erejű szervezetek, — hogyan jött létre az első századok vértanúságra kész hitvalló egyházából egyes korokban csupán üres szokásokat, népi hagyományokat ápoló (olykor széles néprétegekre jellemző) ún. „társadalmi kereszténység”?

És noha ezekre a kérdésekre mindazok, akik némileg ismerik az egyház történelmét, tudnának bizonyos szempontból válaszolni, mégis azt kell mondanunk, hogy e válasz inkább *descriptív* mint *megokoló*; azaz a kérdés legbenső magját nem világítja meg. Hogy mennyire nem világítja meg, arra utal az imént felvetett kérdés megoldatlansága; — ti. a kérdése, amely így hangzott: vajon a jelen kornak, és minden kornak megújulása is szükségképpen a megmerevedés áldozata lesz-e?

Ezek szerint a folytonos megújulás csupán azt jelentené, hogy az egyházi intézmények időnként szükségképpen elidegenednek, s a merevség egy végső fokán kell jönnie egy *Szent Ferencnek* vagy egy *XXIII. Jánosnak*, aki bizonyos értelemben valami egészen újat kezd? (Természetesen újat a megmerevedéshez képest, de szervesen kapcsolódót az egyház hagyományához.) — Már bevezetőben azt kell mondanunk, hogy a kérdésre a történelmi tapasztalatok ellenére is nemmel kell válaszolnunk. E válaszhoz, annak megokolásához azonban már csak a dologiasodás belső — szociológiai — mechanizmusának megismerése által juthatunk el.

Lássuk tehát legalábbis vázlatosan, *mit mond a tudásszociológia az elidegenedés problémájáról*, és mit tud mondani a *megmerevedés elkerüléséről*.

*Tárgyasodás, dologiasodás, elidegenedés.* A tudásszociológia az intézmények, illetve a tudat alakulásának belső, szociológiai (-lélektani) rugóit vizsgálja. Ezzel kapcsolatban arra hívja fel a figyelmet, hogy a tudat a társadalom és az intézmények dialektikájának hátterében maga is egy állandó dialektikus folyamat középpontjában áll, mint *mozgató és mozgatótt*, mint *hatóok és a visszahatások célpontja*.

Az első fokon ez azt jelenti, hogy az emberi tudat irányítja a tudatos cselekvést, amely által az ember létrehoz — *externalizál* — egy tárgyi világot maga körül. A folyamatos cselekvés által, másodfokon ez a tárgyi világ mindjobban *tárgyasul, objektiválódik*. Végül a harmadik fázisban a világ tárgyi adottságai közé születtő új generációk ezt a tárgyi világot *internalizálják*, teszik magukévá mint sajátjukat a *primér szocializáció* folyamán. S ekkor jelentkezik már a lényegi kérdés: vajon ezek a későbbi generációk tudatában vannak-e annak, hogy objektív adottságként elsajátított világuk emberi alkotás, és nem változhatatlan, emberfeletti valóság. Amennyiben a világot — a társadalom intézményeit, formáit — változhatatlannak, dologinak fognák fel, akkor jönne létre a dologiasodás, az *elidegenedés*.

Lássuk a mondottakat — azaz a tudat, illetve az intézmények alakulásának problémáit — kissé részletesebben. *Berger és Luckmann* ma már közhismertté vált példáiának témánk szerint alakított változatával szemléltetve az imént váolt fejlődési fokokat:

Képzjük el, hogy hajótörtek egy csoportja egy elhagyott szigetre vetődik. A csoport minden tagja más nyelven beszél, más országból származik, más szokásokon nevelődött. Különbözőségük miatt más körülmények között érintkezni sem tudtak volna egymással, a szigeten azonban a mostoha körülmények legyőzésében egymásra vannak utalva. A folytonos érintkezésnek, a közösen végzett munkának, erőfeszítéseknek hatására az önálló emberi egyedekből lassan egységes közösség alakul ki. — A közösség kialakulásában több tényezőre kell felfigyelnünk: 1) Először is kialakulnak a közös *érintkezési jelek* és maga a nyelv. 2) Másodsor a közös cselekvés által kialakulnak az ún. *cselekvési modellek*. E modellek kialakulását már az egyéni cselekvésben is megfigyelhetjük: — Minden emberi cselekedet, amelyet gyakran ismételünk, modellé merevedik, s e modellt azután erőmegtakarítással reprodukálhatjuk, — azaz elkerülhetjük, hogy minden cselekvés alkalmával újra és újra végig kelljen gondolnunk a cselekvés minden eszközét, célját, módját stb. A közösségi cselekvés útján létrejött modellek azonban sokkal tartósabbak, mint azok, amelyek az egyéni cselekvés gyümölcsei. Amikor a közösség kialakít és elfogad egy cselekvési modellt, az azt jelenti, hogy egyidejűleg el is várja tagjaitól, hogy e modellnek megfelelően cselekedjenek. Vagyis e modell a közösségben már *normatív* erővel bír, megtartását az ún. *közösségi kontroll* is védelmezi. — E cselekvési modellek, illetve a közösségi normák kötelező erejét példázzák a fejlődés egy magasabb fokán a társadalmi, érintkezési formákat egyes korokban oly szigorúan szabályozó előírások. S e példa egyúttal utal arra is, hogy a cselekvési modellek, illetve a közösségi normák távolról sem feltétlenül a cselekvés egyetlen lehetséges vagy legjobb módzatai. 3) Harmadszor a cselekvési modelleken túl kialakul a csoport *struktúrája*, kialakulnak bizonyos alá-, fölé- vagy mellérendeltségi viszonyok is, amelyek szükségszerűen létrejönnek a közös cselekvés folyamán.

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy az ember a közösségi cselekvés által egy tárgyi világot hozott létre (externalizált). Ez a világ mostantól kezdve már valamiképpen *önálló létre tett szert*, hiszen maguknak a létrehozóknak is alkalmazkodniuk kell hozzá. Ilyen értelemben beszélt már *Durkheim* a szociológia egyik nagy klasszikusa a társadalmi szokások és általában a társas világ „*dologiaságáról*” (choseité), és ilyen értelemben beszél Marx és általában a szociológia *tárgyiasulásról* vagy *objektivációról*.

*Megalkotandó világ helyett adott világ.* A társas világ tárgyias, önálló voltának súlyát tulajdonképpen a közösségbe beleszülető *új generációk megjelenésekor* érzékelhetjük igazán, illetve az új generációk megjelenése mindig további lépés a tárgyiasodás útján. Az első és a második, majd további generációk világa között ugyanis lényegi különbség van. Az első generáció számára az élet egésze *megalkotandó feladat* volt, a közösségbe beleszületett gyermek ezzel szemben egy *adott*, „*megalkotott*”, tárgyiasult világgal — kidolgozott érintkezési formákkal, cselekvési modellekkel és számára megfellebbezhetetlennek látszó közösségi struktúrával — találja szemben magát, amelyeket egyszerűen át kell vennie. Számára mindez van. Tudja, hogy akkor is így van, ha ő nem gondolná végig, hogy miért és hogyan van, s akkor is ennek megfelelően kell cselekednie, ha ez nem tetszenék neki. — Szigetünk úttörői a maguk alkotta világban mindennel „*személyes kapcsolatban*” voltak: az érintkezési jeleknek, a cselekvési modelleknek és a közösségi normáknak nemcsak történetét és részletes okait, céljait ismerték, de azok valamiképpen testükből, erőfeszítéseikből sarjadtak; élő viszonyban álltak velük, hiszen mindegyikért véres verejtékkel kellett megdolgozniuk. — A „*beleszületettek*” számára ez a személyes viszony már erősen csökkent: — velük már egy adott tárgyi világ áll szemben.

E tények részletesebb magyarázatára itt nem térhetünk ki, csupán utalhatunk a lélektanok néhány alapvető megállapítására. Mindenekelőtt a *gyermeklélektan* rámutat, hogy a gyermek nem értelmével tanul, hanem érzelmileg azonosul, *identifikálja* magát a világgal, amely őt körülveszi, illetve amely az őt szerető személyek világa. Számára egyszerűen ez lesz „*a*” világ! És minél inkább azonosulnak az őt körülvevő személyek ezzel az adott, tárgyi világgal, annál kevésbé fogja a gyermek, majd felnőtt valaha is megkérdőjelezni annak érvényét, abszolút voltát. — Másik oldalról a *közösséglélektan* elemzi az ún. *referencia csoport* vagy vonatkoztatási csoport egyéni és tudatot alakító erejét; hangsúlyozva, hogy az ember világszemléletére döntő hatással van az a közösség, amelyhez tartozik, amely érzelmileg is támpontot, biztonságot nyújt számára.

Ezek a szempontok tehát megvilágítják azt a tényt, hogy a második generáció számára a társas világ már összehasonlíthatatlanul tárgyiasabb, megváltoztathatatlanabb, mint az első generáció számára volt. A társas világ rugalmatlanná válását a további évtizedek folyamán több tényező segíti elő, amelyekre azonban ismét csak utalhatunk: ilyenek a *legitimáció* és annak különböző eszközei, lépéscsoái, pl. az ún. *annihiláció* — az intézmény-organizációban uralkodó felfogástól eltérő vélemények megsemmisítése — és a tipizálás vagy *sztereotipizálás*; ilyenek a közösségi struktúráknak és az ún. társadalmi szerepeknek differenciálódása; s végül ilyen a közösség *saját világképének* kialakulása, amely világkép egyúttal megokolja azt is, hogy a közösség miért éppen *ilyen* felépítésű, miért *ilyen* szokásokkal, formákkal stb. rendelkezik. És természetesen azt is megokolja, hogy ez a felépítés, ezek a formák a lehető legjobbak.

Egy példán szemléltetve az utóbbi gondolatot: az indiai *kasztrendszer* kialakulásának nagyon hosszú története van, de az indiai páriák, akik beleszülettek e sajátos társas világnak egy bizonyos szerepébe — ti. a pária szerepébe —, nagy többségükben nem sokat tudnak a struktúra történelmi kialakulásáról, sem arról, hogy ezt mennyire igazságtalannak tartják más kultúrák tagjai. Számukra ez a világ az adott és egyedül lehetséges világ, az ő közösségük — vonatkoztatási csoportjuk — világa, amelyet ráadásul egész vallásos világképük is legitimál. Így többségük számára fel sem merül a megváltoztathatóság kérdése, hiszen ha számukra ez a világ természetes, Isten-akarta rendje, akkor hogyan is lehetne gondolniok ennek megváltoztatására.

Ez a példa egyúttal a tárgyi világ dologiasodására, *elidegenedésére* is példa. Hiszen elidegenedésről olyankor kell beszélnünk, amikor az ember saját alkotása számára idegen, vele szembenálló hatalommá válik, amely leigazza őt, ahelyett hogy ő uralkodnék felette.

Az elidegenedés problémájához jutva úgy tűnik, újra visszatértünk kiinduló kérdéseink dilemmájához, a tudásszociológia központi problémájához. A dilemma ti. abban rejlik, hogy az embernek pótolhatatlanul *szüksége van intézményekre*, amelyek keretet, biztonságot nyújtanak számára (ezért naív dolog pl. intézmény nélküli egyházat rajzolni meg ideálképként). Másrészt azonban igaz az is, hogy az intézmények az imént vázolt módon magukban hordozzák a megmerevedés csiráját, és így az idő múlásával a kezdetben legrugalmasabb intézmények is többnyire elindulnak az elidegenedés útján; azaz úgy jelennek meg az új generációk tudatában, mintha örökérvényű, változhatatlan léttel bírnának. Ezáltal szükségképpen a haladás gátjává válnak.

*Az elidegenedés az egyház életében.* Az intézmények és a tudat alakulásának imént vázolt szempontjait hallva akaratlanul is alkalmaznunk kell a problémát az egyház életére, az egyházi élet legkülönbözőbb példáira. Igen, mert az egyházban és annak egyes kisebb közösségeiben is természetesen kialakultak a fejlődés során a közös nyelv (egy sajátos egyházi szaknyelv), a közös formák, cselekvési modellek; kialakultak az alá- és fölérendeltségi viszonyok, kialakult egy bizonyos közösségi struktúra stb. S amíg kezdeti formájukban mindezek rugalmasak, változékonyak voltak, addig az évszázadok során mindjobban önállósultak; — az egyház későbbi generációinak tudatában, az ún. „hétköznapi tudatban” nem a lényegét megközelíteni akaró, azt kifejező *eszközökként* éltek, hanem önálló léttel bíró, változhatatlan valóságokként. A mondottakat különösen jól megfigyelhetjük az egyházi élet, vagy a *liturgia* egyes formáin. Tudvalevő például, hogy a *szentségi szertartások* az első évszázadokban spontán, rugalmas cselekmények voltak; cselekmények, amelyeket a jelenlevők pillanatnyi igényei erősen meghatároztak, s amelyek éppen ezért tudtak oly közel kerülni a résztvevőkhöz. *Hyppolit* a *Traditio Apostolicában* megad egy modellt a mise kánonjára, de hozzáfűzi: „Nem fontos, hogy a püspök éppen ezeket a szavakat használja, amelyeket mi itt megadtunk. Semmiképpen sem kell kívülről megtanulnia ezeket. Ellenkezőleg, mindenki saját tehetsége szerint imádkozzék, — csak legyen imádsága az igaz hitnek megfelelő” (Traditio Apostolica 9, Botte 28). — A zsinat idején viszont éppen azért váltott ki oly széles körökben felháborodást a liturgia megújítása, rugalmasabbá, korszerűbbé tétele, mert sokan szentnek és megváltoztathatatlannak tartott világukat érezték megkérdőjelezve, ti. egy világot, amely az ő tudatukban már elszakadt eredeti rendeltetésétől, amely már nem eszköz, hanem önálló életet élő szent „dolog” volt. — A dologiasodást az egyházi élet más területein is megfigyelhetjük, illetve *lemérhetjük abból a re-*

akcióból, amelyet egyes korhoz kötött egyházi formák, hivatalok, rangok, érintkezési formák stb. megváltoztatása kiváltott és mindig újra kivált.

Természetesen az újjáalakulás nehézségeit a többi emberi intézmény életében is hasonlóan tapasztalhatjuk. A nagy intézmények a történelem folyamán gyakran képtelenek voltak az újjáalakulásra. Elidegenedtek, és merevségük miatt annyira nem tudták felfogni a kor igényeit, hogy az olykor már küszöbön álló forradalom jeleit sem vették észre mindaddig, amíg az el nem söpörte őket. (Gondoljunk a francia államrendre az 1780-as években). — Mindez azonban aligha csökkenti, sőt talán inkább növeli az egyház megújulását, a folytonos megújulási készséget érintő kérdésünk súlyát.

*Mi szab határt az elidegenedésnek?* Ha a mondottak után visszatérünk bevezető kérdéseinkre, azt mondhatjuk, hogy azok egy részére — többek közt egyes szerzetesrendek vagy az egyházi formák elidegenedésének kérdésre — az imént adott séma alkalmazása és megfelelő elemzése által is választ kapunk. Más kérdésekre — például arra, hogyan lett az ősegyházak az Apostolok Cselekedeteiben ábrázolt szegény, egyenlőségben és testvériségben élő, és szeretetet sugárzó közösségből a középkor feudális egyháza — csak akkor válaszolhatunk, ha a vázolt sémán túl figyelembe vesszük azokat a szempontokat, amelyeket az egyháztörténelem nyújt a kérdésben, illetve a tudásszociológiának azokat a szempontjait, amelyek a tudatnak és egy-egy intézménynek társadalmi meghatározottságára, és a meghatározottság létrejöttének belső struktúrájára vonatkoznak.

Dolgozatunk lényegi kérdésére, az egyház folytonos megújulásának és a tudásszociológiának kapcsolatára azonban már a mondottak alapján is választ adhatunk. Hiszen láttuk, hogy a megújulás annál nagyobb nehézségekbe ütközik, minél nagyobb az elidegenedés foka. Az elidegenedés viszont annál nagyobb mértékű, minél abszolútabbnak, megváltoztathatatlanabbnak tartják az intézményben élők az intézmény ember alkotta előírásait: azokat a formákat, szerepeket, cselekvési vagy gondolkodási modelleket, amelyeket ők egy bizonyos korhoz kötötten alakítottak ki, s amelyek egy megváltozott korban esetleg már szerepüket veszítették. Vagyis a tudásszociológia első jelentős szerepe abban áll, hogy megvilágítja az egyes intézmények kialakulásának szociológiai, lélektani rugóit, összetevőit. S amikor az intézmények pótolhatatlan pozitív jelentősége mellett egyidejűleg rámutat az azokat megmerevítő, elidegenedés felé hajtó erőkre, ezáltal máris *valószínűsíti azt, hogy egyes változtathatatlanok tűnő formák, struktúrák valójában korhoz kötöttek.* De ezáltal, hogy erre felhívta a figyelmet, már meg is szüntette az elidegenedést — a tudat szintjén. Hiszen ha tudatosul, hogy egy intézmény egy meghatározott korban jött létre, s ha tudatosul, hogy milyen fejlődés és benső erők hatására alakult olyanná, amilyen, akkor máris elvesztette „dologi” jellegét, akkor már újra rugalmassá, megújíthatóvá vált az egyén tudatában.

Az intézmények megújítását illetően azonban az előbb említett indirekt mondanivalón túl a tudásszociológiának egész konkrét útmutatása is van. Miközben elemzi az intézmények fejlődésének belső mechanizmusát, egyúttal *feltételezi a megmerevedést megakadályozó rendszert* is. Így válik nyilvánvalóvá egy intézmény-organizáció külső és belső *kommunikációs struktúrájának* — illetve az információkat és igényeket megfelelő sebességgel továbbító kommunikációs csatornának — nélkülözhetetlen fontossága. S itt születik meg az ismert német szociológus, *H. Schelsky* által elemzett új fogalom, az ún. „*folytonos reflexió*” (Dauerreflexion) fogalma, amely az intézmény dilemmájának megoldását kívánja adni. (A Zsinat által minden szinten előírt *kollegiális szervek* — a plébániai, egyházmegyei vagy országos tanácsok, a püspöki szinodus, vagy a nemzetközivé tett Kúria — mind a kommunikáció gyorsítását, s ezáltal a „folytonos reflexió” lehetővé tételét volnának hivatva elősegíteni.)

A fenti összefoglalásban egy széles körű kutatási területet érintettünk vázlatosan. De ha a helyszűke miatt az egyes részletkérdések kifejtésére nem is volt módunk, arra talán elegendő volt tanulmányunk, hogy sejtse az egyház folytonos megújulásának problematikáját, és a tudásszociológiának a megújulásban betöltött szerepét. A mondottak után — noha itt csupán a szociológia egy kis részterületét érintettük — bizonyára érthetővé válik az is, miért sürgeti a Zsinat annyira a szociológia ismeretét az egyház tagjai és vezetői számára. Hiszen az egyház lelkipásztori küldetéséből szükségképpen következik a korszerű-

ség kötelezettsége. A jelen igényeinek érzékelésében, illetve a korszerűsítésben pedig — amint az előzőkben is láttuk — a természetes eszközök között különös szerepe van a szociológiának.

**Irodalom:** Aron R.: Die deutsche Soziologie der Gegenwart. Stuttgart, 1969 — Benedict R.: Patterns of Cultur. Boston, 1934 (Urformen der Kultur, Hamburg, 1955) — Berger P. — Luckmann Th.: Die gesellschaftliche Konstruktion der Wirklichkeit (Eine Theorie der Wissenssoziologie). Stuttgart, 1971<sup>2</sup> — Durkheim E.: A szociológia módszere. Budapest, 1971 — Gurvith G.: Problèmes de la sociologie de la connaissance. in: Traité de sociologie. Paris, 1960, II. k. — Heller Á.: Társadalmi szerep és előítélet. Budapest, 1966 — Lewin K.: A mezőelmélet a társadalomtudományban. Budapest, 1972 — Lewin K.: Csoportdinamika. Budapest, 1975 — Lukács Gy.: Geschichte und Klassenbewusstsein (Történelem és osztálytudat). Berlin, 1923 — Mannheim K.: Wissenssoziologie. Neuwied, 1964 — Marx Gy.: Kimeríthetetlen anyag (Gyorsuló idő). Budapest, 1975 — Marx K.: Frühschriften. Stuttgart, 1971 — Marx K.—Engels Fr. Művei. Budapest, 1957—71, III. — Mead G. H.: A pszichikum, az én és a társadalom. Budapest, 1973 — Mead M.: A férfi és a nő. Budapest, 1970 — Merton R. K.: Social Theory and Social Structure. Chicago, 1957<sup>2</sup> — Nyíri T.: Antropológiai vázlatok. Budapest, 1972 — O’Dea Th. F.: Sociologia della Religione. Bologna, 1971<sup>2</sup> — Riesman D.: A magányos tömeg. Budapest, 1968 — Scheler M.: Die Wissensformen und die Gesellschaft. Bern, 1960 — Schelsky H.: Ist Dauerreflexion institutionalisierbar? — in: J. Matthes: Religion und Gesellschaft. Hamburg, 1967, 164—189 — Secord P. F. — Backman C. W.: Szociálpszichológia. Budapest, 1972 — Sigmund A. R.: Sociologia della Religione. Roma, 1974 — Weber M.: Állam, politika, tudomány. Budapest, 1970 — Tentori T.: Antropologia Culturale. Roma, 1971.

CSANÁD BÉLA

## A KATOLIKUS VALLÁSOSSÁG MÉRÉSE HAZÁNKBAN

Éz a tanulmány a budapesti Rk. Hittudományi Akadémia lelkipásztorkodástani szemináriumának keretében készült. A fenti, szerzőként feltüntetett név csupán a lelkipásztorkodástani és liturgikai tanszék vezetőjének és a szemináriumi munka irányítójának a nevét jelzi. Valójában többen részt vettek a munkában, s ezúton is legyen szabad köszönetet mondanom minden adatszolgáltatónak és munkatársnak. Tanulmányunkat az 1971. év adataira építjük fel. Felmérésünk évekkal előbb kezdődött, s mindjárt bevezetőben meg kell mondanunk, hogy sok nehézséggel kellett megküzdönnünk. Néhány egyházmegyében nem találtunk pontos, megbízható adattárt, és sok adatot csak hosszas levelezés útján sikerült megszerezni. Ennek ellenére számításaink alapjául szolgáló adataink hivatalosak és pontosak, mindössze 10—15 plébánia (lelkészség) esetében kellett a környező plébániák adatainak átlagában számolnunk. Ez a tény adataink megbízhatóságát egyáltalán nem befolyásolja, tekintettel arra, hogy összesen 2415 plébánia és lelkészség adatait kellett feldolgoznunk. Munkánk elhúzódtásának métségére azt is felhozhatjuk, hogy tanulmányunkat minden különösebb apparátus és anyagi segítség nélkül végeztük. Tanulmányunk nem apologetikus célzatú, vagyis célunk nem az egyház jelenlegi szerepének és jelentőségének védelmezése, hanem a valóságos helyzetnek a megismerése. Tulajdonképpen arra kerestünk választ: a vallásosság hatással van-e a hívők mindennapi életére, s ha igen, milyen kapcsolatban van a vallásosság a mindennapi élet néhány olyan megnyilvánulásával, amely a társadalom számára is fontos.

Meggyőződésünk szerint az embert, s ezáltal a róla nyerhető ismereteinket is alapjaiban meghatározza, hogy vallásos-e vagy sem, vallásosságának mik a kiváltó okai, az ész látható eredménye, vallásossága mennyire mély, azaz milyen mértékben hatja át mindennapi tetteit.

A vallásosság alapjai, a hit és a kegyelem azonban lényegében a természetfeletti létrendbe tartoznak, titokzatosak és ezért kívül esnek a racionális szemléletkörön, az ész eszközeivel — adekvát módon — nem ragadhatók meg. A vallásos egyének és közösségük, az egyház — Krisztus titokzatos teste — előttünk

mégis földi alakban jelennek meg, tevékenységüknek jelentős része evilági dolgokra irányul; ezért a vallási jelenségek szemléletében és a gyakorlati döntések meghozatalában nem hagyhatók figyelmen kívül a tudomány eszközeivel nyert eredmények sem. Ebből következik, hogy bár a vallásosság mélységei (hit, kegyelem) egzakt módon ki nem fejezhetők, külső jelenségei, tapasztalható hatásai tudományos eszközökkel is mérhetőek.

Számos országban végeztek kutatásokat a vallásszociológia és pszichológia terén modern statisztikai módszerek felhasználásával, melyek célja a vallásosság intenzitásának, „mértékének” megragadása volt, és ennek nyomán vizsgálhatták a vallásosság hatását az élet különböző egyéb jelenségeire (pl. házassodási és válási szokások, fogamzásgátlási magatartás stb.).

Nálunk eddig — feltehetően az anyagi eszközök elégtelensége vagy a vállalkozó kedv hiánya miatt — ilyen vizsgálatokra nemigen került sor.

Ez a tanulmány szerény próbálkozás akar lenni a vallási jelenségek és azok hatásának tudományos megragadása terén. A legfontosabbnak azt tartjuk, hogy kissé felkeltsük a figyelmet ezen elhanyagolt terület iránt.

Tanulmányunk gondolatmenete a következő: Az 1.) fejezet a vallásosság kvantitatív megközelítésével foglalkozik mai magyar viszonyok között, a számonkora hozzáférhető adatok alapján. A 2.) fejezet az előzőekben nyert eredményeket egyházmegyéenként elemzi, különös tekintettel a papi állomány megterhelésében kimutatható különbségekre. A 3.) fejezet a vallásosság kapcsolatát vizsgálja néhány társadalmi jelenséggel (válás, születésszabályozás). A 4.) fejezet következtetéseket és javaslatokat tartalmaz.

### 1.) A vallásosság „mértékének” egy lehetséges megközelítése

A tudományos irodalomban a vallásosság statisztikai szemlélete sokat változott az idők folyamán. Népszámlálások során sok országban megkérdezik (régén nálunk is megkérdezték), hogy a választ adó személy milyen vallásúnak vallja magát. Így természetesen sokféle ember nevezheti magát ugyanazon vallásúnak a valóban vallásosakon kívül is: közömbösek és hitetlenek, akik megszőkásból, családjuk kedvéért, vagy éppen társadalmi érvényesülésük érdekében nyilatkoznak így. Az ezúton nyert adatok természetesen sok mindenre használhatók (például a történelmi, politikai helyzet változásának, egyes etnikumok elszaporodásának vagy kihalásának vizsgálatára), de a vallásos emberek számának megállapítására a legkevésbé.

Az utóbbi évtizedekben számos szociológiai kutatásban próbálták figyelembe venni a vallásosságot is. A pusztán népszámlálási bevallásnál sokkal finomabb megközelítést tesz lehetővé például az, ha a vallásosság „mértékét” és egyéb körülményeit is megközelítik olyan mutatókkal, mint a szentáldozás gyakorisága (naponta, hetente, havonta, stb.), a szentmisehallgatás gyakorisága (naponta, hetente, ünnepeken, stb.), a szülők vallása, illetve vallásossága, a lakóhelyi vagy munkahelyi környezet vallásossága stb. Ezekből a megközelítések közül is nyilvánvaló az, amit a bevezetésben is említettünk, hogy a kitűzött célnak maradéktalanul távolról sem felelnek meg, mégis lehetővé tesznek bizonyos durva megközelítést, és ezáltal bizonyos következtetések levonását.

Az ilyen adatok felvétele legtöbbször személyes megkérdezésen alapul, ezért viszonylag hosszadalmas és drága, azonkívül ki van téve bizonyos torzításnak: a válaszadó személy feledékenységének, vagy saját viselkedését megszépítő igyekezetének.

Az általunk a következőkben alkalmazott mutatószámot nem azért választottuk, mert jobb az előzőeknél, hanem mert aránylag könnyen számítható, elkerülí a személyes megkérdezést, ezért magyar viszonyok között is alkalmazható.

Tekintsük az ország bizonyos területi egységeire számított (katolikus) egyházi keresztelesek, esketések és temetések számát egy naptári évre vonatkozólag. (Jelölésük: BR, MR ill. DR.) Ha ezeket rendre összevetjük az illető területi egység összes élveszületéseinek, házasságkötéseinek és haláleseteinek számával (B, M, D), képezvén a

$$\frac{B}{R} ; \frac{M}{R} \text{ és a } \frac{D}{R}$$

hányadosokat, információt nyerünk arról, hogy az illető népmozgalmi eseményben azon a területen hány százalék a katolikusok aránya. E három szám átlagaként nyerjük azt a mutatót, amelyet a továbbiakban (katolikus) *vallásossági indexnek* nevezünk:

$$I_R = \frac{\frac{B}{R} + \frac{M}{R} + \frac{D}{R}}{3}$$

Ezzel az indexszel közelítjük meg tehát az egyes területek vallásosságának mértékét.

Mik a sajátosságai és hiányosságai ennek a mutatóknak?

1.) A vallási szertartásokban való részvétel (főleg az ilyen „ünnepélyes” alkalmakkor) önmagában természetesen nem a vallásosság jele. De egy-egy kisebb vidék „vallásos légkörére” mindenesetre jellemző, hogy az emberek hány százaléka veszi igénybe az egyház szertartásait; ugyanis még az ingadozó, vagy a közömbös egyénekre elsősorban annak van hatása, hogy az illető vidéken mennyire tekintik *természetesnek* az egyház közreműködését, illetve milyen fokon *várják el* az ott élő embertől, hogy élete jelentős eseményeit egyházi szertartással tegye emlékezetessé. (Esküvőkön és temetéseken ez a résztvevők számát is befolyásolja!) Ha tehát egy városra az index 70%-os értékét kapjuk, ez a szám önmagában nem sokat jelent, de feltételezhető — és a továbbiakban munkahipotézisként kezeljük —, hogy az „igazán vallásosak” száma (helyesebben szólva az „igazi vallásosság”) *arányban* áll ennek az indexnek az értékével.

2.) A számlálóban levő értékek csak a *római és görög katolikus* adatokat tartalmazzák. Ennek az oka egyrészt az, hogy csak katolikus adatokkal rendelkezünk, másrészt pedig elsősorban a katolikus vallásosság hatását akartuk vizsgálni. Más esetben természetesen hasznos lehet keresztény *vallásossági* (katolikus és protestáns együtt) vagy *általános vallásossági* mutatót számítani.

3.) A három tört számlálójában és nevezőjében szereplő adatok nem pontosan ugyanarra a naptári évre vonatkoznak. Ugyanis — főleg az év elején és végén — elképzelhető, hogy például az előző évben született újszülöttet keresztelik a vizsgált évben, vagy a vizsgált évben születetteket csak a következő évben. Hasonló a helyzet a házasságkötéseknél és a halálozásoknál is. Ez a mutató némi torzulását eredményezi, amitől azonban eltekinthetünk, mert egyrészt az ilyen események száma elenyésző azokhoz képest, ahol mind a reális, mind a vallási esemény ugyanazon évben van, másrészt feltételezhető, hogy az év eleji és év végi torzulások éppen kiegyenlítik egymást.

4.) Hasonló probléma áll fenn földrajzi szempontból is. Elképzelhető, hogy a statisztikai nyilvántartásba vétel és a vallási szertartás más helységben, más járásban, vagy más megyében játszódik le. Erre vonatkozólag is feltételezhetjük, hogy az ilyen események száma egyrészt elenyésző az ugyanazon közigazgatási egységen belül lejátszódó események számához képest, másrészt — legalábbis részben — kiegyenlítik egymást az egyes földrajzi egységek viszonylatában.

5.) Az egyes népmozgalmi eseményekre vonatkozó hányadosok ( $\frac{BR}{B}$ ;  $\frac{MR}{M}$ ;  $\frac{DR}{D}$ ) évről évre némileg ingadozhatnak, ezért a vallásossági index egy évre kiszámított értéke sem tükrözi egészen pontosan még azt sem, amit várunk tőle. A három tört átlagában azonban a külön-külön meglévő torzulások némileg semlegesítik egymást.

6.) A vallásossági indextől várható, hogy megközelítőleg jelzi azt az arányt, amit a régi népszámlálások eredményeiből mint a (római és görög) katolikusok arányát számíthatunk ki. Ugyanis, ha a születések, házasságkötések és halálozások gyakorisága azonos a katolikusoknál és a nem katolikusoknál (amit a három jelenségre közelítőleg valóban *feltételezhetünk*), akkor a három arány átlaga elfogadhatóan becsüli a katolikusok százalékát a népességen belül.

7.) Egyéb jelenségek (elsőáldozás, bérálás, stb.) figyelembe vételétől azért kellett eltekinteni, mert nem lehet hozzájuk olyan hányadost találni, melyekkel osztva a fenti három mutatóhoz hasonló tartalmút nyerhetnénk. Másrészt különböző okokból kifolyólag számuk évenként erősen ingadozik.

Az 1971-es magyarországi adatok alapján kiszámítottuk a vallásossági index értékét minden járásra és városra. A keresztelési, esketési és temetési adatokat

valamennyi római és görög katolikus egyházmegyéből összegyűjtöttük. Az egyházmegyei schematizmusok alapján (melyek nem minden püspökségről állottak rendelkezésünkre) azonosítottuk a plébániákat. Így derült ki, hogy néhány plébánia adatai hiányoznak, de ez sem volt minden esetben egyértelmű, mert néhány régebbi schematizmus idevágó adatai már elavultak, és a máshonnan ellátott plébániák (vagy nem saját plébániájuk által ellátott filiák) adatainak nem egységes kezelése is zavarta a feldolgozást. Amelyik plébániáról vagy településről még utólag sem tudtunk adathoz jutni, annak arányszámait a környező területek alapján becsültük meg. Az említett nehézségek miatt eredményeink biztosan tartalmaznak némi pontatlanságot, de ez feltételezésünk szerint még városi vagy járási szinten sem számottevő.

Az így kapott eredmények láthatók az 1. ábrán.

Az index legmagasabb értékei a Dunántúl nyugati felén, továbbá a déli határszélen, valamint Nógrád és Heves megyében található. A legkiemelkedőbb járáások és városok (sorrendben): 1.) Kapuvár, 2.) Keszthelyi járás, 3.) Szombathely, 4.) Tapolcai járás, 5.) Sárvár, 6.) Letenyei járás, 7.) Zalaszentgróti járás, 8.) Zalaegerszegi járás, 9.) Barcsi járás, 10.) Marcali járás.

Az index legalacsonyabb értékei a Tiszántúlon található: 1.) Kisújszállás, 2.) Túrkeve, 3.) Biharkeresztesi járás, 4.) Hajdúnánás, 5.) Mezőtúr, 6.) Püspök-ladányi járás, 7.) Hajdúszoboszló, 8.) Berettyóújfalui járás, 9.) Hajdúböszörmény, 10.) Szeghalmi járás.

Mint látható, a legmagasabb és legalacsonyabb értékek között városok és járáások indexei egyaránt található. Tehát nem mondható, hogy a katolikus vallásosság jelenleg csak a falvakra lenne jellemző, bár országos viszonylatban a községek vallásossági indexe magasabb (városok: 46,9; községek: 58,3).

Az országos területi eloszlásból, a legalacsonyabb és legmagasabb értékek földrajzi elhelyezkedéséből az is látható, hogy még ma is alapvetően a több évszázados történelmi adottságok által kialakított viszonyok befolyásolják a katolikus vallásosságot, és kevésbé az újabb társadalmi folyamatok, mint az iparosodás és urbanizálódás. A legalacsonyabb értékek az egykor erdélyi fennhatóság alatt élő tiszántúli területre jellemzőek, (ott egyébként az állam jobbra a protestánsokat támogatta), míg a legkatolikusabb vidékek ma is nyugaton vannak, ahol az ellenreformáció korai elterjedése és Bécs közelsége a katolicizmus túlsúlyának kedvezett. Az iparosodottabb területeken a katolikus vallásos intenzitás még ma is sokkal nagyobb, mint az elmaradott mezőgazdasági, de történelmileg alapvetően református (Békésben főleg evangélikus) Tiszántúlon.

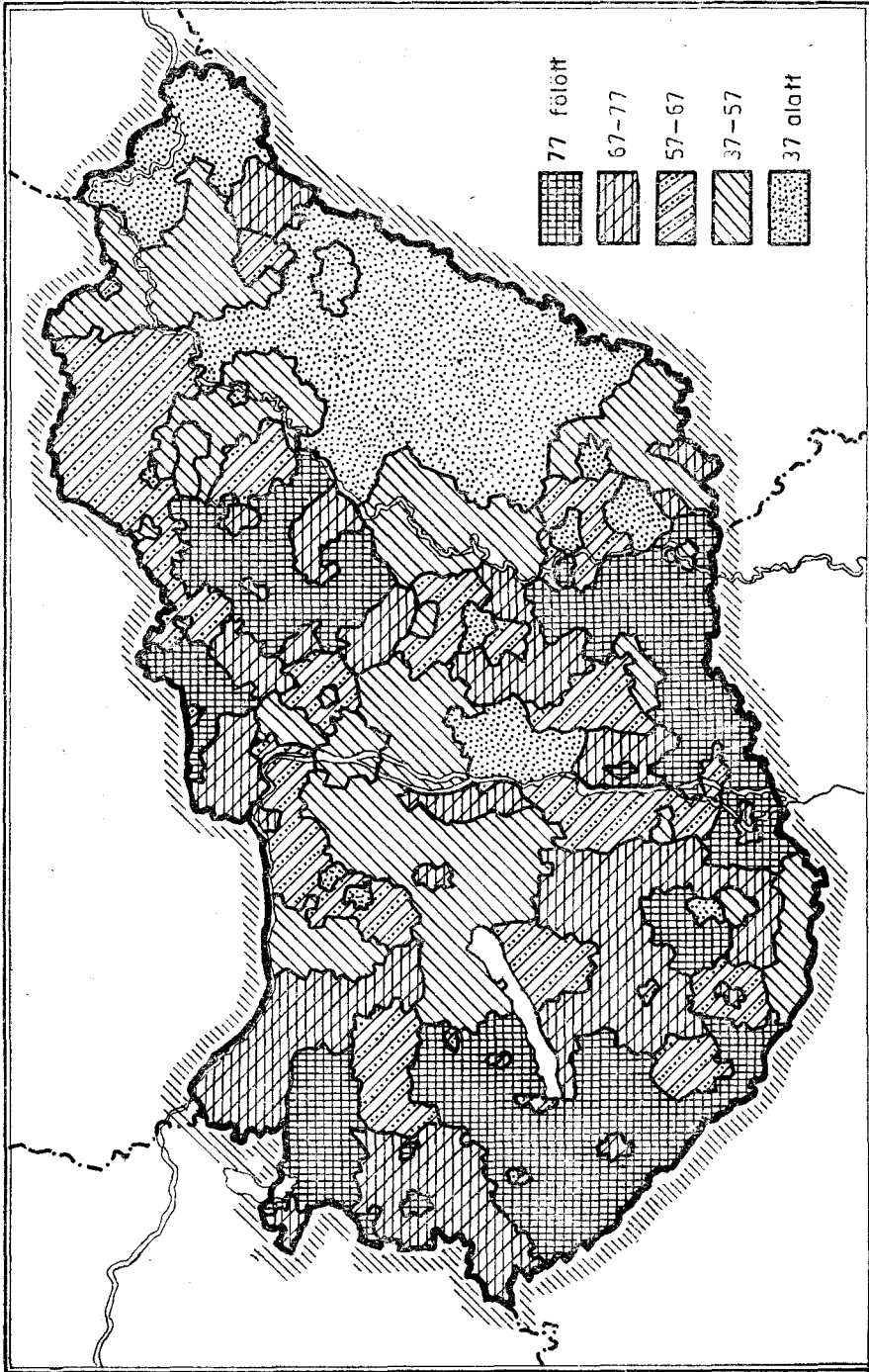
Ezt látszik alátámasztani az is, hogy a vallásossági index az 1930-as népszámlálás törvényhatóságokénti (25 vármegye és 11 törvényhatósági jogú város) katolikus népességi arányával szoros kapcsolatban van (4. tábla első sor). Ha azonban csak a vármegyék adatait tekintjük (4. tábla második sor), akkor a korreláció még szorosabb, tehát a történelmi kép elsősorban a kevésbé városiasodott területeken érvényesül, míg a nagyobb városokban már összetettebb hatások érvényesülnek.

Érdekes megvizsgálni, hogy az 1930-as arányok hogyan befolyásolják a jelenlegi vallásossági indexek értékét. Ennek érdekében egyváltozós regressziót számoltunk:

$$I_R = a_0 + a_1 R + u$$

ahol  $R$  — a (római és görög) katolikusok aránya 1930-ban törvényhatóságoként;  $a_0$  és  $a_1$  — becsült paraméterek, amelyek azt mutatják, hogy  $R$  hogyan határozza meg  $I_R$ -et; értékük:  $a_0 = 0,7463$ ;  $a_1 = 0,8119$ ;  $u$  — értéke azt mutatja, hogy az 1930-as arány a becsült paraméterek segítségével (tehát az országosan érvényes összefüggés alapján) túlbecsüli vagy alulbecsüli-e a vallásossági index jelenlegi értékét az egyes törvényhatóságokban.

Az  $u$  értékei tehát azt jelzik, hogy a történelmi képet mennyire befolyásolják egyéb hatások. Legalacsonyabb (negatív) értékei egyrészt az ország középső, másrészt az Alföld középső és délkeleti részeire jellemzőek. Az előbbi terület Fejér megyétől a Sajó völgyéig terjed, és az ország legiparosodottabb, legurbanizáltabb területeit foglalja magába, tehát az iparosodás és az urbanizáció vallásosságot csökkentő hatása — ha másodlagos is — de kimutatható. Az utóbbi terület negatív értékei azt látszanak bizonyítani, hogy a vallási szempontból erő-



1. ábra A vallásosság index értékei

sebben kevert népességben a vallásosság *mind egyik* felekezetenél gyorsabban hanyatlik, mint másutt. Az *u* legmagasabb értékei viszont a Dunántúl nyugati felén és kisebb részben az északkeleti megyékben találhatók.

1. tábla. A vizsgálat főbb eredményei településkategóriánként

Településkategória	Keresztelések a születések %ában	Esketések a házasságkötések %ában	Temetések a halálos esetek %ában	Vallásossági index
Községek	61,9	48,8	64,3	58,3
Városok	58,6	25,4	56,7	46,9
Ebből Budapest	62,3	21,9	54,5	46,2
Ország	60,5	37,3	60,8	52,9

Érdekes megvizsgálni az országos arányszámokat (településkategóriánként lásd az 1. táblán) és azok időbeli alakulását is (2. tábla). A vallásossági index — mint látható — időbeli összehasonlításra is alkalmas. (A katolikus esküvőket

2. tábla. A katolikus vallásossági arányszámok időbeli alakulása

Év	Δ katolikusok aránya a népességen belül (népszáml. adat)	Keresztelések a születések %ában	Esketések a házasságkötések %ában	Esketések az el nem váltak házasságkötéseinek %ában	Temetések a halálos esetek %ában	Vallásossági index	Korrigált vallásossági index
1920	66,1	...	...	...	...	...	...
1928	...	67,9	57,7	62,7	64,5	63,4	65,0
1930	69,5	...	...	...	...	...	...
1932	...	66,9	58,0	62,3	63,2	62,7	64,1
1971	...	60,5	37,3	48,1	60,8	52,9	56,5

kétféleképpen vetítettük, egyszer az összes házasságkötésre, egyszer pedig azokra, amelyekben egyik fél sem volt elvált, tehát katolikus egyházi esküvő egyáltalán szóba jöhetett. Ennek a hányadosnak figyelembe vételével nyertük a „korrigált vallásossági indexet”.)

Szembetűnő, hogy 1971-ben is viszonylag magas arányok tapasztalhatók, és csak a házasságkötések tendenciájában érezhető törésszerű csökkenés, a másik két arányszám esetén csak a régebbi, enyhén csökkenő irányzat folytatódik. Ezt a jelenséget feltehetően a formális vallásosság lassú lemorzsolódása okozza, és így nem ítéltető okvetlenül károsnak. A formális vallásosság múltbeli nagyobb szerepére utal az is, hogy az 1930-as népszámláláson tapasztalt katolikus részarány nagyobb, mint akár az 1928-as, akár az 1932-es vallásossági index, bár az újonnan áttértek eltérő kor és egyéb struktúrája is okozhat némi különbséget. (Pontosabban: az áttértek elsősorban a kevésbé termékeny korú, de ugyanakkor nem a legöregebb — tehát magasabb halandóságú — rétegeket szaporították.)

## 2.) Az egyházmegyék helyzete

A 3. tábla tartalmazza az egyes szertartások számát egyházmegyénként, valamint a három vizsgált szertartás számának összegét. Ez utóbbi némi információt nyújt az egyházmegye „nagyágáról”, hiszen az ottani papság által ellátott hívek száma közelítőleg arányos ezen szertartások számával.

Így a „legnagyobb” egyházmegyék sorrendben: a váci, az egri, az esztergomi és a veszprémi, a legkisebbek pedig természetesen a töredék egyházmegyék: a nagyváradai, a kassai, a rozsnyói, a szatmári és az eperjesi.

Az egyes egyházmegyék papságának eltérő terhelését jelzi a háromféle szertartás összegének és az illető egyházmegyében tevékenykedő papok számának a hányadosa\*. (Természetesen a papságnak sok egyéb munkát is el kell végezni, de

3. tábla. Az egyházmegyék adatai és papságuk megterhelése

Egyházmegye	Keresztelések	Esketések	Temetések	A szertartások együttes száma	1 papra jutó szertartások száma
	száma 1971-ben				
1. Váci	18131	6049	14804	38984	100,5
2. Egeri	13155	4889	9722	27766	73,1
3. Esztergomi	11137	4441	11172	26750	62,6
4. Veszprémi	9982	4631	8538	23151	51,7
5. Pécsi	6537	2815	5706	15058	61,7
6. Győri	6708	2470	4768	13946	39,3
7. Székesfehérvári	6675	2128	4836	13639	56,4
8. Szombathelyi	4765	2086	3904	10755	51,5
9. Hajdúdorogi	3381	1410	1967	6758	45,4
10. Csanádi	2859	1019	2861	6739	63,5*
11. Kalocsai	2566	1249	2748	6563	55,2
12. Nagyváradai	1849	638	1505	3992	—
13. Kassai	1938	758	1172	3868	44,5
14. Rózsnyói	1086	299	819	2204	78,7
15. Szatmári	425	163	218	806	29,9
16. Eperjesi gk.	303	139	204	646	21,5
Ország	91497	35184	74944	201625	61,1

\*A nagyváradai egyházmegyével együtt.

feltételezhetően az iménti hányados arányban áll a tényleges terheléssel.) Itt a legkiemelkedőbb a váci egyházmegye mutatója, a magasabbak közé tartozik még a rozsnyói, az egri, a csanádi (a nagyváradival együtt), valamint az esztergomi egyházmegye. Az adatok szerint a legkisebb a terhelés az eperjesi gk., a szatmári, a győri, a kassai és a hajdúdorogi egyházmegyében.

### 3.) A vallásosság hatása az emberek viselkedésére

Miután a 2. fejezetben kidolgozott indexet felhasználtuk a katolikus vallásosság jelenlegi elterjedtségének vizsgálatára, megkísérüljünk a vallásosságnak a népesség magatartására gyakorolt hatását felderíteni.

A vallás különböző viselkedési normákat („parancsokat”) állít a hívek elé. Érdekes lenne annak vizsgálata, hogy a vallásos emberek ezen normáknak vajon jobban eleget tesznek-e, mint a nem hívők. Természetesen csak azokat a jelenségeket vizsgálhatjuk, amelyekről megfelelő adataink vannak. Ezek a 4. táblázatban szerepelnek.

\*A papok létszámának 1973. dec. 31-i adatait állt rendelkezésünkre. A tényleges szolgálatot teljesítő egyházmegyét, illetve az ugyanott szolgáló szerzetes-papságot vettük figyelembe.

A művi vetélést, tehát a már megfogant (és csírájában nemét és összes örökletes tulajdonságát magában hordozó) emberi lény megsemmisítését, mint az ötödik parancs elleni vétések egyik alesetét a katolikus egyház szigorúan tiltja. Adataink azt bizonyítják, hogy nem teljesen hiába, hiszen 44 területi egységre bontva az országot, határozott negatív kapcsolat van a vallásosság index és a 100 elveszületésre jutó művi vetélések, illetve az 1000 15—49 éves nőre jutó művi vetélések között. A két kapcsolat közül az előbbi gyengébb, ami azt mutatja, hogy bár a vallásosabb vidékeken valóban kevesebb a művi vetelés, de a gyermekáldás elfogadása nem gyakoribb. Ezt látszik alátámasztani az is, hogy nem sikerült szignifikáns kapcsolatot találni a vallásossági index és a termékenység között, de ez abból is fakadhat, hogy a termékenységre ez idő szerint nem ismeretes területi egységenként megfelelő minőségű mutató. (A nyers születési arányszám torzít, mivel a népesség korösszetétele területenként változó.) — A népszaporulattal való kapcsolatot azonban a jövőben még fontos lenne hathatóssabb eszközökkel kutatni.

A fogamzásgátlással kapcsolatban az egyház álláspontja lényegesen enyhébb, mint az abortusz esetén. A születésszabályozás jogosságát a *Humanae vitae* is elismeri, csak a módszereket nem fogadja el egyformán erkölcsösnek. Egyes országok püspöki karainak értelmezése azonban ennél lényegesen liberálisabb. Ezért, bár az orális fogamzásgátlás (fogamzásgátló tabletták szedése) a hivatalos egyház álláspontja szerint nincs megengedve, a korrelációs kapcsolat jóval enyhébb, mint a művi vetélések esetén ( $-0,4239$ ; ami 10%-os szinten szignifikáns). De a kapcsolat, mint látjuk, itt is létezik!

4. tábla. A vallásossági index és néhány demográfiai jelenség közötti korrelációs kapcsolat

A vizsgált demográfiai jelenség	Esetszám*	Korrelációs együttható**	Szignifikancia***
1. A katolikusok aránya a népességen belül (1930)	25	0,9516	0,1%
2. „	36	0,9155	0,1%
3. 100 elveszületésre jutó művi vetélések száma (1971)	44	— 0,3736	1%
4. 1000 15—49 éves nőre jutó művi vetélések száma (1971)	44	— 0,5046	0,1%
5. 1000 17—49 éves nőre jutó orális fogamzásgátlással védekező nők száma	20	— 0,4239	10%
6. 1000 házas nőre jutó válások száma (1971)	24	— 0,4095	5%
7. 100 000 lakosra jutó öngyilkosságok száma (az 1970—71-es évek átlaga)	44	— 0,4267	1%

\*A figyelembe vett területi egységek száma: 25 — 1930-as vármegyék, 36 — 1930-as törvényhatóságok (vármegyék és törvényhatósági jogú városok, 20 — 19 jelenlegi megye és Budapest, 24 — 19 jelenlegi megye és 5 megyei jogú város, 44 — a 19 megyének községei és városai külön, valamint Budapest és az 5 megyei város.

\*\*A korrelációs együttható két jelenség közötti kapcsolat szorosságát méri. Értéke  $-1$  és  $+1$  között változhat. Ha 0, vagy akörül értéket vesz fel, a két jelenség függetlennek tekinthető, ha  $+1$  körül van, akkor egyik növekedése a másik növekedését vonja maga után, ha  $-1$  körül van, akkor ellentétes irányú kapcsolat van közöttük: egyik növekedése a másik csökkenésével jár együtt.

\*\*\*A korrelációs együttható megbízhatóságát jelzi: ekkora valószínűséggel mondható, hogy a kapcsolat a két jelenség között nem áll fenn. Tehát értéke minél alacsonyabb, annál kedvezőbb.

A házasság felbonthatatlansága ősi próbaköve a keresztény vallásnak, a gyakorlatban pedig a katolikus egyház ragaszkodik ehhez a legkövetkezetesebben. Az 1000 házass nőre jutó válások aránya szintén viszonylag szoros kapcsolatban van a (katolikus!) vallásossággal ( $-0,4095$ ; ami  $5\%$ -os szinten szignifikáns).

Hasonló kapcsolat áll fenn az öngyilkosok számával is. Az öngyilkosságot tiltják az egyház törvényei, ez önmagában is indokolja az összefüggést, de az egyes ideológiák, világnézetek életképességét és humanizmusát is tükrözi, hogy követői képesek-e állni az élet megpróbáltatásait, vagy elmenekülnek előlük.

A megvizsgált néhány jelenség tükrében kijelenthetjük, hogy *jelenleg Magyarországon a vallásosság* (amely látható formában csak különböző szertartásokon való részvételben nyilvánul meg) *korrelációban van az egyén életének egyéb jelenségeivel is, és ez minden vizsgált esetben a vallás normáival megegyező irányú.*

Érdemes megjegyezni, hogy az itt vizsgált néhány jelenségről (az orális fogamzásgátlás kivételével, ahol egyébként a leggyengébb a korreláció) a jelenleg uralkodó társadalmi vélemény is megegyezik az egyház véleményével. (A művi vetélések egészségileg károsak az anya és a leendő utódok egészségére nézve; a válások a családot akadályozzák társadalmi szerepének betöltésében, főleg ami az egészséges gyermeknevelést illeti; az öngyilkosságok társadalmilag káros voltát fölösleges bizonygatni.) Így azt is mondhatjuk, hogy a vallás és a katolikus egyház — ezen a téren — a társadalom szempontjából is pozitív szerepet játszik.

#### 4.) Következtetések

Mint az előzőekből is látható, a vallásosság kvantitatív vizsgálata nálunk annyira elhanyagolt, hogy viszonylag egyszerű adatokból és szerény módszerekkel is érdekes eredmények nyerhetők. Ezek alapján vizsgálhattuk a katolikus vallásosság területi elterjedtségét Magyarországon, és összefüggését néhány demográfiai jelenséggel. Az eredmények azt az elképzelést támasztják alá, hogy a vallás jelenleg is hat az emberek mindennapi életére, és mennyiségi visszaszorulása sem tragikus mértékű. De másrésről üdvös lenne, ha a mindennapi életre való hatás a jelenleginél is egyértelműbb lenne — elsősorban a házasságok termékenységét illetően. Erre egyébként megfelelő alapot szolgáltat a fogamzásgátlással és a művi abortuszokkal kapcsolatban tanúsított viselkedés is.

Szerény eredményeink azonban elsősorban azt sugallják, hogy érdemes lenne nagyobb figyelmet szentelni ezeknek a kérdéseknek. Viszonylag kis ráfordítással (vagy éppen ráfordítás nélkül!), de nagyobb szervezettséggel, a rendelkezésre álló adatok és eszközök jobb kihasználásával sokkal mélyebb elemzések is végezhetők.

Ennek véleményünk szerint a következő feltételei vannak: 1.) Biztosítani kellene, hogy az egyházmegyei hatóságokhoz amúgy is évről évre beérkező adatokat egységes felfogás szerint gyűjtsék össze, és fordítsanak gondot a rendszeres és pontos továbbításra. Ez a plébánosoknak és az espereseknek nem is jelentene többletmunkát, csak az eddig is elvégzett adatgyűjtési és továbbítási munkán kellene javítani.

2.) Az egyházmegyei schematizmusok szerkesztését egységesíteni kellene. Mivel anyagi okokból schematizmusok kiadására csak ritkán kerül sor, szükséges lenne a közbeeső időszakban a schematizmusok adatainak állandó és pontos továbbvitele — egységes szempontok szerint. Ha ezt a továbbvezetett anyagot a kutatás rendelkezésére bocsátják, sok fölösleges becslés, kerekítés és pontatlanság elkerülhető.

3.) Egy olyan kutatói bázist kellene létrehozni (esetleg a már többször említett Pasztorális Intézet keretében), amely élvezné a Püspöki Kar hivatalos támogatását, és annak eredményeképpen az adatszerzés gyorsabb és teljesebb lehetne. Ez szintén nem járna jelentős anyagi megterheléssel, mivel semmi különleges beruházást nem igényelne, és pusztán ügybuzgalomból is sokan vállalkoznának erre a fontos feladatra.

Tanulmányunkban nem tértünk ki vizsgálódásunk pasztorális szempontjaira és felhasználhatóságára. Csupán a mai katolikus vallásosság néhány adatát akartuk tárgyilagosan megismerni és megvizsgálni. Úgy gondoljuk azonban, fenti

számításaink mindenkit meggyőzhetnek arról, milyen szerepe lehet egy-egy ilyen munkának a modern lelkipásztorkodás súlypontjainak felfedezésében és tudományos megtervezésében.

**Adatforrásaink:** Magyar Statisztikai Évkönyv, 1928. — Magyar Statisztikai Évkönyv, 1932. — Demográfiai Évkönyv, 1971. KSH. — **Jobb Sándor:** Az öngyilkosságok területi jellemzői Magyarországon. In: Területi Statisztika, XXIII. évf. 1973. 1. — Családtervezés Magyarországon. Az 1966. évi termékenységi és családtervezési vizsgálat (TCS) fontosabb adatai. A KSH Népesedéstudományi Kutatóintézetének és az MTA Demográfiai Bizottságának Közleményei. 1970/1.

**NYÍRI TAMÁS**

## VILÁGI KERESZTÉNYEK

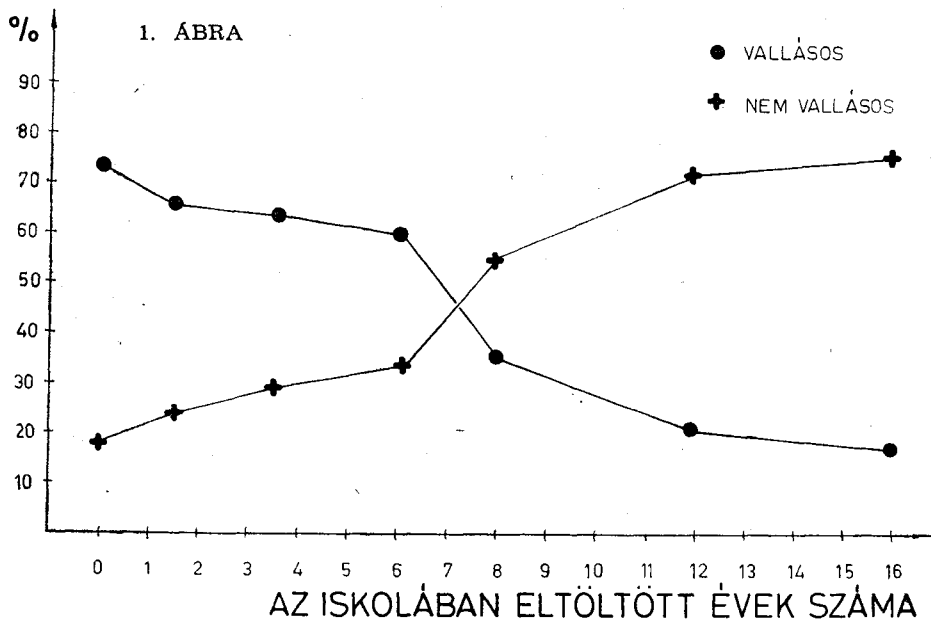
A keresztény hit intellektuális és társadalmi kifejezésformái történelmileg az emberi művelődés neolitikus szakaszában gyökerező anyagi és szellemi értékekhez kapcsolódtak. De már jó ideje, legkésőbb a középkor derekán elindult az a folyamat, amelyben a hit mindinkább elszakad a hozzá tapadó kultúra megjelenési módjától. Ugyanakkor, ezzel egyidejűleg az emberi élet egészét felölelő racionalizálódás, a világ ésszerű megszervezése kikerülhetetlenül eltünteti a csiszolt kőkorszakbeli kultúra maradványait. Új értékek jelennek meg, új társadalmi formák bontakoznak ki. E kétirányú és egyre gyorsuló mozgás hatására létrejövő szakítás a hagyományos értékekkel mostanában kulminál hazánkban. Hogyan fejezhető ki e jelenség számokkal? Mily módon magyarázható? Milyenképpen értelmezhető? Ezekre a kérdésekre keresem a választ.

### I. Empirikus adatok

Magyarországon körülbelül 1963 óta folynak ismét rendszeres vallásszociológiai kutatások, melyek közül két vizsgálat főbb eredményeit ismertetem. Ezek az adatok — véleményem szerint — híven jelzik a vallásosság, az egyháziasság és az ateizmus jelenlegi helyzetét hazánkban.

(1) **A VALLÁSOSÁG.** Egy 1973-ban végzett reprezentatív felmérés során feltett alternatív kérdésre: „Vallásos ember-e Ön?” a megkérdezett, kerekén 9 000 húszéven felüli személy 46,0%-a igennel, 46,6%-a nemmel felelt. 5,8% nem tudott dönteni, 1,6% pedig nem válaszolt — írja *Tomka M.* (1).

Az „önbesorolás” módszerét alkalmazó vizsgálat szerint a vallásos nők és férfiak aránya csaknem azonos, nagyon eltérő azonban a vallásos emberek megoszlása a különböző foglalkozásúak és iskolai végzettségűek csoportjaiban. A mezőgazdasági fizikai dolgozók 58,8%-a, az ipari munkások 47,3%-a, a szakmunkások 31,2%-a mondta magát vallásosnak; a vezető állásúak, értelmiségiek 14,3%-a, az egyéb szellemi dolgozóknak pedig 21,0%-a sorolja magát ebbe a kategóriába. Úgy látszik, hogy a vallásosság leginkább az iskolázottsággal hozható összefüggésbe. Azok közül, akik egyáltalán nem jártak iskolába 73,7%, a nyolc osztályt elvégzők 35,5%-a, az érettségizettek 21,4%-a, a főiskolai, egyetemi végzettségűeknek pedig 17,8%-a nevezi magát vallásosnak. Az iskolában töltött évek számával (lásd az 1. ábra vízszintes tengelyén) arányosan csökken a vallásosság arányszáma (lásd a függőleges tengelyen). A kritikus pontot az általános iskola elvégzése jelenti. Ebben a csoportban a vallásos emberek százaléka 60-ról 35,5-re esik vissza. További, de korántsem ilyen meredek hanyatlás észlelhető az érettségizetteknél: az említett 35,2% a középiskola befejezéséig 21,4%-ra olvad le, ettől kezdve azonban a magasabb műveltségűeknél viszonylag állandó, körülbelül 18—20 százalék marad. Tekintettel a felsorolt adatokra, nem teljesen légből kapott, hogy 1. a vallás hazánkban egyre kevésbé fejt ki tár-



sadalmi legitimáló hatását, elveszíti a „szent pajzs” jellegét, és hogy 2. az úgynevezett „kulturális vallásosság” az értelmiségiek, a magasabb iskolai végzettségűek, és talán a fiatalabbak s a budapestiek csoportjában már megszűnt.

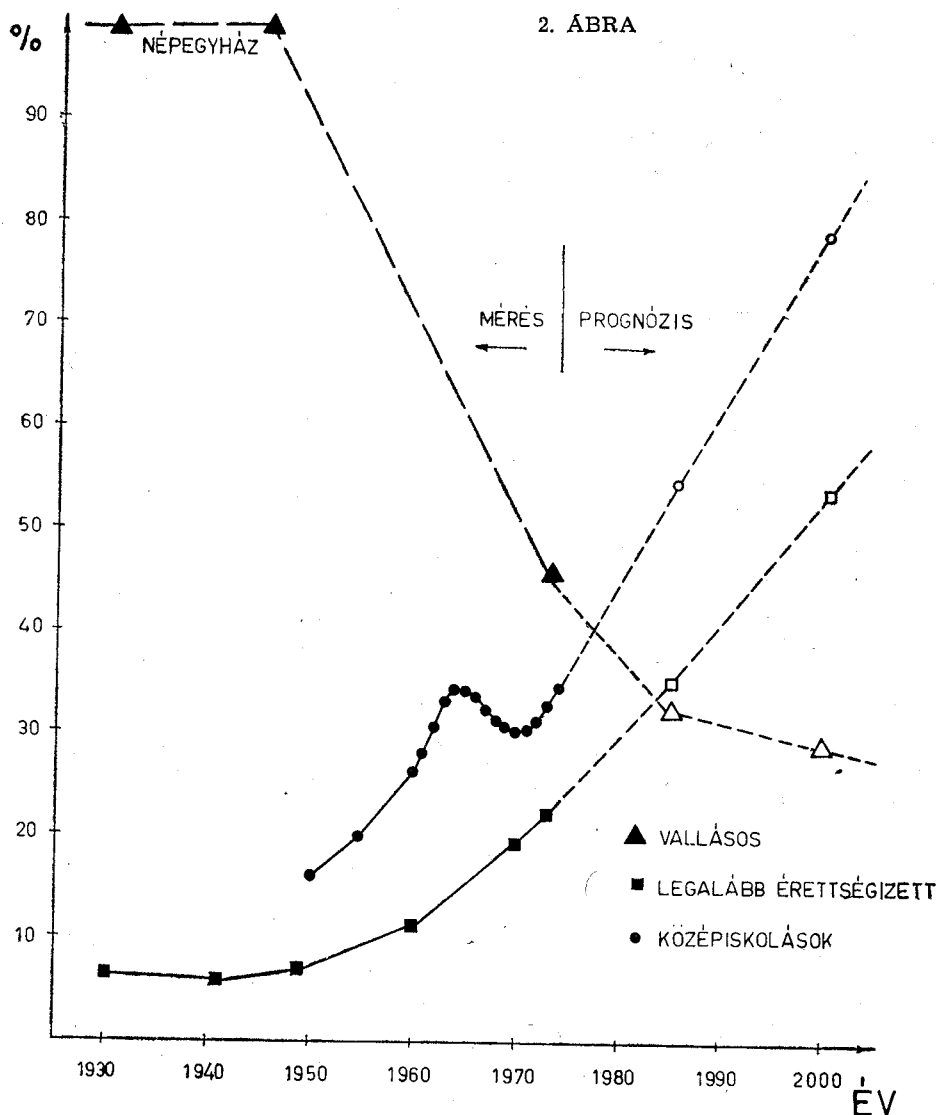
Hasonló megállapításra jut több, körülbelül hat évvel korábban végzett felmérés alapján *Varga I.* is (2).

1. A megkérdezett összesen 1000 (900 budapesti) III. osztályos gimnáziumi tanuló 10%-a volt „hagyományosan vallásos”. 2. A gimnazisták 15%-a hitt Istenben vagy valamilyen világot teremtő, természetfeletti erőben. 3. A legnépesebb csoportot a közömbösek alkották, Budapesten a megkérdezettek 60–65%-a. 4. Következésképpen a nem hívők, és 5. a marxista világnézet alapján álló tudatos ateisták aránya Budapesten együttevén 10–15%.

E vizsgálatok megcáfolták a korábbi feltételezést, hogy 1.) a leányok vallásosabbak, mint a fiúk, és hogy 2.) a vallásosság a vidéki kisvárosokban nagyobb, mint Budapesten. *Varga I.* közleményének gondos elemzése nyomán elfogadhatónak tűnik, hogy a hívő és vallásos ifjúság arányszáma Budapesten kétszer akkora, mint a nem-hívőké és tudatos ateistáké. A korábbi szociológiai felvételek eredményeit az elsőként említett reprezentatív vizsgálat adataival ellenőrizvén elképzelhetőnek látszik, hogy a gimnázium III. osztályában vallásos középiskolások 84,0%-a hat esztendővel később is hű maradt meggyőződéséhez.

A reprezentatív felvétel szerint a kétmillió Budapest hűsz évnél idősebb lakóinak 32,6%-a sorolta magát a vallásos kategóriába. Bizonyára nem tévedek nagyot, ha ugyanilyen arányt tételezek fel a hűsz évnél fiatalabbak között is. Ebből az következik, hogy Budapesten körülbelül 650 ezerre tehető a vallásos emberek száma. A Statisztikai Évkönyvek (3) szerint a magasabb műveltségűek aránya Budapesten (30%) jelentősen felülmúlja a vidékiekét (20%). A főváros lakosságának csaknem egyharmada tartozik ebbe a csoportba. Ha az egyetemekre gondolunk (kerekén 90 000 hallgatóval), a klinikákra, minisztériumokra s más központi intézményekre, az ipar centralizáltságára, a kutatóintézetekre; ha mérlegeljük a világváros roppant vonzerejét a művészekre, írókra és általában az értelmiségiekre, akkor alig kétséges, hogy Budapesten más a szellemi légkör, mint a vidéki városokban vagy falvakban. Igazat kell adnunk *Tomka M.*-nak, hogy a „vallási tényező”, azaz a vallás létértelmező funkciója minden bizonnyal erősebben érvényesül a magasabb iskolai végzettségűeknél és státusúaknál, mint az alacsonyabb státusú csoportokban.

A műveltség és a vallásosság között tapasztalható összefüggés következtében nem bírok ellenállni a prognózis-készítés „kísérletének”. A jövő előrejelzése mindig is bizonytalan, sőt majdhogynem káromló vállalkozás volt, minthogy soha nem olvasható ki egyértelműen Isten szuverén akarata a történelemből. Mégis, amennyiben a magasabb végzettségűek arányának növekvő, a vallásosakénak csökkenő tendenciáját a jövőre vetítjük, akkor — természetesen azzal a feltétellel, hogy a dolgok egyébként ugyanúgy folytatódnak, ahogyan addig mentek — a következő képet nyerjük (2. ábra): 1. Tíz esztendő múlva a 18 éves kort



elérők mintegy 55 százaléka, vagyis az össznéesség 35 százaléka szerez középiskolai végzettséget. 2. Az említett összefüggés segítségével kiszámítható, hogy tíz év múlva a vallásos néesség aránya 33 százalék körül fog ingadozni. 3. Ugyanebből a számításból extrapolálható, hogy a vallásos lakosság aránya az

ezredforduló táján 29 százalékra csökken. 4. Ettől kezdve azonban — föltételezéseink szerint — a vallásos emberek arányszáma állandó marad. 5. A vallásos népesség összetétele viszont a jelenlegihez képest jelentős mértékben megváltozik: a jövőben túlnyomó többségük az értelmiségiek közül kerül ki.

A számítással kapcsolatosan megjegyzendő, hogy a középiskolát végzetek 20 százalékát továbbra is vallásosnak tekintem. Továbbá feltételezem, hogy a következő évtizedekben hazánkban mindenki elvégzi az általános iskolát, aki eléri a megfelelő kort, s közülük 35 százalék lesz vallásos. A 14 éven aluli gyermekeket a szülők meggyőződése szerint soroltam be és a jövőben is tízmillió lakossal számoltam. Bármilyen hiányos és támadható is ez az előrejelzés, még mindig több, mint a semmi. Sőt, bizonyos szempontból nélkülözhetetlen, mert mint minden vezetőnek, az egyházinak is el kell képzelnie valamiként a jövőt, máskülönben nincs semmi foganatja vezetésének.

(2) **AZ EGYHÁZIASSÁG.** A vallásosság fogalma nem azonos az egyháziasságéval. Ez utóbbin az egyházi szertartásokon való részvételt, az egyházi szolgálatok igénybevételét, általában valamiféle kapcsolatot értek a vallásos ember és az intézményes egyház között.

Nagy valószínűséggel vélelmezhető, hogy az ország népességének 75—80%-a egyházi temetésben részesül. Véleményem szerint a megkeresztelt gyermekek arányszáma is megközelíti ezt a hányadot. Ugyanakkor a katolikusoknak 60—65%-a köt egyházi esküvőt. Viszonylag megbízható becslések szerint Budapesten mintegy 100 000 ember tesz rendszeresen eleget a vasárnapi misehallgatás kötelezettségének (3), azaz a katolikusoknak kereszteltek 10, és a magukat vallásosnak valló katolikusok alig 30 százaléka. Ez az arány abból adódik, hogy feltévelem szerint a magukat vallásosnak mondó emberek 70 százaléka katolikus, 14, illetve 6 százaléka pedig református és evangélikus.

Feltűnően kevés az elsőáldozó: számuk elenyésző töredéke a katolikus szertartásban keresztelt gyermekekének. A budapesti plébániákon évenként keresztelt gyermekeknek mindössze 10—12 százaléka vesz részt az évenkénti első szentáldozási előkészítésen. Az iskolai hitoktatásban részesülő katolikus gyermekek országos aránya 7—10 %-ra becsülhető. „A rendelkezésünkre álló adatok szerint hazánk lakosságának 10—15%-a gyakorolja rendszeresen a vallást. Ez az egy- másfélmillió ember az egyházak bázisa a mai Magyarországon” — állapítja meg *Földi P.* (4). Mindez arra utal, hogy hazánkban eltűnőben van az egyháziasság, és nem tekinthető azonosnak a vallásossággal.

(3) **AZ ATEIZMUS.** A vallásosság tipológiáját sem könnyű felvázolni, de még reménytelenebbnek látszik az ateizmus ismérveinek meghatározása. A Világosság 1968 februári számának mellékletében azt állítja *Varga I.*, hogy a megkérdezett fiatalok 25%-a vallásos; Budapesten pedig 60—65%-uk közömbös. Eszerint a nem-hívó és tudatosan ateista fiatalok aránya az ország fővárosában 10—15 százalék között ingadozik. A „Western Religion” című tanulmánykötetben viszont ugyanezekről a fiatalokról azt mondja, hogy 42 százalékuk ateista. E meglehetősen eltérő értékelés oka feltehetően az ateizmus különböző tipológiája. Az azonban semmiképpen sem vitatható, hogy a nem vallásosak és nem-hívók száma nem azonosítható a tudatos ateistákéval. Véleményem szerint a tudatosan vallásos emberek számaránya hazánk népességének mintegy 25—30 százaléka. Jóval kisebb csoportot alkotnak a marxista vagy más világnézeti tudatos ateisták. E két véglet között húzódik a közömbösek 55—60 százaléknyi fluktuáló tömege. Nem szabad azonban megfeledkeznünk arról, hogy már ez a tipológia is elvonatkoztatás attól a vallási kontinuumtól, amely a szilárd keresztény meggyőződéstől a reflektált ateizmusig illetve marxizmusig terjed, s amelyben csaknem lehetetlen egyértelműen meghatározott választóvonalakat vonni. Hazánkban a vallás magánügy, senki nem lép ki „hivatalosan” az egyházból. Egy felmérésből kiviláglik, hogy a magukat vallásosnak tekintő fiatalok 75 százaléka KISZ-tag. „Másfelől a vizsgálatok alapján ki kell mondani azt is, hogy az ateizmus nem mindig jelent azonosulást a marxista világnézettel, a szocializmussal, bizonyos fajtái pedig éppenséggel retrográd hatással is járhatnak” — jegyzi meg *Lukács J.* (5). Még a pártban is akadnak, „akiknél megvannak a vallásos világnézet maradványai... Esetenként előfordul, hogy egyes párttagok egyházi rendezvényeken vesznek részt, gyerekeiket megkereszteltetik, hittanra járatják, egyházi esküvőt kötnek” — írja *Földi P.* (6). Nem látszik tehát elhamarkodott megállapításnak,

hogy a marxista világnézetű tudatos ateisták számaránya nem haladja meg az ország lakosságának 7—8 százalékát, a szocialista társadalmi berendezkedéssel azonosulók száma viszont nagyságrendileg múlja fölül az ateistákét. „Olyan kétszülékét még nem találtak fel” — mondja *Kádár János* —, „amellyel felmérhetnénk, hogy például Magyarországon mennyi az ateista, a félig-meddig hívő és a hívő. Az emberek lelkébe nem lehet belelátni. Azt hiszem azonban, hogy hazánkban nem kevés a hívő ember” (7).

A hitükkel tudatosan azonosuló keresztények zöme elfogadja hazánkban az úgynevezett instrumentális marxizmust mint a történelmi-társadalmi folyamatok elemzésének és megváltoztatásának az eszközét. A „nagy, ingadozó tömegben” viszont nem tudott meggyökeresedni a marxizmus — sem mint a társadalmi gyakorlat eszköze, sem mint humanista világnézet. Úgy vélem tehát, hogy a meggyőződéses marxisták száma jóval kisebb, mint a felületes szemlélőnek tűnik, a más eredetű ateisták száma viszont jóval nagyobb, mint amennyit a hivatalos egvházi körök bevallanak. Enyhén szólva is túlzás „ötmillió hívőt” emlegetni. Még hozzá akkor, amikor a magasabb műveltségű hívők tudatába óhatatlanul beszüremkedik a *Rahner*-féle „aggódó ateizmus”. Éppen ezért érdemelnek figyelmet *Illyés Gy.* szavai: „Am az anyagiakon segíteni csupán az első munka volt. Most jön az igazi gond. Most kell a szocializmusnak a fizikai felruházódáshoz valamit hozzátennie. A kérdés: milyen is lesz az erkölcs? tehát az, hogy a lélek fázik-e, éhez-e, jár-e meztláb? Mindez van olyan gondja, sőt: létproblémája Európának, mint a korábbiak” (8).

(4) **AZ EGYHÁZ ÉS AZ ÁLLAM VISZONYA.** Bár az egyház és az állam viszonya hazánkban nem annyira az empirikus adatokhoz, mint inkább a peemföltételekhez tartozik, szükségésnek látszik néhány szót ejteni róla. E rendkívül szerteágazó jelenséget egy egyidejű, de kétirányú mozgás határozza meg. „Hazánkban vallásszabadság van, pártunk kerül mindent, ami a vallásos emberek érzelmét sértené, de nem mond le arról, hogy küzdjön a felvilágosultságért, a tudományos világnézet terjesztéséért. Az osztályharc frontja szerintünk nem a hívők és a nem-hívők között húzódott, és ma sem ott húzódik” — hangsúlyozta *Kádár J.* a IX. pártkongresszuson (9). Továbbá többször hivatkozott arra, hogy az egyház és az állam viszonya folyamatosan javul, és hogy hazánkban a hívők és a nem-hívők huzamos együttélésére kell számítanunk. „Meggyőződéssel valljuk, hogy a fejlett szocialista társadalmat nem építhetik fel csak a kommunisták; ehhez az egész nép munkája és erőfeszítése kell. S ezt úgy értelmezzük, hogy a társadalomban egyenlő és törvényes helye lesz — párttagságtól, világnézeti és foglalkozásbeli különbségtől függetlenül — mindenkinek, aki az építő munka részese volt. Az eljövendő — s szilárd meggyőződésünk szerint az eddigieknél szebb, emberibb — társadalom az egész nép otthona lesz, ahol mindenki egyenrangú, megbecsült lakónak érezheti magát” — mondotta 1975. április 15-én, a Hazafias Népfrent Országos Tanácsának ülésén (10).

Ilyen körülmények között felbecsülhetetlenek a magyar állam és a Szent-szék tárgyalásai. Ha helyesen ítélem meg a helyzetet, e kapcsolatok jelentősége elsősorban abból adódik, hogy az egyházi szervezetnek mellőzhetetlen, kulcsfontosságú szerepe van a keresztény értékek áthagyományozásában. Tény az, hogy csak egyetlenegy szervezett testület emeli fel szavát a katolikusok nevében — s ez az egyház. A magyar állammal kötött megállapodásaiban a Vatikán nem adott föl semmit, csak ami már amúgyis elveszett az egyházra nézve, elérte viszont, hogy a pápa mint az egyház látható feje, hazánkban is gyakorolhatja feladatát. Az állam és a püspöki kar egyoldalú viszonya a Magyar Népköztársaság, a Vatikán és a püspöki kar háromszögévé alakult át. Ezzel természetesen nem oldódott meg az összes probléma. Amint *Cserháti J.* írta a Vigiliában, „a dialógust folytatnunk kell”. Őszintén felajánlja a keresztények közreműködését „az emberi élet jobbá tételének” feladatában, amennyiben ez nem ellenkezik „a keresztény etikával és az ember örök, természetfeletti céljával”. A szocializmus építésében készségesen helytálló hívők nevében kéri erkölcsi akarásuk és „az egyház lényegéhez tartozó szabadságjogok mindenkori elismerését” s azt, hogy az államhatalom több bizalmat előlegezzen az új társadalmat őszintén szolgáló kívánó egyháznak (11). Hasonlóképpen nyilatkozott *Lékai László*, a nemrégiben kinevezett esztergomi érsek is: „A Magyar Népköztársaság Alkotmánya biztosítja számunkra a vallásszabadságot. Ez megnyugvással, bizalommal tölt el bennünket. Vannak ugyan még megoldatlan kérdéseink, de ezeknek fokozatos és

nyugodt légkörben történő tisztázására egyre több a reményünk annak a kölcsönös megértésnek és jóviszonynak alapján, amely ma az egyház és az állam kapcsolatát jellemzi... Egyház és állam részéről tovább kell munkálkodnunk azon, hogy a nehézségeket fokozatosan eltávolítsuk és megnyugtató gyakorlatot alakítsunk ki." Amilyen örömmel mutat rá az érsek a helsinki megállapodásnak a vallásszabadságra vonatkozó fejezetére, olyan felelősségtudattal hangsúlyozza a megállapodás minden egyes fejezetének megtartására vonatkozó igényt (12). Ezt joggal követelheti meg államunk minden egyes polgárától, kiváltképpen az öntudatos, nagykorú keresztény hívőktől.

## II. A világi keresztények

Magyarországon új típusú kereszténység van kibontakozóban, amely merőben más, mint nyugat-európai változatai. Bár elvitathatatlanok bizonyos közös vonások, mint a vallási élet *individualizálódása* és *privatizálódása*, azaz a vallásos élet egyéni döntésen alapuló és inkább a magánéletben megnyilvánuló volta, ezekkel a jegyekkel korántsem határozható meg a mai katolikusok alapformája. Hazánkban csak úgy maradhat fent a kereszténység, ha meglesi az utat Szktilia és Kharübdisz között, ha kigyógyul a többé nem létező népegyház rögeszméjéből, egyszersmind nem zárkózik valamiféle társadalmon kívüli szubkultúrába. A felsorolt szám adatokra és egyéb tapasztalatokra támaszkodva, mintegy ezeket értelmezendő, megkísérlem felvázolni a mai, jobban mondva a holnapi magyar katolikusok néhány jellegzetes vonását (13).

(1) **AZ EGYHÁZIASSÁG ELTŰNÉSE.** Az empirikus adatok azt sejtetik, hogy a hierarchia fokozatosan elveszíti befolyását a vallásos emberekre. Az egyházi intézmény, legalábbis részben s nem minden rosszmájúság nélkül, olyan vezérkarhoz hasonlítható, amely még szép számú alárendelt tiszttel, de alaposan megcsappant legénységgel rendelkezik. Az egyházhoz fűző szálak lazulása és a vallásosság kötetlenebb formáihoz való vonzódás elsősorban abban jelentkezik, hogy a hívő emberek ritkábban járnak templomba, és — néhány kivételtől eltekintve — ritkábban fordulnak lelkiismereti kérdéseikkel a papokhoz. Majdnem negyedszázada írta *Rónay Gy.* a világiak nagykorúságáról: „Ne várjunk mindent a paptól; ne terheljük olyasmivel, amit mint valóban nagykorú hívők, mi magunk is elvégezhetünk, megoldhatunk” (14). Ez nem jelenti azt, hogy nem tekintik magukat keresztényeknek. Számítalan eset bizonyítja, hogy példás keresztény életet élő szülők, akik gyermekeiket hitoktatásra küldik, nem ismerik plébánosok vagy püspökök nevét. Az intézmény hatékonyságának gyöngülése nem kívánatos. Az intézményeket azért létesítik, hogy a már meglevő életet biztosítsák és kifejlesszék. Az egyház elsősorban Krisztus tanítványainak életközössége és ugyanakkor a krisztusi életet megőrző és továbbító intézmény. Az a nézetem azonban, hogy korántsem pusztul ki a kereszténység hazánkban azért, mert egyre kevesebben keresik föl mindennapi életük problémáival a papokat, mert püspökeik nevét legfeljebb a napi sajtóból, személyüket pedig a képernyőről ismerik. Azt gondolom, hogy a kereszténység akkor sem szűnik meg hazánkban, ha kevésbé tisztelik a papokat, mint korábban, s jóval kevesebb gyermeket járatnak hitoktatásra. Bár a vallási szocializálódásnak nem egyetlen tényezője a keresztény család, mégis az a véleményem, hogy a primer szocializáció ezen a területen is sorsdöntő. A családban töltött legelső évek folyamán sajátítja el a gyermek alapvető világfelfogását, ekkor alakul ki benne a valóság jó- vagy rosszindulatának a képe, ekkor rögződik lelkébe a vallásosság alapja, amelynek többé-kevésbé sikerült kifejeződése, képekbe, szavakba, fogalmakba foglalása a vallásos ismeretközlés.

Miközben csökken az egyházi szervezet jelentősége, lassanként kialakul a világi hívők új összetartozás-tudata. Ez az „életközösség” nem azonos sem az egyházközösséggel, sem pedig a liturgikus közösséggel, bár az eucharisztia közös ünneplése nemcsak forrása, hanem megnyilvánulása is. Nem más, világi közösségek versenytársa, hanem ugyanazon a világnézetben levő, hasonló életcélokat követő emberek együvé tartozása. Bár a kereszténység számát tekintve fokozatosan kisebbedik — amint azonban láttuk, 15 év múlva a ma még csökkenő görbe csaknem kiegyenesedik —, véleményem szerint ez a közös eszméknek élő

közösség öntudatában megerősödik. Hogy miért? Mert állandóan emelkedik a műveltség színvonala és mind több magasabb képzettségű ember eszmél önmagára: „Hol állok? Ki vagyok?” és „Mit jelent számomra ma, ebben a hazában az, hogy vallásos vagyok?” — kérdi önmagától. A társadalom növekvő művelődése, szellemi fejlődése, a jelentősen jobbuló életkörülmények időt és biztonságot nyújtanak ezeknek az embereknek és szélesebb látókört, amelyben szemlélik a világot és keresik benne az ember helyét. Ezen a téren javíthatatlan optimista, helyesebben *Aquinói Szent Tamás* híve vagyok: a mélyebb műveltség, a szellem nagyobb világossága mégiscsak közelebb viszi az embert Istenhez.

(2) **A KATOLIKUS KÖZÖSSÉG.** Minek nevezhető? Hogyan jellemezhetőek ezek az új típusú katolikusok? A legszívesebben nyílt, nagykorú, világi keresztényeknek nevezném őket. Azok, akiket személyesen ismerek, ragaszkodnak a kereszténységhez mint világnézethez, és a katolicizmushoz mint lelki-szellemi otthonhoz, bár jogot formálnak arra, hogy a keresztény hitélményt esetenként úgy értelmezzék, amint tudati fejlettségüknek és szükségleteiknek leginkább megfelel. Az egyháztól mint intézménytől nem sokat várnak, és nem is fogadnak el mindent, amit mond nekik, kiváltképpen azért, mert nem tételezik föl az élet összes területére kiterjedő jártasságot és szakértelmet. Többen kétségbe vonják például a „katolikus szociális tanítás” evangéliumi eredetét, nem fogadják el a nők hátrányos megkülönböztetését, nem igénylik az egyházi intézmény vezető szerepét az emberek, az emberiség világi kérdéseiben. Vannak közöttük olyanok is, akik úgy vélik, hogy a múlt századból áthagyományozott spirituális nem állja ki az összehasonlítást a modern társadalomban jelentkező új erkölcsi és spirituális értékekkel. Ennek ellenére sem válnak azonban hűtlenné, és az egyházhöz fordulnak, amikor a szentségeket igénylik.

Örömmel üdvözlnek a püspökökből és papokból áradó lelkeséget, s nem vennék zokon, ha igényes szellemi életet élnének és jól prédikálnának. Ez esetben — amint a jó szentbeszéd nagy keletje mutatja — szíves örömet járnának szentmisére, és több gondot fordítanának gyermekeik templomi vagy iskolai hitoktatására. Vallásos meggyőződésük azonban független az egyháziak elmeéletől vagy lelkeségétől. Ilyen katolikusok azelőtt is voltak. Régebben talán kisebb számban, a jövőben egyre többen lesznek. Az új, az eddigiektől eltérő az, hogy sokkal tudatosabban reflektálnak hitükre és világnézetükre.

Egyesek azok közül, akiket ismerek, ritkán mennek templomba, mások hetenként többször járulnak szentáldozáshoz. Többen képesek arra, hogy világosan megfogalmazzák hitüket, másokban elakad a szó, ha a hitre terelődik a beszéd, s megint mások nyíltan megvallják, hogy pillanatnyilag igazán nem tudják, hogy miben hisznek. De mind katolikusok, s eszükbe sem jut, hogy ne legyenek azok. A keresztény szimbólumvilág oly mélyen átjárta személyiségüket — kivált az idősebbeket —, hogy nem bírnak megválni tőle. Többen felkekednek, hogy az elveszett első naivitás helyett rátaláljanak a másodikra. Ettől nemcsak azt várják, hogy válaszoljon életük kínzó talányaira, hanem, hogy világítson rá a mindennapi életükben, a munkában, a szexualitásában, a tudományban rejlő emberi értékekre és értelmességre is. Sokuknak, kivált a fiatalabbaknak kevésbé ismert a keresztény szimbólumrendszer, s minden bizonnyal, hogy a ma emberéhez alkalmazkodó liturgiával érzéketlenül és hitelesen közvetítse számukra az evangéliumi hitvilágot. Ezek az emberek vallásilag érdeklődők; minduntalan kutatják és keresik azoknak az értékeknek helyes megfogalmazását, melyeket át akarnak adni gyermekeiknek.

Egy részük a legszigorúbban ragaszkodik az egyház szexuális elveihez, másoknak az a véleménye, hogy a hit több, mint bizonyos szexuális előírások megtartása. Összintén tisztelik cölibátusban élő barátaikat, de mind többen osztják azt a nézetet, hogy az egyház hasznára válnék, ha nők embereket is pappá szentelne. Egyöntetűen elítélik az abortuszt, de túlnyomó részük — és már nagyon régen — a születésszabályozás mellett döntött. Nincs kizárva, hogy a jövőben kissé módosul a helyzet, a sokgyermekes családok azonban kivételét képeznek közöttük, s legtöbbször szeme előtt a két- vagy háromgyermekes család eszményképe lebeg. Hisznek a házasság *intézményében*. Helytelenítik a válást. Tudatában vannak viszont annak, hogy némely rosszul sikerült házasság elviselhetetlen terhet ró a hitvesek vállára. A házasságon kívüli szexuális kapcsolatot

általában nem helyeslik, a fiatalabbak azonban egyre kevésbé utasítják el a házasság előtti — mint mondják — „felelős” szexuális találkozást. Megbecsülik és védelmezik a szexualitás alapértékeit — bizonyos egyházi döntéseket azonban csaknem lehetetlen megértetni és elfogadtatni velük.

Az életben kiválóan megállják a helyüket. Akiket ismerek — mérnökök, orvosok, tudományos kutatók vagy végzős egyetemi hallgatók — szakmailag és emberileg a legkiválóbbak közé tartoznak. Munkatársaik megbecsülését élvezik, nemegyszer marxista barátaik állnak melléjük, ha bármilyen okból nehéz helyzetbe kerülnek. Annak a ténynek, hogy egyre kevésbé érdekli őket az intézményes egyház, többek között — a korszellemtől eltekintve — az lehet a magyarázata, hogy jó néhányuk véleménye szerint az egyháziak között gyakori a nem megfelelően képzett, beképzelt amatőr. Ezeket a teológiailag is művelt és nyílt katolikusokat határozottan sértik a lélektelenül elmondott, silány prédikációk. Nem azért, mert véletlesen konzervatív vagy szélsőségesen haladó irányzatúak, hanem mert a kellő szakértelmet és átélést nélkülözik. E bosszantó dilettantizmusnak nemegyszer az a következménye, hogy egyesek távol maradnak a vasárnapi istentiszteletről, vagy éppenséggel hétközben hallgatnak rendszeresen szentmisét. Nem mintha nem lenne bennük elnézés vagy megértés papjaik, püspökeik iránt. Mivel azonban a maguk dolgát jól végzik, megbántva érzik magukat a rossz prédikációk által.

A világi keresztények sok tekintetben emlékeztetnek a „baloldali katolikusokra”, többnyire nehezményezik a világnézeti monopóliumokat. Általában nyíltak a szocializmus értékei előtt, és nem hajlandók megengedni, hogy vallási téren mások gondolkodjanak helyettük: sem azok, akik ezt hagyományosan tették, sem akik szívesen megtennék. Bár a nagykorú keresztények túljutottak már az eszmélés első évein, még nem rajzolódott ki összetartozásuk az egyházban és a társadalomban. A hierarchia alig keresi velük az érintkezést, pedig ezek a hívő emberek alkotják majd az egyház társadalmi alapját. Amint *Lékai László* esztergomi érsek nyilatkozta: „a világiak rendszeres, nagyobb mérvű bevonását az egyház mai életének kialakításába és evangelizációs munkájába, még ezután kell megvalósítanunk”. (15). Új egyensúly van kialakulóban a papok és a hívők között. Nem az lesz a papok feladata, hogy közvetítsenek Isten és az emberek között, hanem hogy a közösség egységét segítsék elő. Nem annyira Isten és ember, mint inkább ember és ember között kell közvetíteniük.

(3) **HIVŐK ÉS NEM-HIVŐK.** Nem élünk vallásos világban: a termelés legtöbb területe, a dolgozók világa, a kifejezés világa a legjobb akarattal sem nevezhető vallásosnak, a kultúra alkotói messzemenően ateisták, mégpedig a kereszténység utáni kor ateistái. A világ dinamizmusa magával ragadja az embert — akár tetszik neki, akár nem. Nem áll módunkban dönteni, hogy közreműködünk-e benne, azt azonban elhatározhatjuk, hogy mennyire tudatosan és tevékenyen vesszük ki belőle a magunk részét. Az ateizmus jó ideig elvont doktrinának, merev tantételnek mutatkozott a keresztények szemében. Társadalmunk jelen helyzetében azonban már mindenén átszüremlő, többé nem kirívó, egyre kevésbé megfogható jelenség. Sűrű világiság árad az emberi fő és kéz műveiből, ezt szívja magába a gyermek az anyatejjel, ez határozza meg a közsellemet, ez az a szellemi légkör, amelyben élünk, amit belélegzünk a levegővel. Inkább elfeledkezünk Istenről, mint tagadjuk. A világ építése közben Isten kimegy az eszünkből. A tagadás ki nem mondott állítás, titkon állítja azt, amit fennhangon tagad, mert máskülönben saját lába alól húzza ki a talajt. A tagadás nem engedi eltűnni az állítást úgy, mint a feledés, amelyben egyszerűen kiesik tudatunkból minden, amit annak előtte hittünk és védelmeztünk. Vallási szimbólumaink elnémulnak, szavuk mint a pusztába kiáltott szó, nem hirdeti többé a Kimondhatatlant és Felfoghatatlant.

Ahhoz a végtelen elhivatottsághoz képest, amelyben élet és halál, öröklét és megsemmisülés — az ember és a valóság legbenső titka — forog kockán, mellékesek az egyházi szervezet *struktúráinak*, jelenléte *módjának* a kérdései. Amikor a világi keresztények az idők jeleit kutatják, a világot, s természetesen legelsősorban önmagukat vallatják, ezt kérdik: „Minek a hit? Mit ad nekem?” és „Mire való ez a hatalmas ugrás előre? Hová, merre ragad magával?” S talán a leggyötrőbb: „Hol keressük, hol találjuk az új világ új értékeit, melyek alkalmasak a hit kifejezésére?” Így döbbenünk rá hitünkre a maga igazi való-

jában: a végleges választás elé állító radikális, de szemérmesen tartózkodó hitre, mely nem erőszakolja rá magát senkire. Mint a kétélű kard, a lét kellős közepéig hatol, mint a perzselő tűz, a lélekből kiégeti a salakot. Olyan, mint a mindkét fél részére egyaránt értelmezhető gondolat. Ereje nem hivalkodó, tanúbizonyossága nem feltűnő — csaknem a megtévesztésig hasonló az istenfeledés néma csöndjéhez.

**Irodalom:** (1) Tomka M.: Vallási hiedelmek és nem vallási hiedelmek. Előadások „A hiedelmek természete, szerveződése és szerepe a mindennapos tudatban” munkaértekezlethez. Visegrád, 1975. április 28–30. II/b. ülés 60–76. o. — (2) Varga I.: Ifjúság, szekularizáció, vallásosság. Világosság. Melléklet az 1968. februári számhoz 22–26. o. — Továbbá Western Religion. A Country by Country Sociological Inquiry, The Hague 1972. 277–294. o. — (3) J. Morel, E. András: Handbuch des ungarischen Katholizismus, Wien, 1975. 98. o. Vö.: Földi P.: Egyházpolitika és valláskritika, Budapest, 1975. 38–40. o. — (4) Földi: i. m. 40. o. — (5) Valláskritika. Jegyzet. II. évfolyam, II. félév, Budapest, 1970–1971. 17. o. — (6) Földi: i. m. 36. o. — (7) Kádár J.: A fejlett szocialista társadalom építésének útján, Budapest, 1975. 187. o. — (8) Új Ember 1975. nov. 30. 2. o. — (9) Földi: i. m. 46. o. — (10) Kádár: i. m. 189. o. — (11) Cserhádi J.: Vigilia 40(1975) 721–730. o. — (12) Népszabadság, 1976. febr. 15. 6. o. — (13) Tétéles hivatkozás nélkül is sokban követtem A. M. Greeley „The Next Ten Years” című írását (National Catholic Reporter Nov. 1. 1974.) Vö.: Diakonia 6(1975) 419–427. o. — (14) Rónay Gy.: Vigilia 17(1952) 6–13, 297–308. o. — (15) Új Ember 1976. febr. 29. 1. o.

DÉVÉNYI IVÁN

## CZÓBEL BÉLA (1883-1976)

Czóbel Bélának — az év elején elhunyt nagy magyar festőnek — munkássága hét és fél évtizedet fog át... 1971-es műcsarnoki retrospektív tárlatának anyagát egy 1902-ből való kép nyitotta meg, s 1976 első heteiben a művész még dolgozott; barátja, Győry Lajos portréját festette.

E hosszú, termékeny, hatalmas ívű pálya több stílári periódusra oszlik. „Festészetem sok változáson ment át; a világos színek után mélyek következtek, s ezekből törekszem ismét derűsebb színharmóniára...” — olvassuk a művésznak abban a levelében, amelynek Pán Imre művészeti író a címzettje. Czóbel festői előadasmódjának különböző korszakai azonban szervesen és következetesen épülnek egymásra, s az életmű — bár a kolorit, a hol pasztózus, hol vékony festésmód és a természeti élmény transzponálása tekintetében az idők folyamán jelentős eltéréseket látunk — roppant egységes. Goethe — Augusta von Stolberghez 1775-ben írott — levelében így vall magáról: „Szakadatlan átváltozásaim közepette mindig azonos maradok önmagammal...” Czóbel Béla is mindig azonos maradt önmagával.

Festői kibontakozásának első állomása Nagybánya volt. Itt — Ferenczy Károly és Iványi Grünwald Béla szellemében — a szabad ég alatt festette napfényben fürdő munkáit. A korai Czóbel-képek közül a „Patak partján ülő fiú” (1902), a „Kalapos önarckép” (1903) és a „Lehel Ferenc Nagybányán” (1904) a magyar plein-air festészet fő művei közé tartozik.

Nagybányát elhagyva egy évig a müncheni akadémia növendéke volt, majd 1904-ben Párizsba költözött. „Éppen idejében érkezett, hogy a Vadak mozgalmában részt vegyen... Azonnal kibújt belőle kolorista temperamentuma” — írja Jean Cassou Czóbel 1905 körüli párizsi festményeiről, amelyek a Salon d'Automne-ban Matisse, Dufy, Derain, Braque, Vlaminck munkáinak társaságában szerepeltek a „Fauves”-teremben. A fiatal művészt 1906 körül a szecesszió is megérintette („Ülő férfi”), e hatás azonban munkásságában múló epizódnak bizonyult.

1907-ben Czóbelt a Szinyei Merse Pál elnöklete alatt létrejött MIÉNK (Magyar Impresszionisták és Naturalisták Köre) alapítói között találjuk, — bár mű-

vészetszemlélete ekkor már régen túl volt a naturalizmuson és az impresszionizmuson. Így azután két évvel később, 1909-ben a „Nyolcak”-hoz csatlakozik, ahhoz az avantgarde festőcsoporthoz, amely — túllépve az atmoszférikus jelenségeket tolmácsoló impresszionizmuson — Van Gogh, Gauguin, Cézanne, Matisse és a korai kubisták törekvéseire szegezte tekintetét.

Czöbel 1904 és 1914 között jórészt Párizsban, a Montparnasse-on élt; az 1914-es mozgósítás idején is a francia fővárosban tartózkodott. A hadüzenet előtt sikerült Hollandiába utaznia, s így az internálást elkerülte, de festményei Párizsban maradtak, azokat a francia hatóságok elkobozták. E művek — festészetünk pótolhatatlan kárára — megsemmisültek, — mint ahogyan nyomuk veszett azoknak a Czöbel-képeknek is, amelyek Lédának és férjének: Diósi Ödönnek párizsi lakásában függöttek. Az 1971-es nagy budapesti Czöbel-kiállításon sajnálkozva kellett tapasztalnunk, hogy az 1906 és 1916 közötti évtizedből csupán egyetlen festmény maradt fenn: „A Noisy-le-Grand-i plébános portréja” (1913).

1914-től 1919-ig a hollandiai Bergenben, 1919 és 1925 között Berlinben élt Czöbel. Ekkori művei („Fiú kutyával”, „Pipázó vadász”) a német expresszionizmussal tartanak némi rokonságot, híjával vannak azonban — szerencsére — a német expresszionisták legfőbbjére jellemző művi túlfűtöttségnek, modorosságba fulladó exaltációnak. Az 1916-os „Kisfiú labdával”, az 1918-as „A bergeni lelkes” és az 1921-es „Meyer művészeti kritikus és műgyűjtő arcképe” — a hollandiai és berlini időszak fő művei — a kor európai festészetének élvonalába tartozó munkák.

1930-ban Czöbel — aki 1925 óta újra Párizsban él — gyűjteményes kiállítást rendez Budapesten, a Tamás-galériában. Kontaktusa egyre szorosabb lesz a magyar művészeti élettel, s 1931-től kezdve az év egy részét itthon tölti, 1939-ben pedig végleg megtelepedik Szentendrén. Mély tűzű, erőteljes, a festői indulat hevében fogant munkáinak idehaza is egyre nő a tábora, s a két világháború közötti Czöbel-képek legszebbjei („Párizsi utca” 1926, „Gyümölcscsendélet” 1929, „Múzsza” 1930, „Breton paraszt” 1931, „Olvasó nő” 1931, „Madonna” 1937) hazai gyűjteményekbe kerülnek.

A felszabadulás után Czöbel — bár ő maga természetesen megmarad a figuratív (ábrázoló) festői szemlélet keretei között — a nonfiguratív és szürrealista művészeket (Korniss Dezső, Anna Margit, Bálint Endre, Szántó Piroska stb.) tömörítő „Európai Iskolá”-hoz csatlakozik, — félreérthetetlenül kifejezve ezzel a neokonzervatív festők, szobrászok (Bernáth, Pátzay) művészetpolitikájával szembeni állásfoglalását.

Czöbel Bélát 1948-ban az elsők között tüntették ki Kossuth-díjjal, majd egyéb állami elismerésekben („érdemes” és „kiváló művész” cím, a „Magyar Népköztársaság Zászlórendje” érdemrend stb.) is részesült. Élete utolsó évtizedeiben sorra nyíltak kiállításai Párizsban, Amszterdamban, Genfben, Chicagóban, Tokióban, Budapesten, Szentendrén, Esztergomban, Győrött és Nagykovácsán, a Corvina Kiadó 1970-es Czöbel-albumából utánnymomás vált szükségessé, a magyar posta 1974-ben Czöbel-bélyeget bocsájtott ki, s 1975-ben Szentendrén felavatták a Czöbel Béla Múzeumot... A sikereket és az élő klasszikusnak osztályrészt jutott megbecsülést a mester örömmel fogadta, de mindvégig megmaradt szerény, közvetlen és póztalan embernek, akinek tömör, találó megjegyzéseiben gyakran megcsillant a humor, az enyhe malícia, az irónia és az önironia. Nem volt teoretizáló alkat, de ha olykor tollat vett a kezébe, többet mondott el pár sorban, mint nem egy terjedős művészetfilozófiai traktátus. Írásaiban — amelyek összegyűjtésre vannak — ilyen (s hasonló) magvas szentenciákra bukkanunk: „Ami előttem van — az csak látszat. De engem nem a látszat érdekelt, hanem ami körülötte és mögötte van...” Vagy: „A képnek a dolgok *misztériumát* kell visszaadnia a festészet eszközeivel, amelyek kimeríthetetlenek...”

Petrovics Elek — Rippl-Rónai József halálakor, 1927-ben — e szavakkal vett búcsút a kiváló posztimpresszionista mestertől: „Szemei, amelyek örökre lezárultak, bátran és élesen néztek a világba és meglátták az élet szépségét és gazdagságát. Keze, mely örökre kihűlt, eredeti módon és biztosan adott alakot annak, amit szemei láttak. Ezért nagy és úttörő művész volt. Művészi hitéhez áldozatok árán is hű maradt, soha nem alkudott és meg nem tántorodott. Ezért tiszta és erkölcsös művész volt!” (Petrovics E.: „Élet és művészet”, Bp., 1937).

E mondatokat Rippl-Rónai szellemi örökösére: Czöbel Bélára is maradéktalanul érvényeseknek érezzük.



Czóbel Béla: Kislány kalitkával (litográfia, 1920—1972)

## Kiállítási megnyitó beszéd

(Elhangzott 1955. július 3-án, Apáti Abkarovics Béla festőművésznek — Czóbel Béla unokaöccsének — kiállításán, a szentendrei Ferenczy Károly Múzeumban. A rövid szöveg mintegy foglalata Czóbel Béla művészetszemléletének.)

Fölkértek, hogy nyissam meg Apáti Abkarovics Béla festőművész kiállítását. Nem szeretek a nyilvánosság előtt szerepelni, de elvállaltam, mert tudom, hogy mennyire küzdelmes valami a művész élete. (Azt a küzdelmet értem, amely a művész és az előtte elterülő természet között van, és nem az anyagiakat...)

Ezen a kiállításon megtaláljuk a mesterség szeretetét, az őszinteséget és a szerénységet. Apáti Abkarovics munkáitól távol áll a szolgaiasság, amely aláveti magát valamely előírt irányzatnak. Ha műveiben talán nem találjuk meg azt a szabadságot, amellyel a francia művészet a XIX. században és a XX. század első felében annyira meggazdagította az emberi szellemet, ez annak az elzárkózottságának tulajdonítható, amelyre Abkarovics Bélát életkörülményei rákényszerítették. Ez az ő sajnálatos egyéni esete; káros lenne azonban, ha ez a lehetőség egy egész generációtól lenne megtagadva...

Ami minket, festőket irányíthat, az a Louvre (úgy értem: a régi és a már klasszikussá vált modern mesterek...), másrészt pedig a természet misztikuma. A technicolor-photographia hatása alatti képek — amelyeknek a természethez csak látszólag van közük — nem lehetnek az eszményképeink. Ez ellen a zsáner-festészet ellen, amely a múlt század kispolgárainak igényeit elégítette ki, reagáltak az impresszionisták, akik ma már — mint klasszikusok — a Louvre-ban foglalják el helyüket.

A művészetet — amelynek lényege magasabb szellemi eredetű — emberi hatalom nem irányíthatja. Egy felsőbb hatalom vezeti a művészt, s ez ad neki alkotó erőt. Csak azok, akik a földi hiúságok mulandóságát fölismerik, juthatnak tartós életű művek alkotásához.

MAKAY GUSZTÁV

## KORSZERŰTLEN GONDOLATOK A LÍRÁRÓL\*

Egy nyáreleji napon kedves meglepetést tett íróasztalomra a posta: Tűz Tamásnak, 1957 óta külföldön élő, fiatalkori költőbarátomnak Kanadában megjelent könyvét. A kötet és szerzőjének arcképe a borítólapon belső szélzetén jólesően idézte föl bennem egykori irodalmi kritikusként, amikor bírálatot írtam Tűz Tamás első (éppen a *Vigilia* kiadásában megjelent) verseskötetéről. Ennek már a címe is jellemző volt a fiatal papköltőre: *Tiszta arannyal...* „A mondanivaló finom aranya és a kifejezés átlátszó, dallamos tisztasága jellemzik Tűz Tamás első kötetének meglepően érett verseit — hangzott a bírálat —. Szinte veszedelmesen könnyed ritmusérzék dallamosítja verseit, a magyaros és az időmértékes verselésben egyaránt. Legtöbb verse egy-egy finom «moment musical»”.

\*Tűz Tamás: *Angyal mondd ki csak félig* (Amerikai Magyar Írók, 1974)

Azért idéztem éppen ezt a versművészt idéző részletet, mert azóta hosszú és dús eseményű évtizedek teltek el, és Tűz Tamás is, akit 1945 után a *Mártír írók Antológiája*, szerencsére, tévesen parentált el a történelmi viharok áldozatai között, nagy utat járt meg írói fejlődésében. Új könyve már műfajában is szokatlan: első fele irodalmi és művészettörténeti tanulmányokat, a második verseket tartalmaz. A prózai rész maga is változatos. Van benne művészettörténeti ismertetés Michelangelóról, filmkritika az Amerikában készült Michelangelo-filmről, méltatás „a huszadik század egyik legmélyebb szelleméről”, Pierre Teilhard de Chardinról, irodalomtörténeti tanulmány a szerző kedvenc angol költőjéről, Dylan Thomasról, a hazai költők közül a Pécselt iskolázó Babitsról, a négy korabeli papköltőről, Harsányi Lajosról, Sík Sándorról, Mécs Lászlóról és Pusztai Sándorról, aztán Weöres Sándorról, akit „formalista-absztrakt” költőként „az Ezüstkor álmolvagjai” közé számít Rónay Györggyel és Jékely Zoltánnal együtt, majd egy külön tanulmányban — találó metaforával — „teremtő kaméleonnak” nevez, Toldalagi Pálról, erről „az oly ritkán emlegetett, kiváló magyar tollforgatóról”, Csorba Győzőről, akit (kissé egyoldalúan) „korunk legjellemzőbb lelkiállapota: az *Angst*, a szorongás költőjének” lát, s Csánád Bélának húsz év válogatott költői termését összegyűjtő kötetéről. Már a névsorból is kitűnik, hogy Tűz Tamás — finom hiány-pótlással — főként azoknak a költőknek szentel figyelmet, akiket manapság kevesebbet emlegetnek. Számunkra ezeknél is érdekesebbek azok a portrék, amelyekben a mai külföldi magyar költészet képviselői közül mutat be néhányat: a merész formanyelvű Kemenes-Gélin Lászlót, a Párizsban élő Forrai Esztert, akinél „alig van könnyebben meghatározható költő: Egy szoba, egy férfi” (121. l.), az „egyszerre vizuális és auditív, érzéki és filozofikus” Sz. Kanyó Leonát, Szitnyai Zoltánt, aki még a *Nyugat* első nemzedékével indult — így lehet „az évszázad szemtanúja” —, Nehéz Ferencet, a csallóközi származású, Los Angeles-i vasmunkás-író, — s végül önmagát, a győri születésű, városzéli kisgyereket, aki az emigrációba is magával vitte később a szülőváros patinás történelmi múltját, családi és egyéni emlékeit, meg a kanadai lelkész-költőt, aki „nemcsak az Isten szolgája, hanem a múzsáké is; nemcsak az igazság és a jóság papja, hanem a szépségé is” (144. l.), és aki nemes irigységgel olvassa hazai költőtársának 3200 példányban kiadott verseskötetét, mert ő maga „nyakig úszik a szabadságban, de a saját költségen kiadott 500 példány évekig ott tornyosodik lakásában eladatlanul” (105. l.).

Ezek a prózai írások, amelyek javarészt külföldi folyóiratok számára készültek, pontos és tájékozott kalauznak mutatják be Tűz Tamást. Nem egy közülük mini-tanulmány, szinte médailleson-portré, de hiteles és pontos, mint régi korok miniatúrfestőinek parányi arcképei, elevenen megrajzolt vonásokkal. Költői esszéiben harmonikus egységben jelenik meg az alkotó ember, a maga élettrajzi adataival, a kor, a maga történeti tényezőivel és hatásaival, a költői mű tartalma és formája. A legnemesebb értelemben összefoglaló és ismeretterjesztő jellegű tanulmányok. Mintha egy láthatatlan közönségnek mutatná be modelljeit élőszóban, pontos hovatarozási megjelölésekkel, szerény, puritánságukban is magvas és helytálló megállapításokkal. Tájékozottsága imponáló. Nem szakadt el a hazai kultúrától, ismeri, figyelemmel kíséri az itthoni irodalmi élet eseményeit, tanulmányírói láthatára Petőfitől és Aranytól Nagy Lászlóig, Simon Istvánig és Juhász Ferencig, a nyugatosoktól Radnóti és József Attilán keresztül Illyés Gyuláig, Baudelaire-től, Rimbaud-tól és Flaubert-től Apollinaire-en, Jammes-on, Péguy-n, Claudel-on és Valéryn át Camus-ig, Whitmantól Hemingway-ig terjed, művészettörténeti kultúrájáról nem is szólva, Michelangelótól Picassón keresztül Csontváryig. S közben mindenütt — kedvesen, szervesen beillesztve — szubjektív hazai emlékek tájakról, barátokról, élettrajzi eseményekről. Írásaiban semmi elfogultság sincs a mai Magyarországgal szemben. Sőt: fájjalja, ha a mai magyar képzőművészetről kedvezőtlenül írnak külföldön, viszont az amerikai kultúra javára sem elfogult: „Amerikában... az üzletnek és a pénznek még a filmnél is erősebb hagyományai vannak, s kultusza szinte vallási méreteket ölt” (20. l.).

A kötet prózai része azonban nemcsak önmagában érdekes és értékes, hanem azért is, mert mintegy értelmező bevezetés Tűz Tamás saját verseihez. Ezt — tudatos költőként — ő maga is vállalja: könyvének „Közbenső szó” című fejezetében írja: „A prózai részben főként költők művei kerülnek vizsgálódásaim lencséje alá, s ez a művelet nemcsak az elemzett alanyokat, de az elemző toll-

forogatót is leleplezi. Amikor mások műhelytitkait leleplezem, magamból is feltárok egy darabot... A prózai rész segítséget nyújt az olvasónak a verses rész esztétikai fölméréséhez és értelmi-érzelmi befogadásához" (152. l.). Így például az ő költészetéhez a már említett angol költőről, Dylan Thomásról szóló tanulmány adja meg a kulcsot, aki „lélektani erőforrásait beleönti a hang, a mondat és a metafora összjátékába, a nyelvi lehetőségek merész kihasználásába” (43. l.). Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy a prózai rész csak elvi vonatkozásaiban — a szerző költői vonzalmi és a költészetéről vallott ars poetica szempontjából — rokon a verses résszel: stílusában nem! A prózaíró és a költő Tűz Tamás stílusa között sajátosságok kettősség áll fenn. Míg költői stílusa — újabb verseiben — merészen áttételes, „szürrealista”, addig prózája közvetlenségében és oldottságában is tiszta, racionálisan világos, „realista”. Szereti a plasztikus metaforákat, de kerüli a szóvirágokat. Prózájában éppenséggel a világos egyszerűség uralkodik. Egy helyütt idézi Rónay Györgynek Illyés Gyula prózájáról írt jellemzését, amelynek megállapításait ő Rónay stílusára is érvényeseknek tartja. Mi most hozzátesszük: ezek a megállapítások az ő prózájára is jellemzőek. Íme, az idézet: „Próza, mely úgy szép, hogy nem akar »szép« lenni. Nincsenek rajta díszek. Nincsenek benne úgynevezett mutatványok — s mégis kifejező, pontos és tárgyyszerű” (91. l.). Tűz Tamás is plasztikusan elemez költőket, verseket, az élveboncolás vagy az esszéírói szépelgés minden szándéka nélkül.

S a saját versei? — Nos, a kötet versei is tulajdonképpen két, meglehetősen szétváló csoportra oszlanak. A „Kiadatlan versek (1941—1966)” két tucat darabja még a kísérletezések, a hangpróbálgatások nyomait jelzik. Fölsejlik bennük a *Tiszta arannyal* fiatal „angyali költője” (csak a 14 soros *Arckép halavány színekkel* jelzőn, melléknevein kell végigfutni: *halavány, tikkadt, félenk, csüggedt, méla, halvány, fekete, illatos, árva, barna, lány, szép, gyenge*), de van köztük népi egyszerűségű dal (*Friss kenyér*), hagyományos műforma (*Kyrie, A teljesség vágya: szonettek*), tipikus zenei futamok (négy sor a *Hajnali miséből*: „Még csillag ül az ágon, / még lopva fut a lábnyom. / Egy-egy kutya ha vakkant, / fálnak szalad a vak hang...”), a nyugatos költők hatását sejtető versek és már írásjeltelen, tagolatlan, a szabad versebe hajló verszövegek, József Attila képalkotására emlékeztető asszociációkkal (*Kései glória*), egészen a már legújabb versek felé mutató, a modern természettudományos világkép szókincsét programszerűen felhasználó művekig. (Az *Oceanográfia* első sorai: „Fátyolsuhogás uszonyokkal a gondolkodó fémek / sztoikus közegében hal-hatóságurú kételkedéssel / a hinaras bölcsesség búvóhelyein / nyugodtan kidőlhet a sorból az irtalomban / bízó közéleti hős ha deres hajnalokat jelent / a meteorológiai állomás...” (178. l.).

Az utóbbi típusú versek már átvezetnek a kötet legjellemzőbb ciklusába, az 1973-as évszámot hordozó *Angyal mondd ki csak félig 27* számozott mozaikjába, amelyet még közel 30 önálló vers követ a kötetben, az 1972—73-as évek terméséből. Ezek a versek a régiebb Tűz Tamás-versekhez képest egy egészen új költőt mutatnak be nekünk. Úgy gondolom, nem sokszor fordult elő a világköltészetben, hogy egy költő hosszú évtizedek után egyszerre hangot vált, megújodik, olyan irányban, amely felé legfeljebb potenciális energiák sejlettek régiebb lírájában. (Tűz Tamás már a 30-as, 40-es évekre visszamutatón „klerikális-szürrealista költőként” idézi önmagát.) A színváltozás lényege az, hogy a tematikus lírától átpártol — s a tőle megszokott tehetséggel! — a korszerűnek érzett, legmaibb költészet szabad kép- és szóasszociációkon alapuló versépítkezéséhez. Egyik prózai vallomásában ő maga jellemzi költészetét: „Verseimnek általában nincs alap gondolata. Énekelek vagy dűnnyögök, zsörtölődöm vagy bohóckodom, sírok vagy nevetek, sokszor magam se tudom, hogy min...” (*A kulisszák mögött*). Egy költőnek, aki így jellemzi saját verseit, nem szabad zokon vennie, ha egy emigráns irodalmi lexikon azt írja róla, hogy „fölhagyott »a szív és lélek költészetével«, s újabban érthetetlen szavakat halmoz verseiben”. Az „érthetetlen szavak”, persze, igazságtalan túlzás; de mivé válik a vers, ha kihull belőle az átvehető, követhető, befogadható értelmi vagy érzelmi vagy hangulati mondanivaló kohéziója? Adott esetben — mint nemegyszer Tűz Tamásnál is — a meglepően újszerű, megkapóan szép részletképek öncélú, színes, csillogó mozaikjává vagy szuggesztív melódiafoszlányok fülbízsergető kábulatává. Ám az olvasó akárhogy forogtja, keveri értelmi, érzelmi és hangulati világának kaleidoszkópjában a ragyogó gyémántszilánkokat, hiába „dűnnyögi, dúdolja utána” a vers sorait (ahogy Tűz Tamás kívánja): a költő világból nem rezdül át a vers

a maga világába, hasztalan próbál behatolni valóságos értelmébe (amely korántsem mindig *logikai, intellektuális* tartalom, hanem érzelmi, hangulati vagy egyszerűen életérzés-jellegű is lehet, egy pillanatnyi élethelyzet vagy lelkiállapot nemegyszer elvont kifejezése). A vers tehát még az értelmes, rezonálásra képes ember számára is elveszti elsőrendű hivatását, szerepét: *kommunikációs jellegét*. A költészet is *jelrendszer*. Az újfajta szürrealista versben azonban a jel (a szavak és a képek) többé nem képes közvetíteni *adekvátan* a mondanivalót.

Igen rosszul esik, hogy a mai líra problémájának fölvetésére éppen Tűz Tamásnak, kedvelt fiatalkori költőmnak könyvét kell ürügyül felhasználnom. Egyfelől azonban éppen nála lehet megfigyelni a kétféle líratípus ritka találkozását. Másfelől az ő már eddig is jelentős költői életművét mindenképpen csak gazdagíthatja, még izgalmasabbá teheti ez a gyökeres megújulás, amilyenre csak egy nagyon tehetséges költő képes. Az ő régi költői fegyelme még uralkodni tud a legtöbb szürrealista versen, úgyhogy kisejlik belőlük a kifejezni szándékolt mondanivaló. A részletszépségek pedig még akkor is elbűvölnek, ha a vers egységes mondanivalója problematikus. Hogy csak egyetlen verséből (*Higgadt fejjel*) idézzünk néhány remek képet:

...nem szeretném eldobni még  
ezt a frissen vasalt világot...

...mezitláb járok az aranyfedelű mezőkön  
s a rigók fütyjét lelkembe göngyölítem...

...egy zselnice-ágon zátonyra fut  
a hold szökevény hajója...

...szeretném kitapintani a boldogság szerkezetét...

S még egy idézet egy másik versből:

A számokkal rendszeresen baj van  
Négyzetgyököt se tudnék vonni szívverésedből  
s fogalmam sincs vajon szemed fénye  
egyen vagy váltóáram...

(Boldogság)

A „legmaibbnak” tartott költészet problémájával mégis szembe kell nézni egyszer, két érdekből is: egyrészt magának a lírának úgynevezett „válsága” oldaláról, másrészt magának a költőnek a szempontjából.

A líra öntörvényi oldaláról az a kérdés: érvényes-e még ma is az az alapvető tétel, hogy az író végső elemzésben azért ír, hogy *mondjon, kifejezzon, közölgjön* valamit, amit az olvasó (vagy hallgató) valamelyik felfogó apparátusával *felfoghat, megérthet* (ha nem is az értelem síkján)? Vagyis fennáll-e még a líra kommunikációs szerepe? Más az, ha a zenész magában skálázik, vagy a saját gyönyörűségére, motoz hangszerén, ez valóban *magánügy*. És megint más az, ha zenéjével a közönség elé lép: ekkor *közvetítenie* kell valamit, ki kell fejeznie valamit. Így van a költő is, aki nyomtatáshoz jut, és igényt tart arra, hogy olvasók, rezonáljanak írásaira. Olvasói között természetesen akadhatnak botfülűek vagy lelki süketek is, de a kommunikálhatatlanság okai olykor nem az olvasóban, hanem a műben rejlenek. Nagyon jellemző, amit Tűz Tamás ír Weöres Sándor egyes verseiről: „Csak a költő tudhatja, mi rejlik képei mögött, ő is csak a látomás ideje alatt, vagy a vers megírása közben, másnap talán már ő is homályosan emlékszik az egészre...” (94. l.). S milyen beszédes saját, *Feleletképpen* című versének csak-azért-is vallomása:

Milyen megnyugtató a vers, miben már  
nincs líra, csak rakosgatás  
cukor, só, kávé, tea  
(ki használja a szacharint?)  
tématörédek, selypegő tizenhatodok  
a ritmuson bádogmadarak ülnek  
csörömpölő csalogányok  
vonatok, sínek, kerekek, talpfák... (és így tovább)

Ha lemondunk a valamilyen síkon értelmes kommunikáció lehetőségéről, akkor nincs más alternatíva, mint hogy a mai szürrealista verseket egy szétzúrt, széthullt világkép, diszharmonikus kor vagy lélekhasadás dokumentumaként fogjuk fel. A századeleji avantgarde folytatása ez, — azzal a különbséggel, hogy az akkori avantgarde verseiben a merészen újszerű képek, asszociációk rendszerint levethetőek voltak az értelmi vagy az érzelmi tudat síkjára (gondoljunk Kassák szabadverseire vagy Apollinaire, sőt Aragon és Éluard költeményeire), vagy a *látzólag* összefüggéstelen képek és asszociációk halmaza végül is valami egységes „mondanivalóvá” szuggerálódott össze a vers végére érve. A legtöbb mai avantgarde vers széthull, szétporlik atomjaira, s az atomrészek csak egyedenként csillámlanak fel, menthetetlen széthullottságukban, — bár nemegyszer elismerésre méltó részletszépségekkel. Ha az ilyen versek élvezhetőek: csak úgy élvezhetőek, mint a kaleidoszkóp folyton változó mozaikképei vagy a mikroszkóp alá tett anyag mikrostrukturális, érdekes, izgalmas, nemegyszer csodásan színes látványai, amelyekről nem tudni, milyen szerves organizmusból nagyították ki. Öncélúan *elképiesedett*, eldologiasodott, dehumanizálódott költészet ez, mintha az épületet tartó szerkezeti elemek, vastraverzek, betontáblák, domborművek szándékosan lepleznék a szép geometriai formák mögött az épület tulajdonképpeni értelmét, az eleven életet, a meghitt otthont. *Túláságosan áttételes* költészet ez, amelyben legtöbbször még a címek, az írásjelek, a mondattagolás sem segítenek megfejteni a vers tulajdonképpeni értelmét: törmeléksorok, törmelékkepek kerülnek egymás mellé, vagy szétbogozhatatlan mondatfolyondárok gubancolódnak össze. Színes rongyszőnyegek, dekoratív ornamentika, leleményes képfantázia; a részletszépségek azonban nem kárpótolnak az *egész* értelmességének fogyatékosságaiért.

A probléma másik oldala a *költők* felé fordul. Tűz Tamás ezt írja önéletrajzi vallomásában: „Újat nehéz mondani a költészetben, legföljebb a régit új módon” (145. l.). Valószínű, hogy nála is és nem egy mai fiatal költőnkél is ez a kiindulási pontja annak a kényszerképzetnek, hogy mindenáron frappánsan újszerű formával hökkentessenek meg a konvencionális, megunt költői kellektár helyett. Mintha *kötelezőnek* tartanák az irracionális költészetet, mert egyedül ezt érzik korszerűnek. Tűz Tamás nem egy helyen elárulja, hogy az angolszász és amerikai költészetet tartja a legkorszerűbbnek. Az ő újabb verseinek olvasása közben is az az érzése az olvasónak, hogy a költő, aki *nem akar* konvencionális lenni, meglepő képzetkapcsolások mögé rejtje valóságos érzéseit. Ebből a szempontból találatát a kötet címe is: valóban, csak *félig kimondott* mondani-ivalók ezek; a mondani-ivaló másik felét, amelytől a logika síkján is átláthatóvá és felfoghatóvá válik a vers, az olvasónak kell megkeresnie. (Ilyen a kötet címét adó versciklus is.)

Az ilyen lírának akkor van igazi létalapja, ha *maguk a kifejezett érzések* is úgyszólván megfogalmazhatatlanok a logika síkján, csak törmelékkepek mozaikjával közvetíthető életérzések vagy lelkiállapotok. Ilyenekről van-e szó Tűz Tamás új lírájában is? — A fiatal Kemenes-Géfin László verseit lapozva mintha benne is feltolulnának a kételyek az irracionális versköltészetet illetően, de éppen ilyenkor lepleződik le, hogy az ilyenfajta költészetet érzi kötelezőnek a korszerűség szempontjából. „Kemenes-Géfin verseit olvasva — írja —, úgy érzem, eljött az idő, amikor minden jelzöt oda lehet ragasztani minden főnévhez...” Majd így folytatja: „Amikor kiváló római festőbarátomnak megemlítettem, hogy az ilyen módon megalkotott költeményben elkerülhetetlen a képzavar, értetlenül nézett rám, és méltatlankodva válaszolta: Éppen azért szép, új és meglepő! Lám, a képzavar is bevonult a modern költészet leghatásosabb eszközei közé! Mennél inkább túloz a költő, annál jobb...” S végül hozzáteszi: „A világért sem akarom mérsékelni vagy rábeszélni a költőt, hogy térjen meg, álljon a rendes versfaragók sorába”, — hiszen neki sem esett jól, amikor fiatal korában „rendes” versek írására ösztönözték. „Menjen csak a maga útján minden költő, s majd elvállik, mire viszi” (110. l.). S most vessük össze ezeket a sorokat Kemenes-Géfin Lászlónak *Tűz Tamás*ról írt soraiival, amelyek kötetünk hátsó borítólapján olvashatók: „Tűz Tamás megújult költészetében nemcsak a hagyományos verseléssel hagyott fel, hanem még az »organikus versszerkesztésen« belül is a lehető legmesszebbre ment el. Nemzedéktársai közül egyedül ő kísérletezik magával a költészet nyelvével teljesen új, szokatlan irányokban...” Nem tudom ugyan pontosan, mit ért Kemenes-Géfin az „organikus versszerkesztésen”;

úgy gondolom, olyan versépítkezést, amelyben nem valami előre koncipiált, tudatos tema irányítja a vers kialakulását, hanem az egymás után felbukkanó, egymást indukáló részletkepek, kepek láncsorozatából, szabad asszociációjából alakul ki a vers, tehát a veraszöveg önmagát szervezi, helyesebben önmagától szerveződik. Így jutottunk el a *monotematikus* verseknek nálunk kb. a nyugatos költőkig bezáróan tartó uralmától a *politematikus* verstípusokon át a *tématlan versig*, amely csak képmotívumokból, széteső érzékelésekből, dallamfoszlányokból szövődik össze. „...fölbontom a szót / mint egy születésnap ajándékot / nem tudom mi van benne” — írja Tűz Tamás az *Alkimia* című versben. Kedvenc angol költőjéről, Dylan Thomásról pedig ezt írja: „Versei első olvasásra valóban iurcsának tünnek. De ugyanilyen furcsának találnánk, ha egy fa szólna hozzánk saját hangján” (40. l.). Csakhogy a fa nem ír verseket...

Elmondható-e, hogy Tűz Tamás ezekben az újszerű versekben találta meg igazi költő-önmagát? — Minden lehetséges. Költői metamorfózisának megvalósítása önmagában véve is költői bravúr, és újabb verseinek részletszépségei vitathatatlanok, sőt az is bizonyos, hogy nála sem mindegyik szürrealista vers „érthetetlen”! Lehet egyébként, hogy akkor is neki van igaza, amikor a költészet lényegét nem a megértésben látja. „Téves úton jár, aki mindig csak azt firtatja, miről, kiről szól a költemény, mi a tartalma. Ez a módszer helyes lehet egy derék elbeszélő vagy buzdító költemény elemzésekor, de nem egy bonyolult, modern versnél. Ki értette Dantét, Mallarmét, Rimbaud-t, ki érti ma Dylan Thomast, René Chart, Weöres Sándort, Juhász Ferencet? Ki tudja megfejteni az Énekek Énekét vagy a Titkos Jelenések Könyvét? A verset át kell élnünk, ha nem is értjük egészen, ahogy a világ szépségeit is élvezni tudjuk, habár kevés fogalmunk van lényegükről” (147. l.). A kérdés csak az, hogy „át lehet-e élni” egy verset, ha egyáltalában nem értjük? Abban viszont mindenképpen igazat kell adnunk Tűz Tamásnak, hogy a költő *azt és úgy* ír, ahogy akar, ahogy az ihlete diktálja. Az ő újabb verseiről is elmondhatnánk, amit ő Weöres Sándorról írt: „Minden szavát meg kell rágni, legalábbis időről időre megállni, egyik szavát a másikkal összevetni, aztán az egész sort még egyszer áttekinteni, aztán... szóval, nem könnyű költészet. »A halni tőrő éji gyorsvonat, ki még leány volt« — ezen is elgondolkodhatunk egy darabig, s ha nem is értjük egészen, meg kell állapítanunk, hogy gyönyörű. A költészet nemcsak értelem dolga. Vedd és olvasd és élvezd!” (97. l.).

Fogadjuk meg a költő tanácsát saját újabb verseire vonatkozóan is! De azért — most már teljesen függetlenül Tűz Tamás izgalmas könyvétől — reméljük, hogy az utóbbi évszázadok megfigyelhető irodalomtörténeti ritmusa szerint az irracionális líra után — vagy azzal párhuzamosan — ismét tért hódít, visszatér a közérthető költészet is, amely egyes költők és kritikusok tudatában manapság már-már székénynek számít.

## **Rajtam a sor**

*Hogy megsokasodtak alattvalóim,  
mondta az Úr, amikor körülállták nemértői.  
Cselekedjete gyűlöleteitek szerint,  
mert megbocsátok.*

*Nem tudván mivégre kell őt elfogadni,  
űrségre őrségeket tanítottak.*

*Kezeit kérőn a szögekre kulcsolta:  
A SZÖGEK KÉNYSZERŰ TARTÓERŐK  
ÉS SZAVAIM ALKALMAS IDŐBEN  
SÜLYOS EGYÉNISÉGÜKKEL  
TAPADJANAK A FÁHOZ!*

*Rajtam a sor.  
Elszédülve a vak szeretettől  
megőleltem ellenségeimet.  
S tanultam  
az egymást követő levelekből.*

UTRY ATTILA

# A Vigilia BESZÉLGETÉSE

## ŐSZE ANDRÁSSAL

Üjsághír:

Ősze András, a három évtizede külföldön élő kiváló szobrászművész mintegy száz alkotását hazájának ajándékozta. A hazaküldött szobrok, rajzok zöme elsősorban a nagykanizsai Thury György Múzeumot gazdagítja, ahol kiállításon mutatják be a város szülőltének három-évtizedes alkotói tevékenységét tükröző műveit.

### A BEMUTATKOZÁS

Egyik amerikai tárlata alkalmából a *Christian Science Monitor* kritikusa így írt: „Választékos a nevek listája: Moholy-Nagy, Grosz, Klee, Kandinszkij, Max Ernst és legújabb társaik, köztük a magyar Ősze András, akinek *Szegénység* című szobra felhasználja a kő keménységét és tisztá, vízszintes vonalait, hogy egy nagyfokú méltóságot ábrázoljon, a szegénység rendíthetetlen emberi szilárdságát állítsa elénk.”

„Szobrai azt a határozott hitet juttatják kifejezésre — jellemezte őt Juhász Vilmos a *Hungarian Quarterly*ben —, hogy nincs igaz művészet önfeláldozás és alázat nélkül. Ahogyan Ősze »befogadja« a népi kultúrát, ahogyan magáénak vallja a kisemberek világát, azt mint őszintén vallásos és őszintén emberi látásmódot kell méltányolnunk... Egyetlen törekvése, hogy a maga művészi elképzeléseit töretlenül megvalósíthassa. A siker és az elismerés ezért nyilvánvalóan saját óhaja ellenére érte. Ősze az új magyar kultúrának egyik úttörője, valóban nagy művész.”

— Miért döntöttél akkor úgy, hogy nem térsz vissza?

— Itthon 1947 márciusáig, s még Rómában is hosszan csak derengett bennem az, amit életem céljának tartottam. Csak éreztem mindazt, ami körülvevett, minden idegszámmal figyelve azt a drámai párbeszédet, amit a világ végzetes ellentmondásai folytattak körülöttem és bennem. S amikor valamennyire tisztázni tudtam a helyzetemet, szerencsémre a Római Akadémián tartózkodott Szabolcsi Bence zenetörténész barátom, s szerencsémre bátor-ságom is volt megkérdezni tőle: he-

lyeselné-e, ha én a látóköröm öregbítésére nekivágnék a nagyvilágnak, azaz néhány évet külföldön töltenék? Persze e kérdés föltevése előtt elmondtam neki, hogy a magyar képzőművészet szerintem meglehetősen rosszul tájékozódó, bátortalan, nem él „hegycsúcson” (egy ifjúkori szobrom címe is ez), nem járják át a négy világtáj, a négy évszak összes jó és rossz áramai, ajándékai, átgondolnivalói, vagyis a kapcsolatai a világ szellemi megújulásával mindig megkésettek, s így azok jelentésükben sose válhatnak más országok eredményeivel közeli édestestvér-vizonyná. Szabolcsi Bence azt válaszolta: „András, mindenkinek azt mondanám, hogy — nem, de neked azt mondom — igen”. Még jó néhány hónapig forogva „keserű levemben” döntöttem úgy, ahogy döntöttem. S mikor ezt tettem, tudtam, hogy két rossz közül a „legrosszabbikat” választottam, mert szörnyű volt, amiket a feleségemmel együtt átéltünk, mégis: újra és újra átgondolva mindent, úgy éreztük, hogy megérte. Adott helyzetben, pár részletet elengedve, ismét ezt az utat választanám, ugyanúgy cselekednék. S tenném ezt legalább annyira a magyar népem, mint a magam érdekeit szem előtt tartva.

Szabolcsi Bence baráti biztatása végigkísérte az útján. „Meg vagyok győződve róla — nyilatkozta —, hogy Ősze erős és eredeti művei mindenütt a világon sikert fognak aratni.” De amíg a siker megfogant...

És elkezdődött a stáció-járás. Maga mögött hagyta pályájának egy-egy állomását jelentő alkotását: a magyar sirmemlék-szobrok legszebbikét, a farkasréti Tóth Árpád síremléket, Anyaság. Plán-táló és Ülő akt szobrait (*Nemzeti Galéria*), a *Májusi fagy* (magángyűjtemény) című kompozícióját, melyek művészetének korai szakaszáról árulkodnak. Kikerülte a csapdákat, nem engedte, hogy szobrai a modernkedés könnyelmű pózába merevedjenek, de ellentállt a konvenciók új csábításainak is, a tradíciók kötésének-kényszerének.

— Nem hiszem, hogy valaha is követtem valamilyen stílust. Mikor ifjúkoromban elsől találkoztam Rodin mű-



Ósze András: A szegénység árvái c. ciklusból (kő, 1975)



Ösze András: Szent István mártír (öbom, 1975)



Ösze András: Zenélő kapcsolat (öbom, 1975)

vészétével, akkor se Rodin stílusa érdekelte; ami igazán érdekelt belőle, az a szellemi magatartása volt. S így voltam más művészekkel is. Én mindig hypristárius voltam, azaz ösztönösen a korom szintézisét kerestem. S mert a XX. század kultúrája heterogén (mindig több és több a szellemi szektácska, vízzavarás, hangoskodás, s ezek fölött terpeszkednek el — a zürzavart teljessé téve — az agyonreklámozott, a szónak romantikus értelmében egyéniségeknek, „god-head”-nak nevezett „nagyok”), magatartásom végső tisztázása eltartott egy évtizedig.

Már útja elején megvilágosodott érényeinek nyeresége: az egyszerűsége törekvés és a lobbanó indulatok tömbökbe fogása, a szenvedély és a csend spiritalitásának szítása alakjaiban, formáiban. Nem véletlenül állapította meg Kerényi Károly, hogy „éppen azok a művei, amelyeknek világi a témája, mélységesen vallásosak”.

De Olaszországban saját belső határait várták. Európában a megtorpanás, a tehetség-tizedelés sorsára jutott volna. Talán érezte, hogy körülleglik a dekadenciák és reminiszcenciák kábító hullámai. Megsejtette, hogy végleg meg kell szabadulnia a magyar művészet romantikus hajlamaitól, az impresszionizmus kítöréseitől, a lírai tónus dagályosságától, amely szinte fertőzte a képzőművészeti irányzatokat. Európa kiégett testként feküdt előtte. Kiapadt forrás volt a lelke. Itt nem lehetett felfrissülnie. El kellett hagynia Európát, hogy egyszer majd visszatérhessen Európába.

Dél-Amerika televény talaján tért magához. Az ősi energiákat hordozó, az indián népművészetet még romlatlanul őrző, az új színeket, szimbiózisokat és ritmusokat kínáló földtekén újjászületett. 1948-ban megnyerte a Brazília nemzeti emlékművére kiírt szoborpályázatot, melynek eredményeképpen megbízták az emlékmű kivitelezésével. Peruban a cuzcói és limai akadémián tanított szobrászatot. Brazíliai és perui éveit — életének csaknem tizenöt esztendejét — tették éretté, egyedülállóvá művészetét. „Új harmóniára” és „új egyszerűsége” vállalkozva sajátos oeuvre-öt teremtett, melyben különös, varázsos áttétellel jelenítkezik az inka kultúra szigorúsága és a mediterrán életöröm, a pogány természetlátás és a latin szellemiség. Az indián népművészet megismerése vitte közelebb a magyar népművészethez, indián

közvetítéssel talált rá újra a magyar motívumokra, a népi kifejezőeszközökre.

Az Egyesült Államokban — ahol végül is megtelepedett — újabb alkotói periódusa bontakozik ki szoborba vágott mikrokozmoszával: 20—30 cm-es, de természetesnek tűnő bronzok, plasztikák, faszobrok, lemez kivágások sora népesíti be műtermét; olyan kimagasló darabok, mint a „Vágy és cél”, a négyalakos „Gyászoló”, az „Oriási virág”, az „Új vers szárnya” vagy a „Forma mint tér, tér mint forma”. Ezekben nemcsak a geometria szabályai, a plasztikai zárttság, az absztrakció erővonalai érvényesülnek, hanem az anyag mozgásának, belső dinamikájának, az atomok szertelen játékának sodra is, amely szinte szétveti térbeli korlátaikat, anyagtömegükkel kifeszített párhuzamosaikat a végtelendő hosszabbítja meg. A művész maga is megkínálódott a massa engedetlenségével, tiltakozásával a továbbgyűrhatóság, a továbbszabdalthatóság, a továbbalakíthatóság ellen. Felmorzsolják a kő, a fa, a keret törvényei, szárnyalása csak egy-két nekilendülés, egy-egy szárnyacsapásnyi lehet, megörökíteni nem tud folyamatot, cselekvésrohamot, gondolattekereset.

Új lehetőségek után kutatott: domborított, hajlított, kalapált fémfigurák, drótok, üveglapok, színes felület-égetések képezik mestersége újszerűtű vértjét. Rajzciklusai kalligrafikus természetességgel, lényegre élezetten — főként a Gilgames eposzhoz készült drámai illusztrációi — hullámzanak a papír tágasabb, szabadabb testén; kemény konturokat szabnak, lágyan zuhannak le, s föl, puha vájatokat vernek vagy sziklákat dagasztanak a pergamenen.

Ismét egy újjászületés stádiumában vagyunk, ismét egy művészi honfoglalás tanúi lehetünk...

## TEREK ÉS FORMÁK

— Az utazás tehát javadra vált. Életed, tevékenységed, emberséged lett tőle gazdagabb. Világosabb célú és célokat igénylőbb egyszerre, határozottabb és egyértelműbb.

— Azok a művészek, akik 1—6—12 hónapra látogathatnak ide vagy oda, szimpátiájukra hallgatva kapcsolódnak ilyen vagy olyan stílusáramlathoz, sajnos — mint a gyakorlatban látható — szinte mindig szomorú eredménnyel

zárják tapasztalataikat. Aki nem tudja a helyszínen feldolgozni a neki szimpatikus, vele rokon kinti kezdeményezéseket, újra és újra ellenőrizve azokat és az azokkal ellentéteket, az a külföld billió tényezőjéből csak egyetlenegyét ismert meg — minden valószínűség szerint azt is rosszul, mert hogy is lehetne megismerni valamit, ha nem a környezetével együtt ismerjük meg. Ha a világ élményeire nem vagyunk fölkészülve.

Egy fiatal művész inspirálódhat a neki rokonszenves, hozzá közelálló stílus-teremtő mestertől, de ha igazán fejlődésre képes, hamar rá kell jönnie arra, hogy az ő útja más. A kiváló értékek egy-egy „családfa” és nem utolsósul a közösségük „művei”. A művészek a közösség szellemi pionírjai. S így a stílusuk — nem beszélve mondanivalóikról — szinte velük született lehetőség. Csak jól kell gazdálkodniuk az idejükkel és az élményeikkel — s minden megy a maga útján. A mondanivalónak hadserege a stílus; a fejlődésre képes művész az időről időre megvalósult mondanivalójához keresi a formát, s mert a mondanivaló csak akkor mondanivaló, ha a jelen problémáit bogozza és a művész csak akkor igazán érték, ha a jelen maximális izzását eléri — a stílus, az egyéni jelleg úgy bontakozik ki, oly magától értetődően, mint a tavaszi kert, ha a Március angyala kiadta parancsát.

Ebben a szellemben a formai igény, mely a jövőnket visszaverően — tehát újból és újból, mint egy Mozart vagy Monteverdi mű újrahallása szolgálhatja — csak „villanyzeték”, vezető közeg, melyen át eljut az áram azokhoz, akik föl akarják gyújtani lámpájukat. Ebben a szellemben a formai igény az okosság és alázat perspektívája, olyan megvalósulás, amit egy örökké megújuló látomás éltet. Ebben a szellemben válhat a művész stílusa pozitív előjellel egyénivé, a szellem fejlődési stációt járva „kiforrottá”, a „művet élvező” pedig művésszé, lelkének megteremtőjévé.

— *Hogyan születik mindebből modern művészet? A legújabb ízlést hirdető, s kifejező, tartalomban és formában korszerű? Mit nevezel ma „modernnek”?*

— Ugorjunk fejest a dologba: a modern művészetnek szerintem több, mint 90%-a kiagyaltóság, ötlet-zsákutca, szektátság, a romantizmus mind sterilebb kiadása, a szellem rákos megbete-

gedése. A lényeg szorgalmazása helyett különböző lényeg-pótlékek mind nagyobb dózisban való használata; versenyfutás a nihilizmussal. S az a 2—5%, mely a kor démonaival fölveszi a versenyt, s így korszerű, a már említett bűnös műkereskedelemtől agyonreklámozott, egyéniségeknek kikiáltott művészek közt úgy néz ki, ahogy a múltban is mindig kinézett: egyszerre kétféle katakombában kénytelen élni, mert sem a barátai, sem az „ellenfelei” nem értik. Persze, ha értenék — ó, élet! akkor sohase lehetne az, amivé lennie kell: olyan hős, akit — szégyellve magunkat — végül mégiscsak föl kell fedoznunk, nagyon-nagyon meg kell szeretnünk. Közeli példa erre a mi József Attilánk, Csontvárynk, Derkovitsunk...

Miután az ifjúságnak fogalma sincs arról, melyek az elsődleges, melyek a másodlagos problémái: kultúra helyett — minél „evilágra valóbb”, annál gyorsabban választ stílust, mert ezt szuggerálja neki a környezete, s ettől a lépésétől kezdve megindul azon az úton, amin aztán egyre csak távolodik az egyéni lehetőségeit földerengtető, alakító meditatív élettől. Itt meg kell jegyeznem, hogy sok eredeti stílussal rendelkező művész is ebbe a szomorú sorsú művész-csoportba tartozik; rendszerint valami ötletből érdekes stílust alakítanak ki, de lényeg (kultúra, egyetemességet igénylő elmélyedés stb.) híján az életük felületességek egymásutánja marad és a művészetük mindig több lényeg-pótlékkal fölhígított romantizmus lesz.

— *És a nyugati művészeti divatok nem sejtetnek új, eredeti egyéniségeket? Nem támadhatnak föl az „izmus”-járványból friss megközelítések, a kóros ártalomból egészséges mondandók, miután átvészelték a betegséget?*

— Amerikában és az egész világon, miközben olyan jelentőségű szellemek, mint például Jacques Barzun, a Columbia University professzora, rá-rávilágítanak korunk rákfenéjére, figyelmeztetnek, hogy a nihilizmust nem lehet a végtelenségig prolongálni; a lét kérdéseit nem lehet haláltáncal gemsemmisíteni; az egymást követő stílusdivatok, tiszavirág életű irányzatok elburjánzása milyen következményekkel járt máris; miközben tehát ő és a hozzá hasonló szellemek folyamatosan adják a vészjeleket, a társadalmak — kiszolgáltatta a nyugati világsajtónak — kénytelenek túrni a XX. század pes-

## DE ARTE SACRA

tisévé nőtt l'art pour l'art moderniséget. Korunk démonai közt, gondolom, a világsajtó egyike a legnagyobbaknak. S ha utánanéznünk jól a dolgoknak, csak hüledezhetünk: ennyi értelmes ember, hogy nem látja a végét ennek az elszegényedési folyamatnak?

A divatok tehát jönnek-mennek és eredetiségről velük kapcsolatban beszélni nem lehet; új, eredeti mondanódjuk nincs. Ez a színpad. Hogy aztán e mögött mi van, csak kevesen tudják. Szeretném hinni, hogy úgy, ahogy én és az én sok-keves barátom katakombában él ott kint, úgy mások is hasonlóan élnek ott, talán a közvetlen szomszédságban, a mellettünk levő házban is, egymásról nem tudva, de bízva egymásban.

— *Működnek-e képzőművészeti iskolák Amerikában? Segítik-e valamilyen intézmény keretében a fiatal tehetségeket önállósulni, felnőni, érni?*

— Az amerikai képzőművészeti iskolák mindazt, ami az európai iskolákban rossz, teljes szellemi csődde „fejlesztették”. A szellemi fölhígulás olyan mérvű és iramú, hogy az az érzésem, minden percben történhet valami; az egyik fajta polgárréteg nihilizmusát fölcserélheti a másik fajta polgárréteg „sweet home”-művészete. Az amerikai fiatalság már ott tart, hogy nem érzismer pozitív és negatív előjelű jelenségeket. Van Gogh és egy eldobott biciklironcs halálosan és unalmasan ugyanazt jelenti számára. Persze kivételek ott is — mint mindenhol — vannak. Ezekre viszont az jellemző, hogy kéthetenként más-más szektát fogadnak szívükbe. S ami művészi érvényesüléseiket illeti, a megszervezett, bűnös művészetpolitika csak konckokat juttat nekik, de ha a legtöbbet kapják is, az se változtatna azon, hogy ezek a fiatalok is az anarchia jegyében élnek, s a lényeg szempontjából mindegy, hogy többet vagy kevesebbet kapnak-e. A jövő Amerikában is a *kivételen* áll vagy bukik. Félelmes rágondolni, hogy milyen feladat vár a mai fiatalságra; a pestis dül és a kikristályosodási pontok felé mutató megvalósulásokat mesterséges ködök takarják el az útkeresők szeméi előtt. Itt érzem én a szocializmus korszerű jelentőségét; a szocializmusnak mint morális fundamentumnak a fölismerése nélkül széthullana a XX. század embere, magára ismerésében viszont a költészet katedrálisának lehet örök alapja.

— A II. vatikáni zsinatnak az egyházművészettel kapcsolatos állásfoglalását a liturgiáról szóló konstitúció 7. fejezete foglalja össze. Voltaképpen érvényteleníti a Codex Juris Canonici 1164. előírását, amely szerint a püspökök kötelessége ügyelni arra, hogy „a templomok építésénél a keresztény hagyomány formái megőriztessenek”; nincs külön egyházi stílus, korok és nemzetek sajátosságai és követelményei szabják meg a művészet szabad kibontakozását. A Zsinat a templom rendeltetéséből indul ki, a gyülekezet házáról (Ecclesia) beszél, amelynek szellemi funkciója van: *egységbe forrasztani a közösséget, biztosítani a hívek eleven, tartalmas jelenlétét.* A püspököknek azról kell gondoskodniuk — hangsúlyozza a konstitúció —, hogy a művészek alkotásai ne sértsék az egészséges vallásos érzést, akár a formák eltorzításával, akár mert közepeszerű munkák vagy giccsesek. A művészek tevékenységükkel nem alárendelt szerepet játszanak, hanem társak az igehirdetésben, Isten dicsőségét szolgálják. A 127. pont a püspökök feladatául jelöli meg, hogy vagy ők maguk, vagy papjaik révén törődjenek a művészekkel, karolják fel őket, ahol lehet, alapítsanak képzőművészeti csoportokat vagy akadémiákat az egyházművészet ápolására. Úgy vélem, ezt az utóbbi javaslatot fenntartással kell fogadnunk, hiszen napjainkban a „keresztény” vagy az ún. „egyházi” művészet kiszakítása az egyetemes művészetből, az egészből, a kerek teljességből — túlhaladott, tudniillik a szakrális művészetnek is elsősorban az a fokmérője, hogy esztétikai értelemben jó művészet-e, olyan művészi értéket képvisel-e, amely élményt, mélységet tud közvetíteni.

— Nincs különálló egyházművészet; minden művészi aktivitás metafizikai eredőjű, lényeg-központú. Ha van lényegi különbség művész és művész közt, akkor azt az előjelük izzási fokai adják. Szerintem például Derkovits szegényekről festett kompozíciói annyira metafizikusak, mint S. T. Eliot művei. Aki ezt így érti, az egész szellemi látóhatárt igényelve így képviseli, annak a jelenek egymásutánjában minden meg-nem-alkuvó szellem vérbeli testvére. S aki ezt nem így érti, az rosszul értette meg az emberi természetet, homokvárat épít, előbb-

utóbb újrakezdheti legtisztességesebb tudományát, ha a sorsa időt ad erre.

Éppen ezért modern egyházművészeti alkotásnak az olyan vallásos tárgyú művet nevezem, amit egyetlenes tájékozódású művész alkot. Sajnos, az utolsó évtizedekben rengeteg olyan kép, szobor került a templomokba, melyeknek csak a „tárgya vallásos”, de a szelleme nem. Hogy ez milyen kárt okozott és okoz folyamatosan, ezt csak az tudja fölfogni, aki a mélylélektanban otthon van, vagy ösztönösen érzékeli e kártevést.

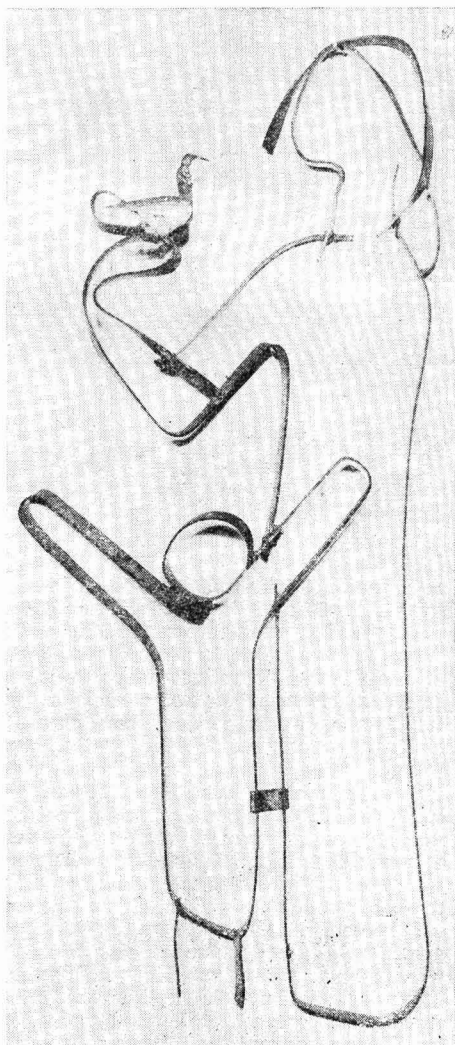
— Az újfajta megmunkálási módok és kifejezési eszközök (vas, műanyagok, kartonok, kollázs stb.) az anyagot „új nyelvezettel” látták el. Alkalmazásuk meghatározhatja vagy megváltoztathatja-e a modern művészetről vallott nézeteinket?

— Az újfajta megmunkálási és kifejezési lehetőségekről csak azt mondhatom, amit egy mai ember mondhat: gazdagítottak bennünket, s ha igazi tudományunk is van, még világosabban tudunk ezek segítségével beszélni, képviselve azt, amit a lelkiismeretünk megkíván tőlünk. Minden szín szép szín, minden anyag jó anyag, csak hitünk, fantáziánk legyen, csak helyes koncepciónk legyen. Tehetsége minden embernek van, ezzel születünk, de izzó, jövőt igénylő, teremtő elszántsága csak keveseknek van. Az igazi művész magát mindennap újrateemtő okosságból és alázatból áll elő. Mesterségbeli tudása úgy nő, ahogy a lényeg iránti szeretete nő; fokról fokra magához vonva mindazt, amire szüksége van ahhoz, hogy világosan kifejezze a rábízott örömhírt.

A kivételes adottságokkal rendelkező művészeknek szellemi családfa-háttérrel mindig sikerül megteremteniük — legrosszabb esetben is viszonylagos — egyensúlyukat. A félénkebb szellemek pozitív előjellel meghátrálnak, néma kórustagjaivá válnak a várakozás ismétlődő évszakainak. A nagyközönség pedig látva az összevisszaságok reklámozását, valójában szinte sohasem tudja, hogy mi az igazi modernség, mi az, ami úgy modern, ahogy — csak egy nevet említsünk — Van Gogh volt az; szemben a múlttal és egyszerre a múlttal együtt — pozitív előjellel az élethez tartozva, jövőt igényelve.

— Kikkel érzel szellemi rokonságot? Van-e bizalmas kapcsolatod kortársaidal, a hozzád közelállókkal?

— Minden irányzatot, főképpen a pozitív elemeket is hordozó irányzatokat, visszatérően újra és újra áttanulmányozom, de megismétlem: ezek az irányzatok nem mint stílus-problémák érdekelnek, hanem mint ilyen vagy olyan szellemi vegykonyhák, legszerencsésebb esetben mint valódi megközelítései a kor tanulságainak. Kit tartok közelállónak magamhoz? Igazán, azt hiszem, senkit. Ez nem azt jelenti, hogy én és mások nem vagyunk rokonságban. Bizonyos pontokon egy-egy pillanatra találkozunk, anélkül, hogy



A madár (rézszalag, 1974)

sokszor ismernénk egymás művészetét; előbb, egyidőben vagy utóbb hasonló formai kiindulásokat csillanthat fel a művészetünk, s aszerint, hogy kit mi érdekel, eltávolodunk vagy továbbvizsgáljuk a magatartásunkhoz illő ideákat. S mert a találkozási pontok rendszerint egy-egy művész „kísérletezési” óráiban fénylenek föl és mert a művész belső dolgait, teremtő küszködését csak a munkásságát summázó kiadványok hozzák eléink, teszük ismertté, azokról, ha egyáltalán értesülhetnek, csak késve értesülnek a kortársak. Én ezekben az előbb, egyidőben vagy utólag (a két utóbbi esetben is egymástól függetlenül) jelentkező rokon fölcsillanásokban ismerem fel a korbeli összetartozásomat velük, szinte azt mondhatnám, hogy a kor összes nagyjával.

— 1941-ben írtad a *Vigiliában*: „Soha úgy, mint manapság, nem volt szükség tiszta értelemre, világosságra; világozásságra mindarra nézve, ami szörnyűség történnik körülöttünk s ami bennünk vágyban e rémségekkel szemben erősödik... Aki dolgozik a lelkén, az a művészetben a tisztaságot, a reményét tápláló szépséget keresi. Művész és műélvező egyképp a szépség nyomán akar eljutni Istenhez, ha tudja, ha nem, feleletet kíván nyerni egyetlen nagy problémájára: mi az ember a végtelenségben?” Mit tudnál na hozzatenni ezekhez a szavakhoz? Vagy elvenni belőlük? Mintha semmit sem csökkent volna delejes hatásuk, nemesítő erejük az eltelt időben.

— Nemigen lehet mit hozzátenni. Gondolom, hogy az eddigi feleleteim is világosan érzékeltetik ezt. Szerintem Isten nélkül, azaz anélkül, amit e fogalmon értünk, az élet és a művészet se jó, se rossz időben nem lehet az, ami igazán lehet: az élet félemberek élete lesz, a művészet pedig ellentétes eszmékből összeeröltetett új-újabb kiadású romantizmus. A szocializmus egyik nagy érdeme az, hogy ezt a romantizmust szembeállította a tükörképével; ki mit kezd a tükörképével, ez a jelenünk nagy kérdése.

## **TÜKÖRKÉPÜNK A KÉPZŐMŰVÉSZETBEN**

— Szeretnél-e „befutni” Magyarországon? Népszerű és ünnepezt lenni? A közönség kedveltje, a műértők elkenyezettettje?

— Nekem sose volt ilyenfajta ambíció; ha siker ért, mint gyermek örültem neki néhány perccig s aztán jött az új napom, tennivalóm. Úgy gondolom, hogy a művész olyan mértékben értékes, amilyen mértékben a művészete tökéletes tükört jelent. Magának elsőként, aztán az idők egymásutánjának. S különös tükör ez, mert mindennap újra meg kell teremteni...

Ami az itthoni „ünneplést” illeti, gondolom, jólesne, ha érzékelnék, megszeretnék azt, amit képviselek, de túl ezen az emberi kívánalmon, úgy látom, soha úgy, mint manapság nem érvényes, hogy az, aki valóban teremtett valamit, csak a halála után kerülhet „forgalomba”. Az igazi művész a világ közönyében érik egyszerre magányosnyá és gazdagsággá. Ha úgy adja a kedve, szidhatja a világot, mert megnyomorítja, de ugyanakkor azt is éreznie-értenie kell, hogy csak ilyen világ válthatja ki az ő ellenállását s végül az eredményt, aki ő lesz. A barátaim arcáról már leolvastam, hogy nem hiába éltem; az ő örömük az én igazi „befutásom”, ünnepem.

— Milyen a magyar képzőművészet híre külföldön? Ismerik-e, észreveszik-e tükörképünk jellegzetes vonásait, termékeny arcjátékát?

— Sajnos külföldön édeskeveset tudnak rólunk. Igazán még Petőfit sem ismerik, csak mint szabadsághóst tartják számon, arról, hogy milyen nagy költő, mit se tudnak. Még rosszabb a helyzet Adyval, József Attilával. S szerintem nem a nyelvünk megközelíthetlensége miatt, ahogy sokan gondolják itthon, mert a képzőművészeinkkel, például Csontváryval, Derkovitscsal is ugyanez a helyzet. A magyar művészet pár tisztességes, elfogulatlan kultúrember részéről mindenhol értékelt, de a kereskedelmet uraló agytrösztök s ezáltal a széles közönség számára szinte nem is létezik. A Nyugat művészetpolitikáját műkereskedők diktálják, s ebben a politikában olyan betegesen önző szempontok érvényesülnek, melyek a valódi értékeknek legjobb esetben is csak a szellemi élet perifériáin juttatnak helyet. Minden kis nép sorsa ilyen ma, illetve ilyen ma is. Éppen ezért szükséges, hogy a kis népek, köztük mi is, kérdést csináljunk elsőül alapproblémáink helyes vagy helyesebb fölvetéséből s aztán további alakulásából. Hiszem, hogy ha majd ezt az utat járjuk, több sikert érünk el — nem

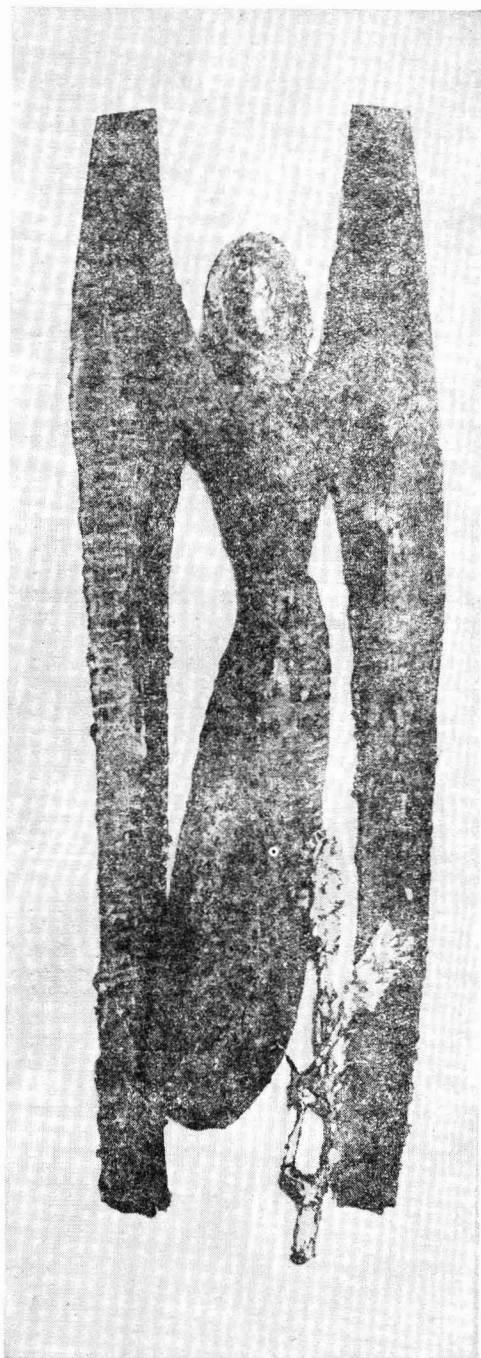
a nemzetközi bűnös műkereskedők, hanem a világ lelkiismerete előtt. Arról, hogy a mai művészet és a műkereskedelem körül valami nagy baj van, már-már a verebek is tudnak, azt azonban, hogy mi az orvosság, csak azok tudják, akik a komputerüknek a kérdést illetően minden adattal szolgálni tudnak. Csak ők tudják. S ha majd gyógyíthatják is a beteg világot, minden alapunk megvan arra, hogy higgyük: a világ föl is épül. Új, szerencsésebb jegyben csak szerencsésebb lehet az újrakezdés, vagy ha így jobban tetszik: a rég megkezdettnek okosabb folytatása.

— Nem növelheti-e a művészet esélyeit a tudománnyal, technikával való szövetkezése?

*Minden valódi műalkotás az ember összes lényegi jegyét, élettartalmát tükröképűnké keretezi: a materiális, az érzelmi, a lelki és a szellemi természetűeket egyaránt. Éppen a művésztől elválaszthatatlan teljesség-igény, világot-átkarolás képes hivatásból arra, hogy technika és tudomány, ember és világ, művészet és tudományos-technikai evolúció között egyensúlyt és harmóniát biztosítson.*

— Annak, hogy a tudósok és a művészek külön-külön világot alkotnak maguknak, sok-sok oka van. Túl azon, hogy ez az ellentét mindig fennállt a tudósok és művészek közt — provokálva egymást a fejlődést szolgálták —, megállapítható, hogy ez az ellentét ma drámaibb, végzetesebb, mint valaha. Éppen ezért tudok hinni abban, hogy ez a kor valami egészen újnak a kezdetét jelenti: a tudás és a költészet szintézisét a holnap emberében. Lehetséges-e együttműködés? Az együttműködés akarva, nem akarva mindig fennáll: hatnak egymásra, a legrosszabb esetben ezért nyugtalanítják egymást.

— A 40-es években, amikor a *Vigilia* képzőművészeti rovatát vezetted, egy hazai képzőművészeti szemle megnyitása alkalmával így summáztad mondanivalódat: „Bizony, nagyon szomorú, hogy pár művész kivételével ez a kiállítás is a felületesség nyüzsgése, s nem az élet kedve... A mesterségbeli készség, a tehetség kultúra, azaz a lélek kivirágása, a múlt helyes értékelése és az igényesség új perspektívája nélkül talmiság, formalizmus, amiben csak aláhullani, kifosztódni lehet... Szomorúan állapítjuk meg, hogy ennek az együttesnek nagyobbik része a for-



Az új élet anygala (kalapált fém, 1974)

malizmus széles útján jár. És nem kell éles szem hozzá, hogy lássuk: a belső nivósüllyedés évről évre milyen mérvű nálunk...” Az akkori derékhadat a bizonytalanság és eltévelyedés vádjával illetted, mert „át-átveszik az izmusok motivumait, lelkük természetétől idegen területre tevédeznek”, mert amit modernségnek neveznek egyesek, egy-egy ötletből építik művé, „a féltehetségek pedig átveszik és sematikusán csinálják, azzal az önámítással, hogy ez a ma művészete... ezért aztán festői és lelki átélésükben disszonánsok, anakronisztikusak, kölcsönvett effektusokkal kelletik magukat”. Mit tartasz mai magyar képzőművészetről? Ma is többnyire utánérzésekből, reminiscenciákból, puszta ötletpezgésből táplálkozik?

— Sajnos, igen. Az, hogy az egész világ tele van utánérzőkkel, orzókkal-torzókkal, nem adhat számunkra vigaszt vagy felmentést. Szintézis teremtésére minden időkben kevés ember volt képes; s bár a XVIII—XX. század a tézisek és antitézisek soha eddig nem létezett óriási pergőtüzében is megteremte értékeit, Mozartot és T. S. Eliotot például, ezek az értékek, szemben az előző korok értékeivel, nem válhattak szellemi életünk sarkpontjaivá. Vagyis, hogy csak mindig kevés ember számára válhattak azzá. Ez az eltolódás eredményezte a mai szellemi anarchiát, a rossz tájékozódást, bátortalanságot; a meditatív életszemlélet így alakult át vegetatívvá, máról holnapra élővé. Ahogy én látom, ez a folyamat ma a mélypontjánál tart. S azt a bizonytalanságot, amit így jelent, használta ki századunk első egyharmada óta a nemzetközi műkereskedelem, maguknak nagy hasznot hajtva, s még mélyebbre taszítva a szakadékba a társadalmak ügyét. S még szomorúbb, hogy ezek az utánérzők — szemben a régi iskolához tartozó művészekkel, akik alázatosan követték mestereiket — mind vadabban az igaz művészet képviselőinek tartják magukat. Szóval teljes a fogalomzavar. Kiutat ebből az anarchiából csak az találhat, akit az ihlete vezet.

A magyar képzőművészet jelenlegi állapotáról nem tudok bővebben szólni, mert nagyon kevés időt töltöttem itthon ahhoz, hogy állást foglalhassak. Általánosságban azonban annyit mondhatok, hogy nem látom se reménytelennek, se megnyugtatónak azt, amit láttam. Kis népeknek, így nekünk is, világosabban látóknak kellene lennünk.

— Annak idején — a Vigiliában írott kritikáid, elemzéseid a tanúk rá — magad is rendkívül fontosnak érezted a közönség manipuláció-mentes informálását, esztétikai ítéletének formálását, „szoktatását” a valódi értékek megbecsüléséhez. Mi a véleményed a közönség mai ízléséről, tájékozottságáról, illetve a képzőművészeti nevelésről? Tapasztaltad-e, hogy lényegeset változott a régihez viszonyítva?

— Két hét, amit itt eltöltöttem annyi év után csak arra elég, hogy itt-ott kitapinthatassak valamit. De mondhatom, hogy azok, akikkel szót váltottam, kivétel nélkül komoly szellemi érzékenység, megható emberi kvalitás birtokában voltak.

A kérdés másik feléhez már jobban tudok hozzászólni. Sok művészt ismerek a régi időkben, s műveikkel, valamint az újabb művészek műveivel gyakran találkoztam itt-ott a különböző magyarországi lapokban. Abból, amit az idősek és a fiatalok jelentenek, látom, hogy áll a nevelés ügye itthon is.

Ha az iskolák tanárai a szellemi „belterjes gazdálkodás” áldozatai, hogy tudnának akkor más minőségű művészgenerációt újtára indítani. Csak lassú, óvatos változtatásokkal lehetne mindent újrakezdeni, a technikák tanítása mellé odaállítva a növendékek szellemi kibontakozásának ügyét is, és pedig olyan hangsúllyal, amilyennel ez a nagy művészek belső életében jelen van: a technikák tanítása fontos, de a fiatal művészek szellemi orientálódása sokkal fontosabb, nem beszélve arról, hogy a technikák tudása kultúra nélkül csak zátonyra futás — epigonizmus. Meg kell végre értenünk, hogy érzelmi tartalom nélküli a kép-szoborgondolat csak üres szórakozás, dekoráció lesz, gazdag érzelmi tartalommal pedig valóságos eredményeink új-újabb kiindulópontja. Helyes volt a polgári érzélgősség visszautasítása, de végzetes tévedés lenne a költészet szárnytollait újra s újra kitépdesni. Az érzelmgazdagság a komolyság kíséretében legjobb bizonyítékunk arra vonatkozólag, hogy maximális izzásban van jelen a művészetben-műben mindaz, ami az életet értékessé teszi.

Hogy a közönség igénye a művészetet illetőleg lényegeset változott-e a régi időkhez viszonyítva? Világosan látom, hogy változott! Éspedig nagyot, s holnapra még nagyobb fog változni. Csak egyet az ilyen reményteljes ta-

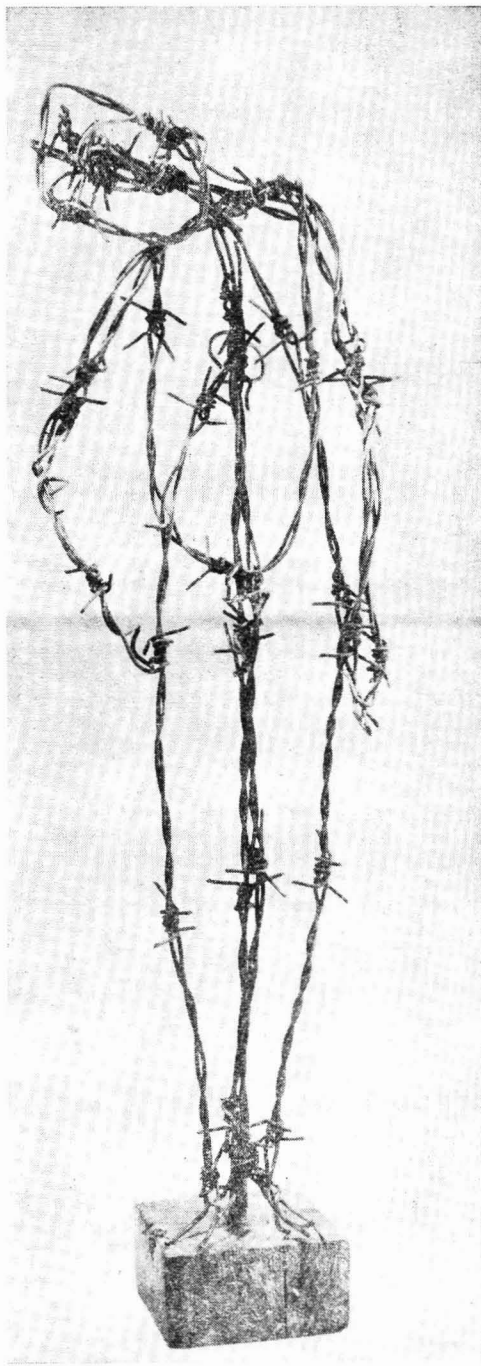
pasztalataimból: az iskolák itteni rendszeres kiállításra járásai csodákat fognak újtukra indítani. Az ifjúság alapélményeivé válva a művészet olyan új kiindulás-megcsillanásoknak válhat fellegvárává, ahonnan mind nagyobb látóköri, helyesebb ökonómiájú realitás és költészet (vagy e kettő szintézise?) indulhat a jövő felé.

— *Optimizmusod tehát a jövőé, az ifjúságé, a szocializmusé?*

— A napokban fiatalokkal találkoztam, akik nekem szegeztek a kérdést: mit tartok az értelmiség feladatának? Milyen tanáccsal látnám el őket? Röviden, tömören ezt válaszoltam: szeressék a szocializmust és a metafizikát, azaz egyszerre építsék az egész embert magukban. A szocializmus és az elmélyedésünk korszerű igénylése minden kor értelmiségének első számú alapfeladata. Ma is az tehát.

— *Miként segítheti ez abbeli törekvéseinket, hogy emeljük, továbbfejlesszük Magyarországon a képzőművészeti kultúrát? A belső ember és a társadalmi ember építése hogyan juttathat a vizuális élmények értőbb feldolgozásához, a befogadás minőségi javulásához, növekvő esztétikai érzékenységhez?*

— Többek között úgy, hogy a közepesnél csak valamivel jobb költők kiváló kritikusokká képezik ki magukat. Megfigyelésem szerint ezek a költők pályát tévesztett emberek. Legtöbbjük nagyon jól tudja, hogy mi a valódi művészet, s kritikai működésükkel áldásosan kapcsolódhatnak be a nagy munkába, a közös ügybe, míg mint közepes költők csak eltékozzák igazi értéküket. Ha képesek lennének erre, nagy segítségére lehetnének a jó művészettörténészeknek. Aztán, főlülről lefelé haladva: a tanároknak lecke-feladókából, lecke-kikérdezőkből kultúrát plántáló kertészekké kell átlényegülniök. A mélylélektan iránti érzékünket fejlesztve érthetjük csak meg igazán valódi problémáinkat, sorrendben először a legsürgősebbeket, s aztán — fontosság szerint — az egymás után következőket. Konkrétabban egy-két pont: a fiataloktól nem kérve számon stílust, kiforrottságot, amit csak felnőtt produkálhat; sem direkt, sem indirekt módon nem biztatva őket epigonságra (amit eddig tudásnak hívtak és ami maga az öngyilkosság, a tanárok részéről pedig öngyilkosságra való felszólítás), hogy helyett egy igaz mérleg ér-



A kifelé-befelé tüskés ember (drót, 1974)

zékenységével érezzék örök átértékelésben minden ügyüket. Szemben a pestissel, azt kell elfogadtatni a fiatalsággal, hogy egyszerre üdvözíti a lényeg a stílust és a stílus a lényegét — a költészet és a valóság így azonosulhat csak az életünkben.

Búcsúzól egy régi írását idézem: „Ami szépségünkké, otthonunkká lehet, ami maradandó értékévé lesz, az a tisztaság csendjében megfogandó belátás, becsülés, épséges szeretet, — fény, hogy

egymásra találjon ember és ember... Az igaz művészet a beteg, bizarr individualizmus helyett, amiben kergette ez a világ, a napfényes, a gyermekség önfeledt individuum-országán dolgozik: megöli a hiúságot, a nagyobb koncert nem áldozza fel az emberségét, nem alkuszik meg az ördöggel...”

Nem szól semmit. Egy gesztust se tesz. Csak bólogat.

HEGYI BÉLA

## FÁY FERENC VERSEI

### Vénasszonyok nyara

Hogy' mondd el gyógyíthatatlan  
estéid lüktető sebé?  
mikor szelíd, izzadt szavakban  
búcsúzkodnak a jegenyék;  
s a bokrok, körbe, mind leülnek,  
futók lépését hallani,  
s a dombokon már menekülnek  
szétszórt világod csontjai.

Hogy' pólyáld leírhatatlan  
szavak gyolcsába ezt az ősz?  
parányi árnyad fent, a Napban,  
az ismeretlen ismerőst:  
a kisfiút — a fel se nőttet —  
ki nem beszél még, csak gagyog,  
az elbukót, árokba-lőttet,  
ki úgy él itt, hogy már halott.  
Befedve földdel és imákkal,  
— bordái rácsain belül —  
topog körbe az ősi fákkal  
s gyökerük árnyékába ül.

Mert a szavak kavicsá koptak,  
s megdőltek mind a tételek,  
melyek jogával összeloptad  
hazug, megcsúfolt életed:  
papod szava, tanítód rendje,  
anyád meséje, mely fölé  
kövé kövült a félelemre  
s fegyverre ítélt emberé!

Hogy' rejtet el gyógyíthatatlan  
hiányodat, hogy: nem vagy itt?  
topogó árnyad fent, a Napban,  
futó sirásod csonkjait,  
s estéid sebhelyébe zárva  
a kisfiút, ki rég halott,  
kit feltaszít a székek árnya  
s elgáncsolnak az asztalok?

### Háttérben

Beleharapok mindennapos  
szomorúságom gerezdjébe,  
s államon lecsurog a vérbélű magány.

Van még értelme ennek?

Kezeim — doromboló, dajkáló — örömben  
szikrát vetnek a szavak szőrei;  
s a puhatalpú, cirnos hajnalok  
kőrémfeszült, fény-karmú börtönében  
— a vágyak sápadt lámpái körül —  
kék-szárnyú álmok pilléi köröznek.

Elkezdem rágni ezt a napot is!

A járda szélén hentes áll, a fényben:  
övében kések... s árnyéka mögött  
— a kampós-csend nagy-öblű háttérében —  
kettéhasított borjak szája szopja  
a fonnyadt tőgyű, elapadt halált.

Megállok itt,  
s a ciklámen-lila,  
vakító fényben, hová nem vetettek  
árnyékot még a házak lombjai,  
egy pillanatra nézem önmagam:  
a nappalok horgára kiakasztott  
kettéhasított embert... ki nem él,  
csupán nagy-öblű háttére azoknak,  
kiket kegyelme fókuszába fogva,  
megörökít az Isten.

Ez vagyok!

Olyan szelíd, mint hátul, a halottak,  
kiknek nyomát felitta már a kő;  
lépésük ízét felmosták a földek...  
s csupán az esték cirok-szálai  
beszélnek még a felsöpört szavakról,  
melyek között — belek kávéin ülve —  
tisztálkodnak a véres asszonyok.

PALKÓ ISTVÁN

## HOL VOLT SAVARIA?

(Reflexió Tóth Endre *Szent Márton bannonhalmi születéshely-legendájának kialakulása* című tanulmányához)

Tóth Endre a *Vigilia* 1974. évi (39. évf.) 5. számában tanulmányt tett közzé, amelyben egy régóta folyó vitára kíván pontot tenni. Ebben arról igyekszik meggyőzni a *Vigilia* olvasóit, hogy Szent Márton valódi születéshelye az ókortól ismert Sabaria-Szombathely volt, a pannonhalmi születéshely-felfogás pedig a középkori legendák világába tartozik. Munkáját inkább meggyőzésnek, semmint bizonyításnak szánja, mert — mint mondja —: „az ókorral foglalkozó számára ez a kérdés problémát nem jelenthet: nem kétséges, hogy Martinus Sabaria-Szombathelyen született...” Ez a meggyőzésnek szánt kategorikus kijelentés azonban sokkal bonyolultabb problémát takar, mint aminőt Tóth Endre exponál.

Engem megjegyzéseim elmondására nem is annyira Szent Márton születéshely-problémája késztet, hanem az ezzel összefüggésben levő Sabaria elnevezés kronológiai, azonosítási és lokalizációs problémái. A kérdéssel foglalkozó szakemberek előtt közismert az, hogy Martinus Sabariában született. Sőt még az is közismert, hogy ez a Sabaria Sulpicius Severus adata alapján Pannónia lakójának a városa = *oppidum Pannoniarum* (azaz *incolarum*) volt, s hogy ezt az adatot a későbbi szerzők is átvették, illetve megőrizték. Az is ismeretes, hogy a Sabaria névnek Savaria változata is használatos volt az ókortól kezdve.

A problémát azonban nem a születési hely megnevezése, hanem a megnevezett helynév, a Sabaria azonosítása okozta és okozza. Ez az identifikációs probléma egyben kronológiai és lokalizációs problémákat is jelent. Tóth Endre abból indult ki, hogy „az életrajz készítésének idején, de az egész római korban is csak egyetlenegy Savaria nevű helyet ismerünk Pannóniában, a mai Szombathelyt”. Hogy a jelzett időkből csak egy Sabaria-Savaria név maradt ránk, ez egyáltalában nem jelenti egyben azt is, hogy azokban az időkben valóban csak ez az egy ilyen földrajzi név létezett. Képtelenség még a feltételezése is annak, hogy a római korban, vagy ez előtt vagy ez után csak annyi földrajzi név lett volna, mint amennyiről tudomásunk van, amennyiről emlékek tanúskodnak. Noricumban és Pannóniában már a rómaiak előtt is léteztek vagy létezhettek Sabaria elnevezésű földrajzi nevek, mint ahogy a római kor után is léteztek. (Itt nem az antikizáló divatból átvett Sabaria elnevezésekre gondolunk, hanem az eredetibb elnevezésekre!) A római birodalom bukása utáni évszázadok forrásai, kútfői, emlékei hézagosak ahhoz, hogy kategorikus kijelentéseket és megállapításokat tehesünk ebben a kérdésben. A Sabaria elnevezések élő voltát bizonyítja Karoling-kori előfordulásaik. Az említések közül kiemelném a 805-ből való Fuldai évkönyvek (*Annales Fuldenses*, ad annum 805) idevágó szövegét: „*Capcanus princeps Hunorum Aquis ad imperatorem venit, et ut postulavit, inter Sabariam et Carnontum habitandi locum accepit...*”

Ez a Sabaria alig vonatkozhat a Sabaria=Szombathelyre, ahogy erre már Melich János utalt (A honfoglalás kori Magyarország, Bp. 1929. 414. l.), de őt követően mások is, legutoljára Anton Točík kutatásaira hivatkozva László Gyula (A honfoglalásról, Bp. 1970. 57. old.); hanem Sabaria=Pannonhalmára vonatkozik. A *Fuldai évkönyvek Sabariáját kétségtelenül nem a bencés történések találták ki, még csak a pannonhalmi bencés apátságot alapítók sem, mert előttük ez a földrajzi név: forrás-, víz- és településnévként — okmányszerűen rögzítetten is — már 200 éve létezett. Ugyanígy léteztek még vagy már a Karoling-korban a Sabaria=Szombathely elnevezés mellett a sicca Sabaria és a vadum Sabariae elnevezések* (Urkundenbuch des Burgenlandes, I. 5, 10, 17, 9).

A születéshely Sabaria=Szombathelyről való áttétele Sabaria=Pannonhalmára — ha erről egyáltalán beszélhetünk — később éppen azért történhetett meg, mert a létező névben, illetve névazonosságban ennek nemcsak kegyeleti, érzelmi, hanem ésszerű, logikus tárgyi alapja is megvolt. Objektív tárgyi alap nélkül a csupán kegyeleti, érzelmi indítású születéshely-transzponálás — éppen a kortársak előtt — aligha kaphatott volna hitelt. Ha Szent Márton pannonthalmi születéshely-felfogása legenda, ahogy Tóth Endre nevezi, úgy éppen ez a legenda bizonyítja magának a Sabaria településnek, illetve településnévnek a tárgyi létét már korábban is. Ezt a tranzakciót nem lehet egy kalap alá vonni — ahogy Tóth Endrénél olvassuk — sem a burgenlandi Loretto helynévvel, sem Pontius Pilatus forchheimi származtatásával, sem más effajta analógiákkal. Magam is jócskán sorolhatnék föl névátvitelre példákat az ókortól kezdve a legújabb korig, de ezek itt sem pro, sem kontra nem bizonyítanak semmit.

A Sabaria=Szombathely és Sabaria=Pannonhalmában esetében azonban aligha ilyen jellegű névátvitelről van szó, hanem sokkal inkább funkciójelölésen alapuló névazonosságról. Erről a funkciójelölésen alapuló névazonosságról — éppen Sabaria-Savaria etimológiai problémáival kapcsolatban — már másutt (Vasi Szemle, 1975. 29. évf. 1. szám, 121—139. o.) részletesebben szóltam.

Nem nagyon érthető Tóth Endrének ez a megállapítása sem: „...a pannonthalmi főapátság mellett fekvő település Sabaria neve mesterséges névadás eredménye”. Hiszen lényegében minden névadás „mesterséges”, hiszen egyetlen hegység, folyó vagy település sem nevezi el önmagát, hanem a környezetében élő népek valamelyike nevezi el őket a saját nyelvén valamilyen jellemzők vagy névadási gyakorlat alapján. A Sabaria-Pannónia kettős elnevezés sem szolgáltat alapot ahhoz, amire Tóth Endre utal, hiszen kettős elnevezésre számtalan példát említhetnénk szűkebb területünkön is.

Túl merész feltételezés, hogy a bencések először kitaláltak volna egy nem létező települést, illetve pontosabban szólva: egy létező településnek egy ott nem használt, nem létező nevét... s azután ehhez a kitalált névhez költöttek egy nem létező születéshely-legendát. Mert hiszen Tóth Endre tagadja a Pannonhalmában térségében levő Sabaria nevű település létét is, tényét is, meg azt is, hogy ez a település lett volna Martinus születési helye.

A születési helyek névazonossága miatt azon még lehet vitatkozni, hogy Martinus éppen melyikén született, de magukon a Sabaria néven elnevezett települések létén nem. A Sabaria nevek kronológiai, azonosítási és lokalizálási problémát egyaránt jelentenek. A Sabaria=Szombathely név az ókortól fogva — kisebb-nagyobb hézagokkal — ismeretes mind a mai napig. A Sabaria sicca név Sabaria előtagja, kétségtelenül azonos a Sabaria pataknevvel és a melléje települt Sabaria=Szombathely településnévvel, de említése — okmányyszerű adatolása — csak a Karolingok idejétől van. Ez a Sabaria sicca pontos lokalizációja miatt nem azonos a Pannonhalmában térségében volt Sabaria forrás- patak- és településnévvel. A Sabaria sicca név Zöbernbach formában ma is él Burgenlandban. Ma a Gyöngyössel egyesült patakot jelenti, az ókorban és középkorban pedig a Sabaria=Gyöngyös-Perint felső szakaszát jelentette. Tehát ennek a Sabarianak — azonos névalakján kívül — semmi köze sem volt a vele azonos névalakú, Pannonhalmában térségében létezett Sabariához.

A Sabaria=Gyöngyös-Perint, a Sabaria sicca=Zöbernbach és a vadum Sabarie=Dürnbach lokalizációs problémái azonban már külön tanulmányt igényelnek, mint ahogy Tóth Endre is külön tanulmányban (Adatok Savaria-Szombathely és környéke történeti földrajzához. Vasi Szemle, 1972. 26. évf. 2. sz. 239—262. l.) foglalkozott velük igen nagy filológiai apparátussal.

SZÁMUNK ÍRÓI — Tomka Ferenc dr. teológiai tanár Egerben.

Makay Gusztáv ny. gyakorlóiskolai vezetőtanár, c. egyetemi docens.

Palkó István a Szombathelyi Tanárképző Főiskola tanára.

# Az egyetlen kivétel

(HANGJÁTÉK)

Írta: THURZÓ GÁBOR

Több mint tíz évvel ezelőtt véletlenül kezembe került Hans Magnus Enzensberger, a költő, a kérelhetetlen társadalomkritikus tanulmánykötete. „Politika és bűnözés”, így fordíthatnám le a címét. Kilelenc adalék — így nevezi tanulmányait a költő — a politika és bűnözés kapcsolatáról. Pontosabban talán: a politikai bűnözésről. A kötetben találtam egy jelentéktelen emberke, Eddie D. Slovik, a „gyanútlan dezertőr” történetét. Kivégzése után tíz esztendővel egy W. B. Huie nevű újságíró kinyomozta az ügy politikai hátterét. S ezt az eredményt elemezte „adalékában” Hans Magnus Enzensberger. A riport nem engedett nyugtot. Enbennem is felháborodást keltett, akárcsak a költőben, a riportertben. Először csak az ötletét írtam meg „A szent” című regényem egyik fejezetében, természetesen magyar körülmények közé adaptálva az ügy lényegét. Ezt az epizódot dolgozta fel „Bekötött szemmel” című filmjében Kovács András, természetesen a maga mondanivalóját keresve és írva-rendezve meg benne. Később elolvashattam magát W. B. Huie riportját, és így született meg hangjátékom, javarészt a riport alapján, annak szövegét is használva, de persze más eredményre jutva, mint a költő, a riportert. Szándékom, még akaratlanul sem, egy rosszfajta pacifizmus igazolása volt. En emléket akartam állítani egy jelentéktelen emberkének, ki hős volt a maga öntudatlan módján, s akinek sorsa figyelemztetés: úgy ítéljük, hogy el ne ítéltesünk.

(T. G.)

## 1. BÚCSÚLEVÉL, A KIVÉGZÉS ELŐTT

*Slovik* (huszonnégy éves fiatalember. Kicsit tétova, kicsit primitív, talán túlságosan érzelmes is. Amikor vádol, a hangja akkor is beletörődő): „...drágám, lehet hogy nem tudod elolvasni a betűimet, de megérted, amit mondani akarok: te mindig értettél mindent, azt is, amit szavakkal kifejezni nem tudtam. Most búcsúzom, nem élek már sokáig. Reggel nyolc óra van, tizkor kivégeznek. Rövid élet volt az enyém, és csak az a másfél év volt szép, amit együtt éltünk, mi ketten. Még néhány óra és meghalok. Ha most elgondolkodom a sorsomon, csak annyit tudok, nekem az életben nem volt szerencsém sohasem. Öt évet töltöttem börtönben, huszonnégy éves voltam, amikor szabadultam. Akkor vettelek feleségül. Másfél év veled, s most újra csak azt mondhatom: ez a másfél év ért valamit. Akkor aztán bedugtak egy uniformisba, katona lettem, és ezzel elvettek tőlem mindent. Drágám, miért nem hagytak békén minket? Hisz nem ártottunk mi senkinek. Mindig csak mások akartak tőlünk valamit, és még ki sem mondták, hogy mit is — nekünk már engedelmeskednünk kellett. De ha mi akartunk valamit, úgy bántak velünk, mint a kivért kutyákkal. Mintha a mi életünk semmit sem érne, csak az övék, egyedül az övék érne valamit. Golyó által halok meg, mielőtt huszonnégy éves lehetnék, kivégeznek mint katonaszökevénynt. Hidd el, drágám, nem azért pusztítanak el, mert cserben hagytam a zászlót. Ezerszámra hagyták cserben a zászlót. De *azoknak*

elrettentő példára volt szükségük, és erre engem szemeltek ki. És miért éppen engem? Mert valamikor börtönben ültem, mert mint kisfiú néha elcsörtam valamit. Azért lőnek agyon, drágám, mert tizenkét éves koromban rágógumit és kenyeret loptam. Azért lőnek most agyon és halok meg golyó által..."

## 2. ÚTBAN DETROIT FELE

*A riporter:* ...hogya a háború alatt hány katonaszökevényt végeztek ki, azt ma, annyi évvel a háború után, sem tudjuk. De hogy Németországban sok katonaszökevényt lőttek agyon szabályos tárgyalás, az indokok mérlegelése nélkül, annyi bizonyos. Egyesek tízezer kivégzettel számolnak. Nevük nincs, sorsuk ismeretlen. És ismeretlenek indokaik is. Az Egyesült Államok azonban lazán kezelte ezt a kérdést, csak tessék-lássék tettek eleget a hadijognak. Minden egyes esetben összeült a hadbíróóság, pontos aktákat fektettek fel. Majd a katonaszökevényeknek, néhány havi siralomház után, megkegyelmeztek, szélnek eresztették őket. — Egyetlen egy katonaszökevényt végeztek ki. A neve Eddie D. Slovik, autógyári munkás. A családja Lengyelországból vándorolt ki az Államokba. Miért éppen őt kellett kivégezni? Az egyetlen Eddie Slovikot, amikor közel huszonhatezer amerikai katonaszökevényt később szabadon bocsájtottak? Miért neki egyedül kellett meghalnia? Ennek a jelentéktelen, együgyű kis emberkének, aki mást sem akart, mint megélni, megőrizni nehezen szerzett boldogságát, és úgy élni, mint a többi egyszerű amerikai: családi ház, televízió, mozi, vasárnaponta jó ebédek, a magazinok tarka képei, a comics-szok mulatságos vagy rémséges történetei, víkendeken kirándulni valahová, tisztességesen elvégezni a munkát, szeretni valakit, gyereket nemzeni, felnevelni... Semmi többet nem akart. — Igaza volt-e búcsúlevelében? Valóban azért végeztek ki — az egyetlen huszonhatezer katonaszökevény közül —, mert kisfiú korában rágógumit és kenyeret loptott? mert börtönben ült? mert néha akarva-akaratlan kamaszos verekedésekbe keveredett? Egy ember sorsa, halála senkinek sem lehet közömbös. Nekem legalábbis nem az. Tudni akarom — ki volt Eddie D. Slovik, és megtudni, miért kellett golyó által elpusztulnia? — Elindultam, embereket találni, akik ismerték kiskorában, akik ismerték később, akik ott voltak, amikor eldőrdült a sortűz.

## 3. DETROIT. A FIATALKORÚAK BÖRTÖNE

*A riporter:* Ön, mr. Dimmick, az ifjúkori bűnözők börtönének felügyelője volt, amikor Eddie tizennégy éves korában először idekerült. Tudja, mi lett a sorsa?

*Dimmick:* Innen huszonkét éves korában szabadult. Azóta hírért sem hallottam. Mi van Eddie-vel?

*A riporter:* 1945. január 31-én mint katonaszökevényt kivégezték.

*Dimmick:* Eddie — halott?

*A riporter:* Mit tud róla? Az érdekel, miért épp neki kellett meghalnia.

*Dimmick:* Szegény Eddie... Ártalmatlan kis fickó volt, csak ennyit mondhatok róla. Nem volt az ég világán senkije. Azt a kölyköt nevetni senki sem látta, a trefát sem értette. Különösképpen bátor sem volt. Nem volt nékem övele semmi bajom. És ön most, mr. Huie, azt mondja — kivégezték?

*A riporter:* Franciországbán. Párizsban.

*Dimmick:* Ne haragudjék, ez olyan hihetetlen, hogy el sem tudom képzelni. Őt évet töltött, kisebb-nagyobb megszakításokkal itt a börtönben. Szakmát tanult, megbíztam benne, ő volt talán az egyetlen, akivel nekem soha bajom nem volt. És kivégezték.

*A riporter:* Mert cserbenhagyta a zászlót.

*Dimmick:* Ez büntett? Ezért halál jár?

*A riporter:* A háborúban igen.

*Dimmick:* Hogy bántak Eddie-vel a hadseregnél?

*A riporter:* Nyilván ahogy a többivel.

*Dimmick:* Már kezdem érteni. Vele ugyanis másként kellett volna.

*A riporter:* Másként? Hisz sorkatona volt ő is.

*Dimmick:* Eddie-nek ugyanis volt egy rögeszméje. Érdeklí?

*A riporter:* Hát persze. Ön tud róla legtöbbet.

*Dimmick:* Folyton azt hajtogatta, hogy a világ két részre oszlik. Egyik fele olyan, akinek engedelmeskednie kell. Sok-sok ilyen Eddie-nek kell engedelmeskednie. Mégpedig azért, mert azok, akik fent vannak, úgy akarják. Hogy kik azok a bizonyos azok, erre sosem tudott felelni. De én arra gondoltam, biztosan azokról beszél, akiktől kenyeret lopott, akik börtönbe juttatták ezért, és nyilván azok is, akik most kivégezték. Eddie semmi-féle erőszakot nem tudott elviselni, tehát a katonaságot sem. Mármint azt, hogy mások szabják meg a sorsát. Én azt hiszem, ezt nem bírta elviselni. Hogy Eddie előbb-utóbb megszökik a katonaságból, azt én előre megmondtam volna a generálisoknak. Mert én ismertem, ők meg nem.

*A riporter:* Eddie azt írta búcsúlevelében: azért ölik meg, mert kisfiú korában rágógumit és kenyeret lopott. Erre mit mond?

*Dimmick:* A véleményem érdeklí? Ha ön, mr. Huie valóban meg akarja érteni Eddie-t, vagyis tudni akarja, miért volt olyan, amilyen, akkor meg kell tudnia egyet s mását az Egyesült Államokról. Mert ön angol, és az angolok más világban élnek. Minálunk nem mindegy, mikor jön egy gyerek a világra. Vannak jó és vannak rossz esztendők. Olyasfélén van ez, mint a franciáknál a borral. Különösen nehéz egy olyan városban, mint a miénk, Detroit. Ha az ön apjaura is egy autógyárban, a présgépnél kereste volna a kenyerét, ahogy az Eddie-é, akkor az ön számára is átkozott egy rossz év lett volna az 1920-as. Ugyanis, mire felcseperedik, a maga apjaura nem valami sok sárhányót, ezt-azt préselhetett volna Fordéknál vagy Chrysleréknél. 1932-ben, amikor Eddie kenyeret lopott, leállt az autógyártás. Munkanélküli lett az ő apja is. Meg még tízezer gyári melós. Az a sok javakorabeli férfi otthon lebzsel, elitta keservében a munkanélküli segélyt, verte az asszonyt, utcára kergette a gyerekeit. Akkoriban Eddie csupa olyan kamaszt ismerhetett meg, akik éheztek, loptak ahol tudtak, de meg ittak, verekedtek azok is. És félt valamennyi, érti mr. Huie? Félt még a kemény verekedő is, étel helyett gyűlölettel volt tele a gyomra. Meg félt a gyáva is. Ilyen kis gyáva volt az Eddie. Megfélemlített, gyenge és gyáva. Ügyetlen kis alkalmi tolvaj. Mindig elkapták, aztán be vele hozzám, a börtönbe.

*A riporter:* Próbált beszélni vele, mr. Dimmick? Egy kis önbizalmat önteni belé, figyelmeztetni, ne kerüljön ismét összeütközésbe a törvénnyel?

*Dimmick:* Hát persze. Aki gyerek idekerült, az nekem ember volt, nem pedig bűnöző. Amikor utoljára szabadult, szedte a kis cókmojkját, megígérte hogy dolgozni fog, meghozzá jól, hogy meghálálja a jóságomat. Meg azért is, hogy elfelejtsék a priuszát. Na és, kérdeztem, hol akarsz dolgozni. A gőzmosodában, azt mondta, mert ott dolgozik egy kislány is, Antoinette, aki hűségesen vár rá, amíg kiszabadul. Az megígérte neki, hogy beszél a főnökkel.

*A riporter:* Úgy tudom, a börtönben kitanulta az asztalosságot.

*Dimmick:* Azt mondtam neki én is. Van szakmája, a Chrysler-gyárban jó barátom az egyik művezető, majd szólok neki az érdekében. De ő azt hajtogatta, a gőzmosodában folyton látni fogja azt a szőke kislányt. Ember, mondtam Eddie-nek, a gyárban ötven cent órabért is megkaphatsz. De ő, egyre csak, az Antoinette így, az Antoinette úgy.

*A riporter:* És mit mondott? Mit akar? mi a célja?

*Dimmick:* Úgy élni a kislánnyal, ahogy minden rendes amerikainak élnie kell. Mert azt hitte, lehet ő még rendes amerikai, ha megembereli magát. Meg aztán, habár itt a nyakunkon a háború, katonának se viszik el, mert büntetett előéletű.

*A riporter:* Vagyis — rossz emberanyag.

*Dimmick:* Tehát fegyverfogásra alkalmatlan. Aztán elköszönt, én azt mondtam neki, egyet el ne felejtessen: bízson önmagában. És bízson az emberekben. Azt felelte, meg fogja próbálni. Menni fog, mr. Dimmick, ezt mondta. De néhány nap múlva visszajött!

*A riporter:* Miért jött vissza?

*Dimmick:* Hogy mégis szóljak a barátomnak, a művezetőnek. Mert a mosodában nem vették fel a priusza miatt. Járt még itt meg ott, mindenütt a priusza. Hozzám addig azért nem jött, mert szégyellte, hogy nem énram hallgatott. Nagyon jól emlékszek rá, azt hajtogatta: nem érdemes rendesnek lenni, odafönt azok nem tudnak megbocsájtani. Elbőgte magát, én meg felhívtam a barátomat, ott felvették. Figyelemmel kísértem, a legjobb szakmunkások egyike lett, soha rá semmi panasz. Aztán hallottam, megnősült, elvette azt a kislányt, boldog, mert vitte valamire, mármint arra a kevése, amire egy ilyen derék kis fickó viheti.

*A riportter:* Azt tudta, hogy mégis behívták katonának?

*Dimmick:* Azt már nem. Szegény kis Eddie, kivégezték, meghalt...

#### 4. DETROIT. SLOVIK ÖZVEGYÉNÉL

*Antoinette:* ...nem hiszem én, mr. Huie, hogy amit én mondanék, attól többet tudna meg.

*A riportter:* De segíthet, mrs. Slovik.

*Antoinette:* Azt se tudom már, hány éve hogy megölték Eddie-t. Miért kell bolygatni a dolgot? Mért kell újra eszembe juttatni? Én azóta mást sem akarok, csak felejtani, elfelejtani hogy... Hagyjon engem békén, mr. Huie. Főznöm kell. A fiam hazajött szabadságra.

*A riportter:* Katona?

*Antoinette:* Egy hete jött haza Vietnamból. Bármikor itt lehet. Nem szabad megtudnia, hogy az apja...

*A riportter:* Nem tudja?

*Antoinette:* Senki. Ha megtudják, nekem itt nincs maradásom. Hogy az én Eddie-m elárulta a hazáját, kivégezték... Itt mindenki büszke rá, az egész negyed, úgy tudják, hősi halált halt. Azt mondtam a fiamnak is. 'Az én fiam most úgy harcol, hogy méltó legyen az apja emlékéhez.

*A riportter:* Tudja, hogy miért harcol Vietnamban?

*Antoinette:* A hazájáért. Ezt teszi minden becsületes amerikai.

*A riportter:* Azt hiszi, mrs. Slovik?

*Antoinette:* Hát miért harcolna?

*A riportter:* Persze... hát miért... — Nehéz volt eltagadni a valóságot?

*Antoinette:* Ha azt tudná...! Én csinos voltam valamikor, talán most el sem hinné. De ez a folytonos hazudozás, a gond, felnevelni egy gyereket, akit még világra sem hoztam, amikor az apját...

*A riportter:* Ne sírjon, mrs. Slovik.

*Antoinette:* Maga idegen, maga előtt sírhatok. Mért kellett eszembe juttatni, amit el akartam felejtani? Eddie szegény... Ilyen szerencsétlen alakkal sosem találkoztam, pedig volt udvarlóm elég! És mégis őt szerettem meg, őtet szeretem mostan is... Hideg októberi este volt, amikor kijöttünk a templomból. Gyalog mentünk, akkor még honnan lett volna autónk?! Van itt a Ford Roadon egy kis vendéglő...

*A riportter:* „Vendéglő a szép kilátáshoz.” Hát nem lehet onnan valami szép a kilátás.

*Antoinette:* Csak a tűzfalak, az udvaron szemét. Dehát nekünk mindegy volt. Hamburgert ettünk, és hozzá gyömbér-sórt. Szólt a Wurlitzer, emlékszek, azt játszott, Sweetheart, ezt Eddie is nagyon szerette... Hallgattuk a zenét, boldogok voltunk...

*A riportter:* Már akkor is ebben a szép otthonban laktak?

*Antoinette:* Dehogyan. A Kingsley Streeten, az alagsorban. Az a hatalmas ház, én ottan mindig félttem, dehát csak arra telt. Mi szerettük a munkát, Eddie-nek felemelték az óradíját, tudja, a háborúban keresni lehet. A moziban minden műsort megnéztünk, amin sokat lehetett sírni vagy nevetni, azt kétszer is. Mozi után beültünk a „Szép kilátás”-ba, és mindenminden olyan gyönyörű volt... Maga el sem tudja képzelni, milyen rendes, szelíd ember volt az Eddie, és milyen szorgalmas! „Drágám — mindig így hívott —, én megcsinálom a mi életünket.” És egy év múlva autónk volt, igaz, hogy régimódi, de négy kereke azért annak is van, és megvettük a bútorokat. Részletre, persze. Ezeket itten.

*A riportter:* Nagyon szépek.

**Antoinette:** Mahagóni. Valódi. De persze gond volt vele, nyakunkon a részletek. Havi 70 dollár a bútorok, 17 a kocsi, meg a lakbér se olcsó, 38 dollár... Meghózták a bútorokat. Ha látta volna, mr. Huie, mekkora boldogság. Eddie azt mondta: ez maga a paradicsom. Vacsorára a vadonatúj konyhában tükörtojást sütöttem, Eddie megterített, és akkor... Miért zavart fel bennem mindent, mr. Huie? Miért kell nekem erre emlékezniem?

**A riporter:** Ne sírjon. Igazságot akarok szolgáltatni Eddie-nek.

**Antoinette:** Most? Jókor! Amikor már kivégezték, meghalt, és soha meg nem tudja, vele nemcsak igazságtalanság történhetett, ahogy mindig mondta, és, hogy azok mindig tönkretették, és... Soha meg nem tudja, hogy egyszer ő is találkozhatna az igazsággal!

**A riporter:** Új bútorok, új konyha, tükörtojást sütött... Aztán?

**Antoinette:** Egyszer csak ott a Helen, a nővérem. Egy levelet hozott Eddie-nek, azt még a régi címünkre küldték, Helen is meg a szüleim is ugyanabban a házban laktak. Eddie csodálkozott, nahát, ki írhat neki levelet? Kibontotta, elolvasta, semmit se szólt, aztán odaadta nekem...

**A riporter:** Mi volt a levélben?

**Antoinette:** Hogy már fegyverfogásra alkalmas, jelentkezék sorozásra, vagyis Eddie a 4/F kategóriában volt, most átkerült az A/1 kategóriába... Vagyis lehet mégis katona.

**A riporter:** És maga? Mit szólt?

**Antoinette:** Hát mit csináljunk? Engedelmeskedni kell megint. De mi lesz velem, képzelheti. A kis Eddie már itt mocorgott bennem, az a sok részlet, meg aztán megélni is kell, és mindent az én keresetemből, mert mit számíthat az Eddie zsoldja? Havi 55 dollár. Aztán kikísértem a vonatához, Camp Woltersben kellett jelentkeznie, és azt mondtam neki, ne féljen, nem lesz semmi baj, ez a háború már nem tarthat sokáig, majd itthon marad az Államokban, és csak viselje rendesen magát... Ha többet akar tudni, vigye el Eddie leveleit, azokból megtudja, kicsoda is volt ő, akinek meg kellett halnia... Itt vannak a levelek, vigye, aztán küldje vissza, de menjen, mr. Huie, menjen, mindjárt itt a fiam, és neki semmit sem szabad megtudnia, semmit, semmit...

**A riporter:** Ennyi levél!

**Antoinette:** Háromszázhetvenhat. De menjen már, menjen, hát nem érti, hogy mennyire kell, mert hazajön a fiam...

## 5. EDDIE D. SLOVIK LEVELEIBŐL

**A riporter:** Eddie-t elvitte a vonat, elbúcsúzott szerény álmaitól, de ezek az álmok nemcsak az ő álmai voltak — a legtöbb emberé, aki mást sem akar, mint nyugalomban élni, dolgozni, kis családi házat összekuporgatni, mahagóni bútorral, jégsekrénnyel, mosógéppel, centrifugával, televízióval, rádióval berendezni, eljárni a szomszéd moziba, hallgatni a Wurlitzeren a „Sweetheart”-ot... Ez az olcsó, de valahogy mégiscsak szép álom ment füstbe, amikor megérkezett a behívó... — Első levelét Camp Woltersből írta.

**Slovik:** „...én nélküled semmi sem vagyok, drágám. Most kezdődik a kiképzés, érzem, mennyi bajom lesz vele... Sehogysam boldogulok itt az étellel, ez nem nekem való. Kérlek, ne sírj, én érzem, hogy éjszaka megint sírtál. Legszívesebben azonnal meglépnék innét. Dehát nem lehet. A mi szép otthonunk... Ahol most alszom, akár egy patkánylyuk...”

**A riporter:** Camp Woltersben mind szigorúbb lett a kiképzés.

**Slovik:** „...tegnap át kellett mennünk gázálarcban egy gázkamrán. Azt mondta a kiképző őrmester, vegyük le a gyűrűnket. És én, most először mióta összeházasodtunk, lehúztam a jegygyűrűmet. Én nem akartam, dehát kellett, azok rámparancsoltak és én lehúztam. Olyan itt, akár a börtönben. De a börtönben nem volt ilyen rossz. Mért nem csörtám el megint valamit? Akkor ülhetnek a rács mögött, és te minden vasárnap eljöhetnél hozzám... Ha arra gondolok, drágám, milyen jó volt nekünk kettőnknek, abba én belebolondulok. Én egyszerűen nem tudom megérteni, mért bántak el így velünk. Mi nem ártottunk senkinek. Mért kellett elválnunk? Azok mért nem hagytak békén bennünket? Néha üvöltölni tudnék. Elvittek

katonának, elvittek amikor végre megvolt mindenünk, minden, amiről álmodtam... akkor vittek el engemet... Mért kínoznak minket azok folytonosan, miért gyűlölnék...?!"

*A riporter:* Eddie naponta két-három levelet írt haza, olykor gyertyafényben, a priccs szélén körmölve.

*Slovik:* "...most éppen a lövélből jövök. Hiába, akárhogy akartam, mindig mellétálok. Én félek a lövöldözéstől. Megpróbáltam elmagyarázni nekik, hogy én ideges vagyok, hogy én... hát ismersz! És mit feleltek? Lőnöm kell. Papírmáséból japánokat állítottak a célba, azokra kellett lőnünk, azoknak kellett nekirohannunk, beléjük szúrunk. Nekem ez rettenetes, drágám, még ha papírmáséból vannak is a japánok, meg a nációk... Mostan egy csonk gyertya mellett írok, talán el sem tudod majd olvasni... Emlékszel, mennyit küszködtünk, amíg meglett mindenünk? És akkor jöttek és elvittek. Mért bántak el így velünk? kinek volt az jó?"

*A riporter:* A kiképzés után behajózták Eddie-t és társait az Aquitania hajóra. Irány Európa, Anglia volt.

*Slovik:* "...ezt a levelet én neked a hajón írom, azt mondják, csak írok, megkapod a leveletem. Szörnyű ez a tenger, itt csak vihar van. De én tudom, nem süllyedünk el, azt nem lehet, én vissza akarok térni hozzád. Vigyázz a lakásra, arra a ramacs kocsira, ramacs, de mégis van négy kereke, és vigyázz magadra, és a kicsire, hisz nemsokára megérkezik... Most befejezem, mert katonatársam, Tankey, egy belevaló fiú, azt mondja, csináljak már sötétet, aludni akar... Mingyárt eloltom a mécsest. Pedig mennyit írnék még neked... Holnap Európában leszünk, vagyis Angliában, majd ottan folytatom..."

## 6. DETROIT. EGY BISZTRÓBAN

*A riporter:* Egy viszkit, mr. Tankey.

*Tankey:* Jéggel, mr. Huie?

*A riporter:* És szódával. — Maga, mr. Tankey tehát együtt szolgált Eddie D. Slovikkal, együtt voltak Camp Woltersben, együtt keltek át Angliába az Aquitanián, és...

*Tankey:* És együtt voltunk a hadszíntéren is. Ugye, így szokták mondani a frontot?

*A riporter:* Így, mr. Tankey.

*Tankey:* Mennyi idő telt el azóta...! Az ember sokat felejt. Amikor leszereltem, visszajöttem ide a bárba mixernek. Itt dolgoztam azelőtt is. — Magát komolyan érdekli a hülye kis Eddie?

*A riporter:* Komolyan érdekel „a hülye kis Eddie”.

*Tankey:* Hát, ahol csak voltunk, levelet írt. Meg mutogatta a felesége fényképét. Nem mondom, prima egy nő, az biztos. Vele még nem beszélt, mr. Huie?

*A riporter:* Tegnapelőtt.

*Tankey:* Az se mondhatott mást. Kedves, komoly fickó volt. Tehát, ha valaki azt kérdi tőlem, mért lőtték agyon egy ilyen derék fiút, akkor én...

*A riporter:* Arra lennék kíváncsi, maga szerint mért éppen őt lőtték agyon?

*Tankey:* Honnan tudhatnám? De abban biztos vagyok, ezt elhiheti, igazságtalanság történt vele.

*A riporter:* Dehát mégis megszökött. Cserbenhagyta a zászlót. Ez a háború, tudja maga is jól, igazságos háború volt. A faszizmus, az embertelenség ellen kellett harcolni, győzni kellett, hogy emberi élet lehessen a földön. Ha igazságtalan ügyért vitték volna Eddie-t háborúba, például Koreába, vagy most, ahogy a fiát Vietnámba, akkor nem lenne ellenvetésem... De éppen akkor, Hitler, a faszizmus ellen...

*Tankey:* Nézze, mr. Huie, ez nekem magas. Ezt maguk újságírók jobban tudják. Én csak egy egyszerű amerikai vagyok. Szólnak, hallgass, fogd a szád, csinálj amit mondunk, aztán nekem olyan mindegy, nációk-e vagy azok a ferde-szeműek, no és...

*A riporter:* Köszönöm, mr. Tankey. — Önök jó barátok voltak. Említette-e Eddie, hogy nem csinálja tovább a háborút, faképnél hagy mindent, hogy aztán otthon...

**Tankey:** De, mondta. Egyetlen egyszer. Akkor a tengeren voltunk már. Azt a vihart! Ott kuporogtunk a hajófenéken. Jéghegy mellett úsztunk el, bár-mikor léket kaphatunk, elsüllyedünk. A többiek a Jóistenhez folyamodtak. Én nem imádkoztam, mert tudja, ha úgy rendeltetett, hogy kampec, akkor minek az imádság, nem igaz? Ha a Jóisten egyszer úgy rendel, neki egy jéghegynek, és máris a hullámsír... Így mondják, ugye, hullámsír?

**A riportert:** Eddie imádkozott?

**Tankey:** Biztos. Ő a misére is eljárt. De ha imádkozott is, miért? Ő biztos volt benne, hogy semmi baj nem éri. Neki haza kell jutnia. Pucolta a fegyverét, és dühöngött, hogy mért kell neki azt a puskát pucolnia?! Azt mondtam, ha partraszállunk, belegabalyodunk valami csatába. És ha piszkos, csütörtököt mond.

**A riportert:** Erre mit felelt Eddie?

**Tankey:** Neki esze ágában sincs elsütni. Hiába hajtogattam, ha így beszél, baja lesz. De ő azt felelte, neki ehhez semmi köze, neki januárban megszületik a gyereke, ott a szép lakás, meg minden, ő úgyszólván hazajut addig. — Még egy viszkít, mr. Huie?

**A riportert:** Jéggel. Sok jég, kevés viszki.

**Tankey:** ...augusztus 20-án áthajóztunk Normandiába. Öt mérföldet kocsiztunk, aztán beosztottak a 109-es hadseregsoporthoz. Annak az volt a jelszava: „Minden becsületes polgárnak legyen fegyver a kezében”. Hát igazuk volt. Polgárok voltunk, és fegyver a kezünkben. Aztán — irány Elbeuf.

**A riportert:** Persze, Eddie is magukkal ment.

**Tankey:** Akkor vetették be először és utoljára. Mentünk, mindenütt szétlőtt házak, az útszéli árkokban hullák, németek-e, amerikaiak-e, az szerintem mindegy. Hullá, az hullá. Egyre erősebb lett a tüzérségi tűz. Beástuk magunkat, vártunk. Aztán már távolabbról hallatszottak a lövések. Teherautók közeledtek, — ki az árokból! az átkozott náci! Azt se tudtuk, japánok-e mert lehetnek azok is, vagy németek. De hál' Istennek kanadaiak voltak. Magukkal vittek engem is, meg Eddie-t. Elbeuf-ben levelet írtunk a hadosztálynak, itt meg itt vagyunk, a kanadaiakkal, meg aztán megkérdeztük, most mit csináljunk.

**A riportert:** Akkor mondta Eddie, hogy megszökik?

**Tankey:** Dehogya. Amikor nyugalmunk lett a kanadaiaknál papírt kért és levelet írt.

**A riportert:** A feleségének?

**Tankey:** Hát kinek másnak? Aztán futnak felénk a parasztok, nagy riadalom, mert elfogtak egy náci ejtőernyőst. Félholtra verték, aztán elcipelték hozzánk. Nem japán volt, pedig arra tanultunk célba löni, egy német volt. Őrizetbe vettük. Eddie kedves volt hozzá, megkínálta cigarettával...

**A riportert:** Az ellenséget?

**Tankey:** Én azt hiszem, neki fogalma se volt, kik ellen harcolunk, meg főleg miért? Bevallom, nekem se nagyon. Dehát én tudtam, mr. Hitler el akarja foglalni az Államokat, aztán elnök akar lenni. Elnök! Egy külföldi! Hát az mégsem megy. Én nem adtam volna neki cigarettát. Dehát az én voltam, Eddie egészen más. Ő csak arról beszélt, hogy odahaza végre boldog volt. Én mondtam neki, mért ad a nácinak cigarettát? Mert az egy ellenség. De erre az Eddie?

**A riportert:** Mit válaszolt?

**Tankey:** Hogy értem meg végre, azok az ellenségek.

**A riportert:** És megmondta, kik is azok az — azok?

**Tankey:** Azt nem. A náci szépen megköszönte a cigarettát, és azt mondta — odahívtuk a tiszteletet, az fordította le — ő is utálja a háborút. És még mondott valamit a Harmadik Birodalomról, a tiszteletes azt is lefordította, de nem értettük...

**A riportert:** Maga szerint, mr. Tankey, azért ítélték halálra és végezték ki, mert barátkozott az ellenséggel?

**Tankey:** Ugyan! Nem volt az barátkozás.

**A riportert:** Úgy gondolja, mr. Tankey, Eddie számára csak az az ellenség, akinek engedelmessékednie kell? Tehát nemcsak a náci? Nemcsak azok, akik ellen egy jó ügy érdekében harcolnia kellett volna?

**Tankey:** Nem harcolt ő a fronton senki ellen.

*A riporter:* Azt mondta az előbb, levelet írtak a hadosztálynak. Emlékszik még a válaszra?

*Tankey:* Arra már hogyan emlékeznék? A fődolog, hogy a kanadaiak akkor bevittek Rocherat-ba, ami egy nagy falu. Én rögtön jelentkeztem mr. Schmidtnél, a napos tisztnél, minden oké. Azt mondta, most küldje be a haverját. Eddie bement, ott is volt egy félóráig, aztán kirohant, elfutott mellettem, és azt mondta: „Johnny, én most egy hülyeséget csinállok”. És eltűnt.

*A riporter:* Többé nem látta?

*Tankey:* Aztán csak azt mondták, Eddie-t mint katonaszökevényt golyó által kivégezték. És én még csodálkoztam is, hiszen Frankie Dowling is megszökött, most meg motelje van valahol Nevadában. Én csak ennyit tudok. Talán mr. Schmidt többet tud. Ót kérdezze. Eladó a Cosy-áruházban, a harmadik sarok innét. Sokszor találkozunk, de Eddie-ről soha egy szó sem. Mert mért, mr. Huie, nem igaz?

*A riporter:* ...mért? Igaza van.

## 7. DETROIT. AZ OLCSÓ HOLMIK BOLTJA, A COSY-ÁRUHÁZ

*Schmidt:* ...furcsa dolgok esnek az emberrel, mr. Huie. Itt ez a cédula, olvassa el. Nem tudom, miért, de itt a tárcámban. Múltkor nagytakarítást csináltam a holmijaim között, ott a régi tárcám, az volt velem a háborúban, egy vacak, behajfítottam a szekrény aljára, most megtaláltam, kinyitom, és ez a cédula van benne...

*A riporter:* Feljegyzés Eddie D. Slovik sorkatonáról. Eltette? Miért?

*Schmidt:* Ha én azt tudnám. Az ember el akar dobni valami fölöslegest, aztán néz egy nagyot: azt dobta el, ami fontos. Én még tűnődtem is — ki is az az Eddie D. Slovik, aki ezt írta, erre a zöld papírosra? A fenébe vele. És — mégis megtartottam. Furcsa dolgok esnek meg az emberrel, nem igaz. Ez is ilyen.

*A riporter:* Igaza van. — Azt írja, elismeri, hogy cserbenhagyta a zászlót, megszökött, nem bírja a bombázást, nem akar meghalni. Ezt szóban is elmondta?

*Schmidt:* Hát persze. Meg azt is, neki ebből elege van, küldjem haza. Mert fél. És ő nem akart átállni a nácihoz. Meg, hogy eresszem haza.

*A riporter:* Ha ön kihallgatta, mért írta ezt a levelet?

*Schmidt:* Ezt nem nekem írta. Woods őrnagynak, a hadbíróság elnökének. Azt kérte, adjam át. Attól tartott, hadbíróság elé kerül.

*A riporter:* Ezt a levelet akkor adta át, amikor ön kihallgatta?

*Schmidt:* Amikor kihallgatás után egy óvatlan pillanatban megszökött. Cherbourg tájékán találtunk rá. Egy hajóra akart felkérezkedni, ami épp indult sebesültekkel az Államokba. Ott kapták el, aztán újra élmékerült.

*A riporter:* Ön mit mondott, amikor ezt a levelet elolvasta?

*Schmidt:* Hogy ő maga fogalmazta meg a halálos ítéletét. Ilyent írni, kérem, hogy ő, akárhányszor is elfogják, akkor sem hajlandó kimenni a harctérre. És, hogy ő nem a zászlót akarja cserbenhagyni, ő csak haza akar menni. Mert ott a felesége, a lakás, meg gyereke lesz...

*A riporter:* És ön, mr. Schmidt?

*Schmidt:* Azt mondtam, nekem három gyermekem van, azok már megvannak, én sem örülök a háborúnak, de hát teljesítem a kötelességemet. És amikor győztünk, mert az biztos volt, és véget ér a háború... Azt ő nem tudja megvárni, azt válaszolta.

*A riporter:* És amit a levélben írt: annyiszor szökök meg, ahányszor a frontra küldik?

*Schmidt:* Hozzátette még, hogy vele igazságtalanság történt. Csak elnéztem, ahogy ott állt előttem ez a ványadt kis alak. Megsajnáltam. Arra kértem, mert láttam, milyen együgyű, vonja vissza ezt a levelet, vagyis a halálos ítéletét. De csak nézett rám, és azt mondta, az igazságot nem lehet visszavonni. Mert akkor, ezt is mondta, mi lenne az igazság.

*A riporter:* És ön, mr. Schmidt, ezek után mit csinált?

*Schmidt:* Semmit sem jelentettem Woods őrnagynak. Elengedtem. Egy ilyen lehetetlen alak, nem igaz? Embereld meg magad, ezt mondtam. És keresse

meg az alakulatát. Tiszteletgett, elment. Később hallottam, egy bevetésnél újra megszökött. Akkor már vége felé járt a háború. Mi győztünk, a szövetségesek. Eltűnt, hol is lehet? De nem érdekelt. Én szerintem mindegy, eggyel kevesebben vagyunk, mi győztesek, vagy eggyel többen, mármint ezzel a boldogtalan Slovikkal. Később aztán mesélik, mi túl voltunk a Rajnán, egy katonaszökevényt kivégeztek. Még csodálkoztam is, hogy miért? Hisz annyi volt a katonaszökevény, egyet ki nem végeztek, pedig még a háború derekán voltunk. Ezt az egyet meg épp amikor végeredményben már vége volt a háborúnak.

*A riporter:* Tudta, hogy kit végeztek ki?

*Schmidt:* Ha nekem akkor megmondják, az Eddie Slovikot, fogalmam sincs, ki volt. Most, hogy magát érdekli, most már emlékezem rá. A szerencsétlen kis ürge. Meghalt. Ha több esze van, most is élhetne.

## 8. A „PHILADELPHIA NEWS” SZERKESZTŐSÉGÉBEN

*A riporter:* ...elnézést egy pillanatra, mr. Sommer. Csak egy telefon, aztán folytatjuk.

*Sommer:* Kérem, nem nekem fontos, hanem önnek, mr. Huie.

*A riporter:* Így is mondhatjuk. (A telefonba) Kérem a központot. Halló, miss Reding... Megint Willie Huie. Tudja már kapcsolni mr. Woods-t?

*Telefonosnő:* Már kétszer kerestem. A golfpályán van. Hívjam még egyszer?

*A riporter:* Okvetlenül. Nagyon fontos.

*Telefonosnő:* Fél óra múlva megpróbálok.

*A riporter:* Köszönöm. (Ismét két látogatójához fordul) Hát akkor folytassuk, mr. Sommer. Ön volt Eddie D. Slovik börtönparancsnoka. Nem beszélt annak a boldogtalannak a fejével?

*Sommer:* Dehogynem. Azt mondtam neki, hát maga jól kibabrált magával, Slovik. Én szívesen segítenék. Csak akkor állítanak haditörvényszék elé valakit, ha nagyon muszáj. Meg azt mondtam, még szépen visszamehet az alakulatához, és teljesítse a fronton a kötelességét. Hamarosan véget ér a háború, mehet haza békességben, én pedig megkérem Woods hadbíró őrnagyot, állítsa le maga ellen az eljárást.

*A riporter:* És Slovik?

*Sommer:* Csak a fejét rázta. Nem megy vissza. Ő nem tud lőni. Oké, mondtam erre, vezessék vissza a cellájába.

*A riporter:* Nem furcsállotta Slovik viselkedését?

*Sommer:* Én? Dehogy. Nem ő volt az első szökevény, aki inkább hadbírótság elé akart kerülni, mint a frontra.

*Needles:* Mondhatok én is valamit?

*A riporter:* Hogyne. Azért kértem önt is a szerkesztőségbe, mr. Needles.

*Needles:* Ez a Slovik is olyan srác volt, aki jobban bízott a haditörvényszékben, mint egy bombában. Nálunk a börtönben meghúzta magát, megtett az mindent, amit én, a börtönőre, megparancsoltam. Kihordta a szemetet, felmosta a követ. De azért mégsem volt olyan ártatlan, mulya egy fickó, ahogy mr. Sommer állítja.

*Sommer:* A légynek sem ártott.

*Needles:* Annak nem. Nem is úgy értettem. Rafinált egy srác volt. Tudta, mért kerüljön inkább hadbírótság elé, mint a frontra.

*A riporter:* Annyira bízott a felmentő ítéletben?

*Needles:* Amikor mr. Sommer, aki börtönparancsnok volt, visszakisértette a cellába, épp hoztak néhány katonaszökevényt a hadbírószági tárgyalásról. Slovik odaszólt hozzájuk: „mennyt kaptatok, fiúk?” Azok nagyon vígan voltak, nevettek. Húsz évet, ezt kiáltották vissza. És nevettek.

*A riporter:* Mire Slovik?

*Needles:* Vigyorgott. Annyival ő is megelégednék, mondta.

*A riporter:* Miben reménykedett?

*Needles:* Amiben a többi. Ha vége a háborúnak, leüli ő is azt a hat hónapot, aztán mehet, amerre lát.

*A riporter:* Egyiküknek sem jutott eszébe, hogy ki is végezhetik őket?

*Sommer:* Egyiknek sem, ezt állítom. Se Sloviknak, se a többinek.

*Needles:* Hát lássa, mr. Huie, ezért mondtam én, alamuszi egy fickó volt. Csak éppen elszámította magát a szerencsétlen.

*A riporter* (megszólalt a telefon. A telefonba beszél): Mr. Woods?

*Woods:* Én vagyok. Mit kíván tőlem, mr. Huie? Csak röviden, kérem.

*A riporter:* Nem fogadna egy félórára, mr. Woods? Eddie Slovik ügyében.

*Woods:* Kérdezze, amit akar. Megy az telefonon is.

*A riporter:* Ön volt a hadbíróság elnöke.

*Woods:* Igen.

*A riporter:* Az első kérdésem, ha megengedi... Latba vetették a halálos ítéletnél Eddie Slovik múltját?

*Woods:* Mit? Ja, hogy büntetett előéletű? Rögtön leszögezem: sem én, sem pedig a hadbíróság többi tagja, nem tudtunk annak a katonaszökevénynek civil múltjáról.

*A riporter:* Ez a tény tehát nem befolyásolta önöket?

*Woods:* Csak a szökés ténye, vagyis, hogy nem akart kimenni harcolni a frontra. Egy csinos, egészséges katona, aki csorbát ejt az Egyesült Államok és a hadsereg tekintélyén, méghozzá ilyen kihívó módon. Hát ez sok, nem igaz? Ez nem maradhatott büntetés nélkül.

*A riporter:* És a hadbíróság többi tagja?

*Woods:* Természetesen az én véleményemen voltak. Háromszor szavaztunk, és mindháromszor: halálos ítélet. Hisz megérdemelte a golyót.

*A riporter:* És tudta ön, hogy ki is végezhetik?

*Woods:* Egyet mondhatok: se nekem nem jutott az eszembe, sem a többieknek. Biztos voltam, hogy katonai feletteseink mérséklék az ítéletet. Ahogy már szokták.

*A riporter:* És amikor megtudta, hogy mégis kivégezték?

*Woods:* Megdöbbsentem. Mert ő volt a 26.000 katonaszökevény közül az egyetlen. Kíváncsi még valamire?

*A riporter:* Fellebbezett Eddie Slovik?

*Woods:* Természetesen. Cota tábornokhoz.

*A riporter:* És a tábornok? Találkozhatom vele?

*Woods:* Tíz évvel ezelőtt meghalt. Egyet azért közölhetek. Cota tábornok elutasította a fellebbezést. Később, amikor Slovikot már kivégezték, megkérdeztem tőle, miért?

*A riporter:* Mert ismerte az előéletét?

*Woods:* Pontosan. De ő is azt hitte, majd végső fokon Eisenhower megkegyelmez.

*A riporter:* És nem így történt.

*Woods:* Kérem, az sem biztos, hogy a kegyelmi kérvény eljutott Eisenhowerhez.

*A riporter:* Köszönöm a beszélgetést, mr. Woods.

*Woods:* Örülök, hogy a segítségére lehettem. Good bye.

*A riporter* (kattant a telefon. Sommerhez és Needleshez beszél): Azt hiszem, mr. Sommer, mr. Needles, többet önöktől sem tudhatok meg, mint Woods őrnagy úrtól.

*Needles:* Valamit azért még mondhatok, ha már idehívt!

*A riporter:* Tessék, mr. Needles.

*Needles:* Csak annyit mondanék még, hogyha valaki mégiscsak megérdemelte a kivégzést, akkor Slovik volt az!

*A riporter:* Miért?

*Needles:* Ha egy becsületes amerikai tekintetbe veszi Slovik előéletét, meg ad valamit a hazájára, mint én, akkor csak annyit mondhatok — a világ igazán nem vesztett ezzel a Slovikkal semmit. Egy bűnözővel kevesebb, nem igaz?

*A riporter:* De amikor kenyeret, rágógumit lopott még gyerek volt!

*Needles:* Mindegy az. A kölyökfarkasból is vérengző lesz, ha felnő, hiába olyan jámbor kiskorában a pofája. Egy dűvad. Ez lett volna Slovikból is. Csak ennyit akartam mondani, ha már idehívt.

## 9. A WASHINGTONI BÍRÓSÁGON

*Titkárnő:* ...Bertolet főügyész úr egy kis türelmet kér. Éppen tárgyal. Szíveskedjék talán az előszobában várakozni rá.

**A riporter:** Közölte vele, milyen ügyben szeretnék beszélni vele?

**Titkárnök:** Ha tárgyalás közben kívánnak vele sürgősen beszélni, beküldöm egy cédulán a kérést. Parancsoljon. Ezt írta rá a főügyész úr. „Majd a tárgyalás után. De minek? Kit érdekel a Slovik ügye?” De már itt is a főügyész úr.

**A riporter:** W. B. Huie újságíró vagyok, és...

**Bertolet:** Tudom. A Slovik-ügyben. Nem kínálom helyet, csak néhány percem van.

**A riporter:** Kérem. Állhatok is.

**Bertolet:** Woods hadbíróezredes úr tegnap telefonált, hogy bizonyára fel fog engem is keresni. A Slovik-perben.

**A riporter:** Mr. Woods véleménye szerint...

**Bertolet:** Érdektelen. Baptista. A baptisták mindig irgalmasok, akár kell, akár nem. Én a hadbíróóság jogi hivatalát vezettem akkor. Felküldték hozzám a jóváhagyott halálos ítéletet. Rutin munka, kellemetlen, fárasztó, de az ember mégis megszokja. Magát Slovikot én sosem láttam. Mi, katonai jogászok, arra voltunk csak kötelezve, helyesebben csak arra voltunk, hogy kizárólag csak az elítélt múltját mérlegeljük. Az én felelősségem annál inkább csekély, mert szolgálati út közben még három tiszt vizsgálta felül a javaslatomat.

**A riporter:** És emlékszik még a javaslatára, főügyész úr?

**Bertolet:** Hogyne. Hisz egyedülálló eset volt. De bíztam abban, hogy Eisenhower tábornok úr... De nem így történt. Kérem, minek bolygatni ezt az ügyet? Ad acta kell tenni. És ön, mint értesültem, úgy nyomoz, mint egy detektív. Vétkeket keres, igyekszik rágalommal és gyanúsítással...

**A riporter:** ...se nem rágalmazok, se nem gyanúsítok. Előkerestem a katonai archívumból a jogi hivatal döntését. És az ön indoklását, főügyész úr.

**Bertolet:** Hadd közöljem nyomatékosan, vállalok mindent. Katona voltam. Becsületes amerikai állampolgár.

**A riporter:** És nem baptista lelkész, elnézését kérem.

**Bertolet:** Úgy van! Hát kérem, ahogy annak a Sloviknak büntetéssorozata mutatta, abban semmi jelét nem láttam, hogy valaha is alkalmazkodni tud a polgári együttélés arany szabályaihoz. Büntetésének javító célzatát nem tudta felfogni, bírái kegyességét civil életben sem tudta méltányolni. Ezt a mentalitást vitte magával a katonai szolgálatba. Ez a fráter szilárdan elhatározta, hogy kitér az ellenséggel való érintkezés útjából. Jó, azt nem állítom, hogy át akart állni az ellenséghez. Azt sem állítom, hogy a front mögé ment volna. Csak éppen fegyvert nem akart fogni. Amikor Schmidt százados, ostoba jóindulatból, nem küldte fel az ügyét a hadbíróásra, és arra kérte, menjen vissza a frontra, nem tette, újjólag dezertált. Cinikus nyíltsággal vallotta be büntetett és minden vallomását azzal fejezte be: ha a frontra küldik, ismét megszökik. Hát kérem, érdemel irgalmat az ilyen ember? Ez kihívás a rend, a társadalom ellen! — Az előbb azt mondtam, az én felelősségem csekély, mert ugye...

**A riporter:** ...még három jogász vizsgálta felül a javaslatát.

**Bertolet:** Így van. De most, hogy ön felpiszkálta ezt a régen elfelejtett bagatell ügyet...

**A riporter:** Önnek egy ember élete bagatell ügy? Önnek semmiség, hogy 26.000 ember közül éppen őt, ezt az egyet, végezték ki, és akkor, amikor lényegében már véget ért a háború! Engedje meg, főügyész úr, hogy csodálkozzam.

**Bertolet:** Tegye! A civil múltja miatt sem érdemelt semmiféle kegyelmet. Mint ember, hangsúlyozom: mint magánember, netán sajnálhatom. De mint leszerelt katona, jogász, ennek az államnak becsületes polgára, azt mondom: nem érdemelt kegyelmet. Ha... ha...

**Titkárnök:** Tessék, egy pohár víz...

**Bertolet:** Köszönöm. — Ha irgalmat, megértést, mit tudom én mit akar, ne engem kérdezzen, menjen a... a baptistákhoz... a papokhoz... az ő dolguk!

**A riporter:** Hálás köszönet a jótanácsért, főügyész úr. De — nem volt rá szükségem.

## 10. A CARMELI „JÓ PÁSZTOR TEMPLOM” SEKRESTYÉJÉBEN

*A riporter:* Nem zavarom főtisztelendő urat?

*Cummings atya:* Most ráérek, mr. Huie. Csak délben vagyok soros, Angelus után a gyóntatószékben. Böven van időnk.

*A riporter:* Köszönöm. — Úgy tudom, főtisztelendőséged kísérte Eddie Slovikot a vesztőhelyre.

*Cummings atya:* Szegény kis szerencsétlen! Annyi év után sem tudok szabadulni az emlékétől. És nem tudom igazságnak elfogadni az igazságtalanságot.

*A riporter:* Természetesen — mint pap.

*Cummings atya:* És mint amerikai állampolgár. Az a makacs gyerek! Én akkor ismertem meg, amikor a felsőbb hatóságok már halálra ítélték. De a front zavaros volt, ide-oda mozgott, Párizs még nem szabadult fel. És így várni kellett a kivégzésre. Akkor kért papot.

*A riporter:* A siralomházban kereste fel...?

*Cummings atya:* Ott. Beléptem, dicsértessékkal köszönt. Nagyon derék kis ember benyomását tette rám. Az ügyét nem ismertem. Gyónni és áldozni akart. És megkérni valamire. Tessék, mondtam, beszéljen.

*Slovik* (a hangja irreális, ahogy az emlékező atyában elevegedik meg újra): Én nem bízhatom meg senkiben, mert bennem sem bízott meg soha senki. Ezért kértem papot. Megírtam a kegyelmi kérvényt Eisenhower tábornok úrhoz. Ugye, meghallgatja főtisztelendő úr? Ezt írtam — „Kedves Eisenhower tábornok úr! Én, Eddie Slovik katona 1944. november 11-én, mint katonaszökevény, golyó általi halálra lettem ítélve. De nekem nem volt szándékomban megszökni, mert máskülönbben Elbeuf után, ahol először szakadtam el a hadtestemtől, nem jelentkeztem volna. Nekem semmi kifogásom az amerikai hadsereg ellen. Én csak a frontra nem akartam kimenni. És én lőni se tudok igazán, és már ezért sem akartam meghalni. Közölnöm kell önnel valamit a priuszomról. Bizonyára tudja, tábornok úr, hogy büntetett előéletű vagyok. Amikor szabadon engedtek, ötévi börtön után végre két évig szabadon élhettem. Ebben a két évben jó állásom volt, mert kellett az ember a gyárakban, én pedig szabad voltam, büntetett előéletem miatt nem voltam katonai szolgálatra méltó. Megházasodtam, most csodálatos feleségem van és szép otthonom, és januárra várjuk a bébit. Aztán mégiscsak jött a behívó. Jobb lett volna, ha visszamegyek a börtönbe, de nekem elegendő volt abból, hogy egész életemet börtönben töltsöm. Tehát bevonultam. Mint katonának, bizonyára tetszik tudni, jó volt a minősítésem, amíg ebbe az ügybe nem keveredtem. Mindig igyekeztem mindent megtenni, amit parancsoltak. Meg kell mondanom önnek, hogy elkövetett bűneim, vagyis a szökések miatt nagyon fáj a szívem. Akkoriban nem tudtam, mit követek el, és az, hogy nem akarok a fronton meghalni, az végeredményben szökés. Komolyan és őszintén kérem, hogy már a feleségem miatt is, kegyelmezzen meg nekem. A jövőben derék katona akarok lenni. Nagy aggodalomban várom a válaszát, és remélem, az én javamra fog dönteni. Isten áldását kérem önre és a győzelemért folytatott munkájára. A végső győzelemig maradok az ön katonája — Eddie D. Slovik.”

*A riporter:* Mikor küldte el a levelet Eisenhower tábornoknak? Nem említette az atyának?

*Cummings atya:* Már két hete elküldte. — Én kértem, imádkozzunk, hogy Eisenhower az ő javára döntsön. Azt felelte, nem baj, bár már addig-is sokat imádkozott. Másnap aztán megérkezett a válasz: Eisenhower elutasította a kegyelmi kérvényt. Két nap múlva kivégzik. Ismét hívatott, legyek mellette. Természetesen siettem Slovikhoz. Útközben, már a börtönfolyosón, megszólított az egyik mesterlövész. Morrisonnak hívták, később megtudtam, hősi halált halt valahol a Rajnán túl. Valósággal rámtámadt, felelősségre vont.

*Morrison* (az ő hangja is irreálisan, ahogy az atya emlékezetében felidéződik a múlt): Főtisztelendő úr, mondja csak, minek ez a felhajtás? Tizenkettőnked vezényelték a kivégzéshez. Ez muníció-pazarlás! Meg tudnám én egyedül is csinálni. Tíz méterre kell felállnunk a kivégzendő előtt. Én tíz méterről még egy öt centest is a közepén tudok átlukasztani. Tizenöt ember meg ugyanannyi golyó, hogy a másvilágra küldjünk egy ilyen gazembert! Én még csak nem is láttam ezt a Slovikot, de megérdemli a sor-

sát. És csak azt nem értem, mért nem mindig így csinálták? Minden katonaszökevényt agyon kell lőni. Az az én véleményem, ez a Slovik fabatkát sem ér!

**Cummings atya:** Megkérdeztem ettől a Morrisontól, mért éppen őket szemelték ki a kivégzéshez? Azt felelte, mert kezdettől fogva az első vonalban harcoltak. Örültek, ha lepuffantottak egy ellenséget. És hozzátette, ilyen ellenség a Slovik is.

**A riporter:** Mit válaszolt neki?

**Cummings atya:** Semmit. Csak magamban mondtam: sancta simplicitas! Utálat fogott el. Így beszélni egy emberről, akár bűnös volt, akár nem. Egy élet ér véget, egy élet, amely még tartogatható volna valami jót és szépet.

**A riporter:** Ezután természetesen Slovikhoz sietett.

**Cummings atya:** Nem, mr. Huie. Magához kéretett Cota tábornok.

**A riporter:** Mit akart?

**Cummings atya:** Hogy ne tegyem könnyűvé ennek a bűnözőnek utolsó perceit!

**A riporter:** Ha ezt nem az atya mondaná, akkor...

**Cummings atya:** Kikeltem magamból, ráförmedtem: ilyen kíván egy paptól?!

**A riporter:** És Cota tábornok?

**Cummings atya:** Nem a paptól, egy amerikai állampolgártól kívánja. Egy ilyen fráter lakoljon, ne érezze, hogy a megváltás várhat rá. A pokolra vele! Ordított, kivörösödött. En fordultam, otthagytam. Még most is fejembe szökik a vér, ha erre a beszélgetésre gondolok. Nyilván furcsállni fogja, mr. Huie, hogy amit most mondok, azt egy pap mondja — hát én nem szerettem volna Cota tábornoknak utolsó vigaszt adni halála előtt! Amikor a cellába értem, Slovikot már megkötözték. Megkérdeztem tőle, akarja-e, hogy elkísérjem? Slovik nagyon nyugodt volt. Azt felelte:

**Slovik** (hangja ismét irreális, az atya emlékezetében támad fel): Az jó lenne, Cummings atya. Legalább tudom, valaki énneltem van. És ne féljen, nem teszem önnek nehezzé a pillanatot, amikor... Ugye, ért engem? Mert én magamnak sem teszem nehezzé, senkinek. A bajtársam, a McKendrick az előbb megkérdezte, ugye nem fogok haragudni rá, ha éppen az ő golyója talál el engemet. Neki is azt mondtam, senkire se fogok haragudni, őreá sem. Álljon majd a közelemben, Cummings atya, és imádkozzon értem. Mert én is imádkozom. Magáért is, főtisztelendő úr. De azokért is, akik rosszak voltak hozzám.

**Cota** (visszhangzik az atya emlékezetében, amit mond): ...Mivel a kegyelmi kérvényt a legfőbb katonai hatóság elutasította, elrendelem Eddie D. Slovik közkatona, katonaszökevény kivégzését. Slovik, mielőtt a kivégző osztag elvégezné kötelességét, az utolsó szó jogán kíván mondani valamit?

**Slovik:** Igen, tábornok úr. — Engem egyáltalában nem azért lőnek agyon mostan, mert otthagytam a hadsereget. Ezrek és ezrek szöknek meg, és mégsem kell meghalniuk. Maguknak csak elrettentő példára van szükségük, és ezért esett rám a választás. Meg kell halnom, mielőtt igazán élhettem volna, mert azelőtt börtönben voltam, és mert néha, mint kisfiú elcsórtam valamit, rágógumit és kenyeret loptam. Ezért lőnek most le engemet.

**Cota:** Befejezte?

**Slovik:** Igen.

**Cota:** Fellman százados — az ítéletet végrehajtani!

**Cummings atya** (a visszaemlékezést sortűz követi, utána csend): Slovik előrebukott, elveszítette az eszméletét. De nem halt meg. Mind, akik ott voltak, láttuk, hogy kétszer is próbál felágaskodni...

**A riporter:** Tehát rossz munkát végeztek a mesterlövészek!

**Cummings atya:** Ideges volt mindegyik. Egyik golyó sem érte a szívét. Az orvos figyelte a sztetoszkóppal. Slovik teste megremegett. Világos volt, hogy a lehető legrövidebb időn belül meghal. Cota tábornok kiadta a parancsot: újra tölteni, lőni. De ekkor az orvos felállt. A második sortűzre már nem volt szükség. Slovik, a katona, meghalt.

**A riporter:** Meghalt, mert tizenkét éves korában rágógumit és kenyeret lopott... Most már én se hiszek mást.

**Cummings atya:** Én sem, mr. Huie.

**A riporter:** Ez volt tehát az egyetlen, a kivétel halála.

**Cummings atya:** Az egyetlen áldozaté, mr. Huie.

# A BAGÓ STORY

## Séták egy pulival

### V.

Írta LATINOVITS ZOLTÁN

Vérteskozma a legjobb bioszféra az országban. Ezt is csak ott tudtam meg a régi sváb faluban. Azt is, hogy az erdők szélén német és szovjet csapatok néztek egymással farkasszemet hónapokon keresztül 1944-ben, miközben Budapestért folyt az irtalmatlan harc.

A 49-es kilométerkőnél lefordulsz a tatai műútról, ki van téve egy behajtani tilos tábla, fittyet hánysz neki és jössz a faluig. Péter mondja, a barátom, a falu miniszterelnöke, építész-filozófus, díszlettervező — és amit akartok.

Erre azért nem számítottam. Erdő, szakadék, sziklás meredélyek, kacskaringós betonút. Az erdő közepén a Vértesben, ahol Mátyás király vadászott volt. Megyek a Trabanttal és Duce-Bagóval, egyre sötétebb lesz, mint a Barlangvasúton a Ligetben. Bagó élvezi a nagyszerű levegőt, bukósisakos helyzetben feszül neki az áramlásnak. Földrajzból kimaradt nekem valahogy a Vértes, ha jól tudom, a Bükkben folytatódik a hegyvonulat. Mindez felkandikál a tudat kapujában, mert a valóság ékalakban vezetni ellenem páncélosait. Hogyan lehet falu az erdőben, szakadékok között? Zihálok és a félelem támadói előtt egy-két redőny leszalad a tudatomban. Ez sem segít. Izzad a tenyerem. A neurózis pikái belülről döfölnék. Már félek, visszavonhatatlanul. Megadom magam, de sehol sincs senki. „Le vagyok győzve, győzelem, ha van, de nincs akinek megadjam magam...” Egy-egy útszakasz száz méter sincsen, hajtű, hajtűkanyar hátán. Imafoszlányok ügetnek a kerekek nyomában.

Végre, az utolsó pillanatban, mint valamely rossz rendezésben, két legény heverészik az út mentén, a semmiben. Kelepcét, csapdát gyanítok. De nem! Válaszolnak! Ezért el is tévedek, korábban fordulok jobbra. Vashíd, betonút, kanyargás.

Érzem, percről percre öszülök. A fehérség perceg a fejemen. Rág a fehérség, mint a szű. És egyszerre egy angolparknyi térség. Busz, kirándulók, a hegyoldalon padok, fent étterem, miegymás, turista zsi bongás. Egy kedves úr útbagazít, ez itt a Mátyás kút. Megyünk vissza Bagókával a kacskaringón. Megtaláljuk a falut. Először zsákutca-tábla, végre VÉRTESKOZMA felírás.

Sőt, Molnárék is megvannak, Bori is, Péter is, Dick is. Bori dolgozik, Péter gondolkodik. Ő gonddal dolgozik. Agyrém, sipítom, de gyönyörű. Hatalmas tisztáson fekszik a falu, az átmérő legalább 10 kilométer. Svábok, akik elmentek, azoknak háza fillérékéért eladó. Így került olcsón a faluba a magyar szellemi elit fő csoportja.

Előhalászom Bagóka három tányérját és a nagy sárga labdát, piros törülközőt. Dicknek pirospöttyös labdája van, de nincs sárga törülközője. Viszont a ház csodálatos sváb parasztház, az udvaron hatalmas szín, két borospince, dombban püspösödő kert. 35 ezer forint 25 évi részletre. És a két gyönyörűség: a hívós, tiszta kerekes kút és a merengő budí. Az élet teljessége.

Lakókonyha sparherttel, tisztaszoba balra, jobbra lakószoba, a füstölőből lesz a fürdőszoba, az istállóból műterem. Tornác épül majd, és lassan kialakul az új interieur.

A falu mámoros hangulatú csendesség. A templom uralkodik a tisztáson, az iskola zárva, nincs elég nebuló, eladó az iskola. (Talán színházat csinálhatnak magunknak!) A templomba motorbiciklivel érkezik vasárnaponként a pap.

Sétálni megyünk. Mikulás íze van az indulásnak, Bagó is hegyezi magát, Dick is. Átmenyünk az úton, az egyetlen főutcán, amire felfűződnek a házak fehér ékszerláncban. Azután kis hídon a temetőbe jutunk. Gyönyörűséges, vidám temető, hatalmas tölgyfa alatt fekszenek a régi, tiszta, szorgalmas svábok. Olyan nobilis vidámság terjed szét a fa alatt, mintha Stefferl gróf, Széchenyi István vendégné meg barátait reggelire. Csupa friss vitamin az asztalon, a diófa alatt, paradicsom, hagyma, sárgarépa, szalonna, fehérrépa, alma, cseresznye,

kakaó. Tépek a floxból, mely vidáman kacsint a halottak felől az élőkre.

Vietnami gumipapucsban vágunk neki a lucernásnak, az erdő felé, az orosz állások felé, az árkokat, ágyúállásokat a helybeli svábok ásták, feltehetően német zászlót lobogtatva, hogy ne lőjenek a Volksbundra.

Ballagunk térben és a történelmi időben, lucernában. Dick és Bagó, mint Róbert Gida és Micimackó, teljes egyetértésben poroszkálnak. Lassan belékn-szívárog a tájból, a virágokból, a derűs kékségből, zöldségből a béke, harmónia. Baktatunk, és filozofálunk. Megtudom, hogy a falu első házában Balczó Bandi, Császár Monikával és lovával, azután három építész, egy statikus, egy autómérnök, egy iparművész sorban, a sváb bányászok közül, akik megbízhatók voltak, itthon maradtak és most beleilleszkednek a magyar értelmiség közé. A házaikat csiricsaré színesből ők is fehérre festik újra, és alkonyatkor eloldják ők is kutyáikat a láncról.

Az erdőszélhez érkezünk, az orosz árkokhoz. Dick keresztbe áll az úton, nem szereti az erdőt. Bagó önfeledten sumizkodik magát befelé, ahol szarvasok, őzek, vaddisznók és vadmalacok tanyáznak és szerény gombák növesztik habtestüket.

Ballagunk tovább, boldogan filozofálunk, Platon kései utódai. Tolláskodik bennünk a teljesség. Belakjuk a jövő üres szobáit és olyan jövő házakat tervezünk, melyek már a mi gondolataink szerint épülnek és mindenki számára értelmes, szocialista életet biztosítanak.

Ballagunk, csendesesen cserkésző kommunisták. Pártonkívüli bolsevikok.

Gondolataink a humor fenyőfürdőjében úszkálnak nagy, széles medencékben. Ölünk erős, barlangos méhében a jövő szene izzik.

Megyünk az orosz állások között, és köszönjük a sorsnak a szlávokat és a szláv gondolatot, mely a fasizmust hazagyötörte a barlangjába.

Már a falut kerüljük, ereszkedünk újabb lucernában a ház felé. És megismerem sorra a házakat, ki hol lakik, melyik tiszta portán.

Öt kilométer után veszem észre, hogy érszükületes lábam nem jelentkezik, a fájdalom Vérteskozmaán elkotródik.

Hazaérünk, az ebéd illatai hívogatnak. Felhúzom a vödröt, a tisztaság összegereblyézi bennem a város salakját.

Bori a tisztaszobában terít, Dick és Bagó lefetyelik a vizet. Az ebéd kisimítja ráncosodó gondolatainkat, vörösbor söpri az ízeket egy emésztő kupacba. Örömtől születik a beszélgetésünk, nagy rakott szekerek indulnak belőlünk a kommunizmus felé.

Esteledik, sötétedik és Éva ígérte, hogy Amerika után megtekinti Vérteskozmat és a magyar gondolatot. Bizonyára több haszna lesz belőle, mint a vilánszerelő kultúrából! De el fog tévedni, bár, tapasztalatom szerint, ő, aki egy elvont, sokszor szürreális létben él a színpadon, meglepő könnyedséggel száll a realizmus ösvényein. Ritka madár.

Elejbe megyünk. Találkozunk, Bagó átszáll anyjához.

Este sétálunk és köszöntgetünk.

Dr. Tóth Lászlóhoz megyünk, aki a Tudományos Akadémia megbízásából megmenti a Balatont, Széchenyi isteni tavát. Dr. Felföldi Lászlóval dolgozik, akinek az a hobbyja, hogy nem lesz a Tudományos Akadémia tagja. Azért segít. Hát persze.

Dr. Tóth és felesége fogadnak, az utcán találkozunk. Jelen vannak Finta, aki az Intercontinental tervezésével ajándékozta meg a székesfővárost, felesége, a drága Földi Teri Varga Jóskával, akinek folyvást fáj a gyomra és kevés ezáltal a humora. Mennyi ember, és hogy összeférünk! Rossz közösségben mindannyian összeférhetetlenek vagyunk.

Megyünk befelé Tóth gyönyörű házába, megcsodáljuk az új borospincét, ahová majd a Balaton lankáiról kerül ide hordókba a bor Badacsonyból, Szigligetről, Révfülöpről, Akaliból, Dörgicséről, Füredről és Arácsról. Meghökkenünk az összegyűjtött kályhacsempék előtt, amiket összezáras elöl, malac elöl, csirke elöl szedettl össze a barna Somogyból és a szőke Zalából.

Értékes nagyesztének ígérkezik az este, és a kíváncsiság lepkéi szárnyalva kerengenek szívünk és agyunk alagútjában, a lámpa fénye felé. A biológia felé, a XX. század nagy felfedezése felé. A biológia a hit tudománya, mint felfedeztem. Amit a költők megsejtenek a Semmiből, a Mindenből, azt a biológus a földi mindenből, a természetből logikailag bizonyítja, magyarázza.

Helyet foglalunk a csodálatos szobában, amely már arányaival is az arany-

metszés arányait, az ember isteni arányait sugallja. A berendezés, az otthonosság és a tisztaság a társ munkáját és ízlését dicsérik. És a társ anatómus! Megjönnek Varga Jóskaék is. És itt mindenkinek társa van! Felesége, szerelme: társa. Ez minden együtt és hozzá szövetség, a legkisebb sejt, a legkisebb kommuna, a legkisebb kommunista mag. A társas viszonyból, ebből az életszövetségből születik, épül, magasodik a szocialista, a kommunista társadalom. És Bago a szoba közepén egy vaddisznóbőrön, és erre az estére Krisztus leveszi vállunkról a keresztet.

Ülünk a földön, diványon, fotelekben, és hallgatjuk dr. Tóthot, a Balaton orvosát.

Mi is a baj a Balatonnal? A nagy fenyvesi halpusztulás volt az utolsó méregpohár, amelyet a Tudományos Akadémia és mindannyian kiittunk.

És dr. Tóth, a biológus, a szakember, elkezdí a mesét, és mi örülünk, mi európaiak Sumirországból, Lebédiából, Bácskából, Erdélyből, Szlovákiából, Ukrajnából, Bajorországból és Olaszországból, vándorló zsidók véréből és a Monarchiából; mi, a Tekenő gyurma-népe örülünk, hogy most az európaiak fajtisztái között mi vagyunk a hívő fehér kommuna. Akarva, nem akarva, szocialista kutató beszél a baj gyökeréről. A baj pedig a következő: a tocsogók megszűntetése, a Kis-Balaton kiiktatása a szűrőrendszerből, a partvédelem betonsávjai. A megoldás: minél több oxigénhez juttatni újra a vizet, a növényzetet, nádasokat, és a „csúcs-ragadozót”, a halat! „A hullám-moraj altatója a homokpart” — Cholnoky.

A rothadás fogyasztja a legtöbb oxigént. Az élethez pedig oxigén kell, a folytonos megújuláshoz még több oxigén. „A rothadás fogyasztja a legtöbb oxigént.”

Izgatottan várjuk, mi a megoldás. Nagyon egyszerű. A partvédelmekre felhúzni kotrókkal a homokot. Visszaállítani a homokpartot, a *plage*-t a somogyi oldalon. Egy kilométer partvédelem 7 millió forint. Egy kilométer homokpart rekonstrukciója egy millió. A part hossza 70 kilométer. Hetven millió forint. A színház Magyarországon 400 millió egy évben. Hatszoros homokpartot lehet ebből a somogyi parton létesíteni. És megszűnik a vízben az oxigénhiány!

Mondanom sem kell, hogy most, mikor a kormány jelentést kért a vizsgálat eredményéről (mely vizsgálat többszázezer dolláros műszerekkel folyt, először Európában), a Tudományos Akadémia a jelentéstévkéből két embert, két vezető tudóst hagyott ki: dr. Tóthot és dr. Felföldit.

De Mátyás király vadászterületén, somogyi csempék, zalai borok és hazai pálinkák között tisztán tudom, hogy mindenen keresztül, sokszor minden ellenére: a nép átvette, megszokta, megszerette, magáévá tette az új eszmét és leveti magáról a rossz vezetők szűk ruháját. A szocialista jó vezetők viszik az iparba, a pártba, a színházba, a Tudományos Akadémiába. A jó gyógyzni fog, a rossz elpusztul. Ez a természet rendje. Lenin rendje. Az Élet rendje. Az Isten rendje.

És ez Marx-Engels rendje is. Ma este kis szellemi akarató közösségünkben dr. Tóth tisztaszobájában, ahol még mi, törpe jógik a városi füstöt eregetjük, olyan fénylőn, olyan karácsonyosan, olyan májusian érezzük, mint a magyar valóságot, mint a szocialista valóságot, és a boldogság élvetegen elterpeszkedik bennünk és jótékonyan szivarozik.

Aztán a társak elválnak, a lányok, a felejthetetlen lányok hazavonulnak a hold fényében aludni, mi férfiak gond-dolgozva még leülünk sekélyebb vizekben dagonyázni Földi Terivel, akit fiúsítunk.

Az ital lassan elvégzi revizori munkáját, gondolataink már szürreális közegben ugrálnak, mint a délről érkező fecskék. Boldogok vagyunk. A hajnal már érzékien nyaldossa az ablakokat, hazamegyünk a kelő nap vörös szőnyegén.

Tettünk valamit és kicsinyég elégedettek lehetünk.

\*

Álmunk megszüli a túli napot. Teljesen, reményteljesen ébredünk, átnézünk a boldog temetőre és kérem Péteréket, hogy itt pihenjünk majd meg és őrizzük az utódok álmait. Péternek fáj a gyomra, mert nekünk sem inni, sem dohányozni nem szabad. Mi józanul is megszüljük a francia Pimodán lázverte álmait.

Séta, ebéd, hagyma Tóthéktól, 6 szőlő helyett hagymát is termeszt. Valamikor ez a vidék szőlőtermő volt, de a háború után a filoxéra kipusztította. Sebaj. Gomba van, hagyma van, ész van, mi kell még?

Furcsa és egyedi, hogy Bagó és Dick egymás tájából esznek, isznak. A labdázásnak pedig Dick, Péta felszólítására Bagónak hagyja a piros pettyes labdát! Bagó fut a nagy piros labdával a lucernába, alig látszik ki belőle. El akarja ásni a labdát. Majd otthon visszanyújtja Dicknek.

Szomorúság, kis halál, este, az ebédutáni alvástól kicsit pilledten hazamegyünk.

Három kocsival megyünk. Bagó átkéredzkedik Évához.

Mielőtt elhagyjuk ezt a csodafalut, ahol minden altató nélkül nyolc órát alszik az ember, meglátogatjuk Jurcsik Károly építész, akinek a háza kész. Gyönyörűség. A konyhában ülünk, mindannyian fehérek és a nagymamára üritjük a saját készítésű gyomorkeserűt.

(Folytatjuk)

## Fényes mormogás

Kedves Barátom, a haraghoz fölös idő kell, nem indulat. Nekem ez van, az meg nincs, persze, hogy nem neheztelek válaszsoraidért, illetve — kissé bizalmatlan — megjegyzésaidért, már csak azért sem, mert igaznak tartom, amit írsz: túl konok meggyőződéseink körül ott koslat a góg. Hagyom, nem hagyom, benem bizony elarad a magamba vetett kétkedés, s a tisztánlátásra úgy serkent, hogy véleményeimmel homlokegyenest ellenkező véleményt sajátol ki ítéleteket szövőgető struktúráimból, s ennek eredményeképpen hosszú és komor hallgatásba merülök, s nem is ritkán. Ez azonban nem ment föl mondandóim alól.

Észrevettem, kerülsz, kitérsz előlem. Látszólag belemész a beszélgetésbe, de a kritikus helyen válasz helyett mosolyogsz, hümmögsz valamit, gyorsan elbúcsúzol. Ezt nem nagyon szeretem, van benne valami csöndes, megalázó „elejtés”. Nem vagyok kő. Te viszont pap vagy. Pap, akit — életmódja miatt — nem kívánok összetéveszteni egy „égi ügyekben utazó” (hogy ügynökkel, még hagyján) tisztviselővel, aki x—y óráig pap, egyébként csak zsupapartner, tévé-néző, futballdruk-

ker, méhész, borász, galambász, giccs-gyűjtő vagy gépkocsiszerelő. Nem azt mondom, hogy ezt tedd, azt ne tedd — tégy akaratod szerint. De nem hanyagolhatod el a *nem szükségesek* miatt a *szükségeket*, nem időzitheted föl-kentségedet óráról órára; nincs jogod, hogy a világot, amelybe reményt és örömhírt hozni küldetted, csak szűrőpróbaszerűen ismerd, hogy dolgait és szórakozásait többre becsüld embeleinél és drámáinál.

Nem mutathatnád be híveidnek Pázmány remekeit? Bach zenéjét? Babits és József Attila verseit? A teológiai gondolkodás legújabb eredményeit? A mai világ szociológiai jelenségeit? Nem lehetne enyhíteni — a Krisztus földidézte — csontropogató terheket az emberi vállakon? Tudom, vannak rossz tapasztalataid az egyre csökkenő szellemi érdeklődésről, de te, éppen te, beleszólhatsz ebbe? Egyszer azt írtad: a *jól mondott jó szóra* mindig szivacs az emberi szív és elme.

A kényelem zsákutca. Az ember növekvő elszigetelődése halálos ölelés. A folytonos papi együttlét kizárja a civileket, s arisztokratizmus-sá satnyul; a kovász tünékeny, nem

arisztokratikus. Nélkülünk más nyelven beszéltek, más hangon énekeltek, más fordulatokban gondolkoztak, mint az alakuló, egyetemes egység nyelvén, hangján, fordulataiban. Amit a világ *ma* mond, azt *ma* hallja meg Krisztus. A világ mai hangja *lehetséges* orgánum. Gondolkodási formája nemcsak az idővel való mély eljegyzettségünk jele, hanem *megfejtendő* föladatunk is. Ami *ma* van, *nem véletlenül* van *ma*. Ami benned egyéni, lehet számokra fontos, de *nem lényeges*; benned — bocsáss meg — az a lényeges, amit *nem lehet* azzal jellemezni, hogy a tied, olyan, mint te, hanem csak azzal, hogy a mienk, a többié, vagyis krisztusi. Igen, mi inkább vagyunk benned krisztusi, mint te magadnak.

Ne csak a gyónásunkat halljad meg, hanem a hallgatásunkat is. Krisztust bennünk, ne csak a bűneinket, a panaszunkat. Kérdezz ránk, ha tétovázunk: örülsz-e? Remélsz-e? Ne kegyes körülményeskedéssel kérdezz, hanem egyszerűen, melegen, röviden. Hallgasd meg hitbéli kételeyeinket. Ne siess a válasszal, ne takard el szemünk elől bizonytalanságaidat, ne tiszteld a látszatokat; a te hited törekvése megingathatja vasbeton elbizakodottságomat.

Általában, kérlek, tiszteld gondolatokat termő lassúságodat és a csönvedet. Nem vagy Krisztus automatája, aki kapásból tud mindent. Az Úr majd kitöprengi benned, amit neked kell mondanod, s gondolataidnak éppen ez a lassú, kínos formálódása hitelesíti lelked munkáját. Ne félj akadozni. Főnségesen tud dadogni a lélek.

Minden ember szenved, tűr, téved, meggondol, csodálkozik, örül, beléharap a másikba, s ő is „harapva van”. De terem is! Neked autót gyárt, nekem asztali lámpát. Neked épít, nekem könyveket köt. Neked templomfűtő berendezést termel, ne-

kem szöges bakancsot. Neked ostyát (nekem is)... És hidrogénbombát, valamennyiünknek, meg evangéliumot nyomtat valamennyiünknek. Krisztus — így vagy úgy — kikerülhetetlen.

Kérlek, ne prédikálj; beszélj. Engedd az Úr szavai közé áramolni jól kiművelt szellemedet: égj, tanúsíts és improvizálj. Nagyszerű középkori prédikátorok példái nyomán. Az a tény, hogy Isten emberi arcot, kezét, lábujjat, zsigereket és tekintetet választott magának, neki sorsa, nekünk kimondhatatlan örömünk és felelősségünk lett. Félszeg, de fölényesnek álcázott szorongásod onnan adódik, hogy ezt a felelősséget — ha én mondom — szólamnak tartod, mert nem látsz mögöttem teológiai és kegyelmi hitelességet, aminek jegyeit iskolához kötöd; és *Jézus?* Hallottalak egyszer úgy beszélni, ahogyan Jézus beszélhetett; forró volt a hangod, mégis higgadt, világos, erős és szelid; amikor egy befolyásosnak mégis udvaroltál, elkeserítettél. Sietsz megszakítani velem a beszélgetést, mert takarékoskodsz az időddel; beszélgethetnénk úgy is, mintha imádkoznánk. Talán azért nem becsüled a világ szellemi termékeit; mert nem ismered őket eléggé; ha ismernéd, tudnád, hogy minden jó mű *egy éhségről, egy szomjúságról* szól, végtelen változatban. Amikor beszélsz X vagy Y gondolkodóról, művésZRől vagy teológusról, igen elszomorítasz; azt hiszed, ők nem ugyanannak a Csillagnak különféle irányba állított sugarai? Azt szeretem benned, hogy pap vagy; de tudom, hogy lényegednek *tilos* határt szabni. Ez kötelezett őszinteségre. Mormogásom fénye a szeretetem.

Vasasoké

## NAGYDOBSZA ÚJ TEMPLOMA

Nagydobsza Szigetvár és Barcs között fekszik. Egyetlen, négy kilométer hosszú utcája merőlegesen keresztezi a Pécs felől érkező 6-os főútvonalat. A falu lakosságának lélekszáma 870, többségében katolikus. A község neve gyakran szerepel a sajtóban, hiszen mezőgazdasági központ. Tíz falu termelőszövetkezetének életét irányítják innen. A község vezetői remélik, hogy idővel ipari üzemet is kapnak. Valamikor az egész határ a Kegyes Tanítórend birtoka volt, ide járt napszámba csaknem az egész környék. A felszabadulás utáni földosztás a nagydobszaiaknak is juttatott a nagybirtokból, ma pedig jól jövedelmező termelőszövetkezet nyújt számukra biztos megélhetést.

A nagydobszaiak szorgalma és munkaszeretete mögött azonban nem marad el hitükhöz való példás ragaszkodása sem. Pedig azelőtt tulajdonképpen még templomuk sem volt. Hacsak azt az 50—60 személyes kis kápolnát nem számítjuk, amely 1945-ig szolgált Isten háza gyanánt a falu népe meg a hozzátartozó kilenc filia számára. A háború után egy düledező, szinte életveszélyes épületben tartották az istentiszteleteket, s ugyanitt lakott a mindenkori plébános is. Ez az épület hajdan gabonaraktár volt, ahol utóbb csak szerszámokat és egyéb mezőgazdasági eszközöket tároltak, egy részében pedig valamikor az intéző lakott. A magtár nagyon vizes volt, aljától a tetejéig salétromos, ledobálta a vakolatot, s a réseken télen behordta a havat a szél. A hívek félve léptek be a terembe, minden pillanatban tartva az összedőléstől, a papok pedig sorra megbetegedtek a nedves, egészségtelen lakásban. A nagydobszaiak ilyenkor gyakran eljártak nádert a halastóra, hogy valamennyire betömjék a tátongó hézagokat.

Bár a nagydobszaiaknak ebben az időben egy óvoda felépítése is a legsürgősebb tennivalói közé tartozott, 1973 júniusában mégis hozzáfogtak a régi gabonaraktár lebontásához, szeptemberben pedig már lerakták új templomuk alapköveit is. A Velényi János, majd Deák Akos plébánosok által irányított bontási munkálatokban és építésben részt vett nemcsak a falu népe, de sokan jöttek a környező filiákból is. Segített az egyházmegye, a helyi termelőszövetkezet, megjelentek a vendég kispapok, s a templom — bár még torony és sok egyéb felszerelés nélkül — 1975 augusztusára felépült. Amikor Szent István király ünnepén Kádár László veszprémi püspök felszentelte a minden tekintetben korszerű, modern templomot, nemcsak a nagydobszaiak szíve dobbant az örömtől, hanem együtt örült a környező falvak népe, sőt az egész egyházmegye. És ne szégyelljük bevallani: a hír hallatára jóleső érzés tölti el minden magyar katolikus szívét. Hiszen az új nagydobszai templom annak is bizonyítéka, hogy a szocializmust teremtő Magyarországon is lehet templomokat építeni — tavalyl készült el a szomszéd Darány község új temploma —, ha összefogunk, ha szót értünk egymással, és ha fölösleges elvi csepűrágás helyett azt helyezük előtérbe, ami összeköt — nemcsak egymással, hanem más világnézeti partnereinkkel is. Mert a nagydobszai templom — a darányihoz hasonlóan — a széles társadalmi összefogás, a hívek áldozatkészsége, az egyházmegye segítsége, valamint a helyi szervek megértése és a hatóságok pártoló jóindulata nélkül nem épülhetett volna fel. Ugyanakkor a templomépítéssel egyidőben elkészült az óvoda is, javarészt társadalmi munkában, melyből természetesen híveivel egy sorban a nagydobszai plébános is kivette a részét.

A lepketetés, skandináv stílusban épült templomhoz — a még föl nem rakott tornyot leszámítva — százezer téglára volt szükség. A templomnak az az oldala a legmagasabb, ahol a főbejárat helyezkedik el. Ez a fal — mely mögött a kórust találjuk — csaknem teljesen üvegből készült. A fából ácsolt mennyezet — jórészt Velényi János plébános kézi munkája — innentől kezdve lejt, s a néző pillantását akaratlanul is az oltár felé vezeti, amely azonban nem pontosan középen van. Kissé oldalt, és a padok úgy helyezkednek el körülötte, mint egy háromszög két befogója. A hívek így nemcsak az oltárt, de részben egymást is láthatják. Már a templomszentelés szertartása alatt kitűnt, mennyivel családiasabb hangulatot tud teremteni ez a belső elrendezés. A „Isten és én”

ézés helyett a „mi, az Isten népe” hangulat teremtődött meg, s úgy tűnt, mint-ha egy hatalmas asztal körül ülő nagy családdá változtunk volna. A szerencsés megoldás folytán ugyanis a hívők nemcsak egymás hátát, hanem egymás arcát is láthatják. Akár odahaza, amikor vendégeinkkel együtt helyet foglalunk a terített asztalnál. A Török Ferenc építészmérnök tervezte nagydobszai templom jelentős előrelépés az új típusú, közösségteremtő templomtér felé.

HETÉNYI VARGA KÁROLY

## 64 HATTYÚ\*

A *Lovak és angyalok* című kötetében Nemes Nagy Ágnes, a mai magyar líra egyik legizgalmasabb egyénisége — aki valóban egyéniség, hiszen már valóságos iskolát is mondhat magáénak, melyből rég kirajzottak ugyan a legjelesebb tanulók, de a mester keze nyoma máig érzik legjobb műveiken — így ír önmagáról, így jellemzi a világgal való kapcsolatát:

Mint eszelősök, hallgatók,  
az ég s a tó között  
csak vagdosom a szálakat,  
és kötök, kötözök,

míg görcsbe rándul a kezem,  
s kezem között a kés —  
a kín formáit rendezem!  
Az iszonyat: kevés.

(A kín formái)

Az iszonyat: a pillanatnyi megrendülés, az ihlet egy-egy felizzó pillanata e szemléletmód szerint nem elégséges ahhoz, hogy a lényeg közelségébe jussunk. A szívós, alapos, sokszor önkínzó és öncsonkító megismerés útját választja ehelyett a költő, olyan utat, mely telve van váratlan meglepetésekkel, kiszámíthatatlan meredélyekkel, de amelyen egyre följebb és följebb juthat a kíváncsi, kutató értelem. És most, új prózakötetében megint felért egy lehetséges fennsíkra, ahol megállhat, kifújhatja magát, és számba veheti, minden szükséges holmit magával hozott-e, hogy sikerüljön megmásznia a következő, meredek sziklát.

A 64 *hattyú*, noha tanulmányokat tartalmaz, költő vallomása. A maga mesterségéről. Az írásról. Irodalomról. A versről, erről a hallatlanul törekeny művészi produktumról, amely alighanem azért oly nehezen megközelíthető és kiismerhető, mert a teljes világ és az egész égbolt tükröződik benne.

Ma, az irodalomtudomány forradalma idején kétszeresen is izgalmas a költő vallomása. A vers és általában az irodalom megközelítési módjai szemünk láttára változnak és alakulnak. Iskolák teremnek melyek megvető fölényrel szólnak a hagyományos elemző módokról, s a költői műalkotást szöveggként kezelik, melynek történeti környezetétől független hírértéket tulajdonítanak. Az összefüggések láncolatából kiragadott póre szöveg elemzésével, szavakra, hangokra bontásával, a matematika és a kibernetika bevonásával — úgy vélik — sokkal gazdagabb információs anyagot szerezhetünk. Nemes Nagy Ágnes úgy tartja számon a köztudat, mint az intellektuális líra egyik legjelesebb képviselőjét, kinek költészete megszámlálhatatlan, láthatatlan hajszálerescskén át érintkezik a modern természettudományok kínálta eredményekkel. Kétszeresen vonzó és tanulságos lehet hát számunkra az a mód, ahogy a verset, az alkotást és a költészet folyamatát vallatja. Vajon az ő számára is az elvonatkoztatott szöveg, a meztelen struktúra a lényeges? Vagy a hagyományosnak nevezett és az újszerűbbnek látszó megközelítések szintézisére törekszik?

Hadd időzzünk el kissé hosszabban a kötet egyik izgalmas tanulmányánál, Kosztolányi Dezső *Boldog, szomorú dalának* elemzésénél. Új utakat vág ez a meditáció, hiszen Nemes Nagy Ágnes a minél teljesebb és hitelesebb megközelítés végett a képi látás eszközeit is segítségül hívja elemző tevékenysége közben. (Főlatát megkönynyíttette, hogy a vers elemzését televízióra készítette.) Felidézi az *Esti Kornél* alapján azokat a lázas ifjú éveket, amikor a három jó barát, Kosztolányi, Karinthy és a ma már méltatlanul elfeledett Somlyó Zoltán „tótágast állva” igyekezett megismerni a világot, s a vers látás révületébe feledkezve másodlagosnak érezte a többi életfunk-

\*Nemes Nagy Ágnes: 64 hattyú (Magvető, 1975)

ciót. Megidézi a csodálatos kávéházat, ahol a *Nyugat* — melynek Nemes Nagy Ágnes is szellemi örököse; e kötetének egyik legszebb írásában vall erről — ifjú reménysegei üldögéltek a maguk elhivatottságának biztos tudatában, fegyvert csörgetve a konzervatív irodalom ellen. S ebből az oly érzékletes képi háttérből bontja ki a Kosztolányi-vers mögöttes tartományát, a beérkezés boldogságának és az elvesztett ifjúság fölött érzett szomorúság fájdalmas elegyét, mely az elemzett költemény utolsó négy sorában oly nosztalgikus szépséggel zendül meg:

Mert nincs meg a kincs, mire vágytam,  
a kincs, amlért porig égtem.  
Itthon vagyok itt e világban  
s már nem vagyok otthon az égben.

Talán az a legizgalmasabb és legtanulmányosabb, hogy Nemes Nagy Ágnes az „intim tárgylíra” — mily szerencsés kifejezés ez is! — háttérét fejti föl. Földézi Kosztolányinak egyik remek hasonlatát („A csillagok ma, mondd, miért nagyobbak — s mint a kisikált sárgarézedények — a konyha délutánján mért ragyognak?”), aztán elmagyarázza, hogy a költő milyen szívesen forgolódott a konyhában, milyen mohó érdeklődéssel figyelte a konyhai tevékenykedést — hogyan is írhatta volna meg különben az *Édes Annát*? —, s a jó házigazda módján mint számlálgatta a kamra polcainak kinceit, s ebből a valóságos háttérből magyarázza az első pillanatban valóban meghökkentő hasonlatot, melyben a hasonló és a hasonlított olyan messzire állnak egymástól. Biztos vagyok benne, hogy Nemes Nagy Ágnes nem ismeri Márai Sándornak azt a közlését, mely szerint a napi újságírói penzumokat teljesítő Kosztolányi sokszor órák hosszat üldögélt a szomszéd házmesteréknél a konyhában, faggatta őket életükről, s közben az asszonyról megmintázta egyik regényhősét. Ösztönös költői tehetséggel, az intellektus fényében érzett rá e líra egyik legdöntőbb elemére, hogy még legfenségesebb pillanataiban is a valóságból táplálkozik, egy fényesre sikált rézüstből, vagy egy tükör ajtóból, melyet csak akkor nyitottak ki, amikor halottat vittek ki a házból.

Vagy milyen izgalmas felfedező útra indulhatunk Nemes Nagy Ágnes oldalán például Babits Mihály csodálatos *Esti kérdésének* elemzése közben. Mily magától értetődő természetességgel,

szinte csak úgy mellékesen, odavetve avat be a modern hasonlattechnika titkaiba, midőn e néhány sort elemzi:

... mért a dombok és miért a lombok  
s a tenger, melybe nem vet magvető?  
minek az árok, minek az apályok  
s a felhők, e bús Danaida-lányok  
s a nap, ez égő szizifuszi kő?

Milyen egyszerű és természetes tud maradni egy olyan már-már magyarázhatatlan költői jelenség esetében, mint Rilke! Elemzése szövegébe rejt néhány mondatot, de e néhány sorban a modern irodalom rejtélyes, megfejtésre váró üzenete rejlik: „Jó verset írni sokféleképpen lehet. Az emberi tudat, s féltudat számtalan rétege, ez a kozmikus dobostorta, minden részében kínálhat kitűnőt. Kétségtelen, hogy az *Anyám tyúkja* remekmű. Remekmű, amely az emberi tudat első vagy ötödik rétegéből származott. Van azonban — jól tudjuk — tizenhatodik vagy negyvenedik réteg is. A 'rétegmélység' nem dönti el a mű minőségét, de erősen karakterizálja a verset az, hogy melyik rétegből való. Rilkére —, s általában a modern költészetre — jellemző a mélyrétegek kalandja. Kalandja? Kockázata, életveszélye, áhítatos bátorsága. S ha valamiben: ebben Rilke hősi kapitány.”

Amikor idáig jutottam a kötet olvasása közben, halvány ceruzajel tettem a margóra, majd kis habozás után felkiáltójelet is. Hisz e néhány mondat könyvtárnyi irodalom lényegét mondja el, amikor a költészet nagy kalandjáról ír, amikor a rétegmélységek lényeges voltát említi, amikor a modern költő „áhítatos bátorság”-áról szól. Vagy nem lehetne-e könyvek során át vitázni arról, vajon a modern költészethez csak a rétegmélység, a mélyrétegek kalandja a jellemző jegye-e, s nem ismerünk-e nagy, elhatározóan nagy költőket, kik ma is csak az ötödik vagy a hatodik rétegre szállnak le, s onnan hozzák fel kinceiket? De már az is megérne egy kis kitérőt, miért nevezi Nemes Nagy Ágnes „kozmosz dobostortá”-nak az emberi tudatot. Azt hiszem, ez az ő legszemélyesebb önvallo-mása. Itt lehet leginkább tetten érni a modern költészet műhelygondjait elemző irodalmár mögött a költőt, aki ugyanolyan távoli dolgokat kapcsol össze látványos és hiteles könnyedséggel, mint Kosztolányi, aki ugyanolyan magától értetődő közelségben tudja magához a dobostortát, mint a tudat különböző rétegeit.

„...nem írok én valami irodalomtörténet-félet. Sem kritikát — mondja a többi között kötete szellemes bevezetésében Nemes Nagy Ágnes —. Talán még tanulmányt sem. Egyszerűen tapasztalataimat közlöm, egy alanyi versíró alanyi gondolatait. Ha alcímet kereshnek ehhez a könyvhöz, ilyesmit választanék: tünődések a versről. Vagy: hogyan szokás verset írni?” Valóban nem irodalomtörténetet ír, és — szerencsére — nem is kritikát. Hogy van hát, hogy könyvből mégis sokkal többet tudhatunk meg a versről és a költészet titkairól, mint szakkönyvek sokaságából? Miért hiszünk neki inkább, ha a nyelv válságáról eszmélkedik, mint a szaktudósnak? Miért fontosabb, amit ő mond a vers elméletéről a *Napról napra* szabálytalan jegyzeteiben, mint amit a modern irodalomelmélet? Talán azért, mert ismeri a kétséget. Mert van bátorsága ezzel a kifejezéssel élni: Nem tudom. Hogy is mondja Radnóti Miklós? „...egy vers milyen

veszélyes, — ha tudnád, egy sor is mily kényes és szeszélyes...” Aztán még hozzát teszi: „mert bátorság, ez is...”

Igen, ez a bátorság a lefegyverző Nemes Nagy Ágnes magatartásában és kötetében. Ahogy a „kényes” és „veszélyes” versről az értők biztonságával fejti le a titkok rétegeket, hogy a lényeg közelébe jusson. És ahogy sokszor megáll, és azt mondja: Nem tudom. Manapság az élet sok területén, az irodalomtudományban is hódít a mindentudás vágya. Nemes Nagy Ágnes mindent tud, amit a versről és a költészetről tudni lehet. És talán ezért is esik oly jól, ha ő figyelmeztet olykor a szkepszis értelmére és a tudás hatáira. Mert furcsa dolog, hogy a bruges-i csatornában úszkáló hattyúkat megszámozzák, de még furcsább, ha a tudás vágya annyira elvakítana, hogy ne tudnánk rácsodálkozni a hattyú titokzatos szépségére.

SÍKI GÉZA

## EGYHÁZZENE ÉS IRODALOM

A *Gesamtkunst* nem csupán a romantika gyermeke. Századunk, — nevezetesen napjaink — gyakorlatában is megállja a helyét, ha a remekművek közt megkeressük a rokonságot. Irodalom, zene, képzőművészet kapcsolatainak területén egyre mélyrehatóbb, intenzivebb az összehasonlító elemzés.

Egyházzene és irodalom. Hogy eddig keveseknek jutott eszébe? Ezúttal valaki(k)nek mégiscsak, és nem választottak rosszul: a Mártírok útján a ferencesek templomában a Kapisztrán Kamarazenekar Gunde Péter vezényletével két Corelli és egy Bach művet adott elő, Bánffy György érdemes művész pedig Babits Jónás könyvét mondta el.

Elgondolkodtató az ötlet, és meg kell vallanunk: rendkívül tanulságos. Corelli, Babits és Bach latin szellemek, ezt nem kell bizonygatnunk. Ennek ellenére nem volt könnyű dönteniük azoknak, akiknek választása erre a három alkotó egyéniségre esett. Elhangzott műveikre ugyanis nem a katolikus jelző illik, hanem a keresztény. A dilemmát mindig az egyházzene — profán zene szembeállítása jelent, amikor arról kell döntünk: egyházzenei áhítatokon (tehát a liturgián kívül) mi való és mi nem. Irodalmi és zeneművek kölcsönhatásá-

ban természetesen nem az alá- vagy fölérendeltségi szempontot nézzük, hanem amit egyik is, másik is egyenrangúan képvisel. Valójában így egészítik ki egymást. (Kár, hogy a műveket konferáló milderre nem hívta fel a hívek figyelmét, esetleg már előzőleg is.)

A három zenemű: Corelli Kis szvitje és g-moll Concerto Grosso-ja, valamint Bach: Air a D-dúr Szvitből. Tehát nem egyházzenei kompozíciók, mégis azzá avatta őket eredendő spiritualitásuk. Hiszen a szellem nem magán kívül jár, hanem önnön lényegében; a lényege: isteni.

A barokk muzsikának különös sajátága „a perpetuum mobile”, amely mintha még a lassú tételekben is jelen lenne; úgy csendesít, hogy bármelyik pillanatban „robbant”, azaz: természetes állapotát festi a léleknek, az embernek. Nem színészi, látványos, eleve talmi barokk zenékről van szó, hanem például éppen Corelli vagy Bach műveiről, amelyek a zseniális bélyeget viselik. És ettől végtelen ez a zene. Olyan, mint a dómok: „bojtozatukban eszmék teremnek” (Rilke).

Bach ismert Air tétele önálló lírai karakterdarab, tehát bír azzal a teljességgel, hogy minden mástól függetlenül képes önmagáért helytállni. Ebben a hegedűk éteri tiszta hangja segít: e

hangszerek „metafizikáját” éppen Corelli értette meg a XVII. század végén. Ő fedezte fel a hegedűhangzást, s azt vallotta: a dallam maga az élet igazsága. Ugy véljük, az is a zenetörténet (vagy inkább az esztétika, a lélektan?) rejtelye, hogy bizonyos korokban miért éppen ez vagy az a már ismert hangszer kerül előtérbe. (Napjainkban például a cimbalom, meg a citera kezdi élni reneszánszát!)

Hallgattuk a zenét és a költészetet. Babilons szavai jutottak eszünkbe: „Vallás és líra között... titkos kapcsolat van, de egy vallásra sem igazabb ez, mint a kereszténységre”. A tiszta poézis — hangokba rejtve (hegedűk, vox humana) — valóban belülről fénylett. Az „előhegyi remete” Jónás könyve nem csupán a kiválasztottság, a „nincs mód nem menni ahová te küldtél” sokszor már követhetetlen „filozófiája”, hanem mindannyiunk önvizsgálata: hogyan állunk Isten dolgaival, amikor tudnunk kell: az Ő gondolatai nem a mi gondolataink?! Van-e időnk a lélek számára: érezzük-e Isten idejét óráinkat, napjainkat mérve? A rohanó ember a türelmetlenül cselekvő ember lelkiismeretvizsgálatát végezte el bennünk a költői szó, s ahogyan Bánffy György előadta: alázatosságra is tanított.

Corelli „csillagzenéje” bejárta „tájakat”, kinyitotta ajtóinkat a végtelenre. Nincs ebben a zenében látványosság, csak esszencia. A Kamarazenekar hangzásban igen közel járt ehhez a „tiszta pillanathoz”.

Jónás, az elnémult próféta és Bach zenéje a túlonúlíra nyitotta szemünket, a Nyugvópontra. Költészet és zene „kétfajta rezgése közt a névtelen Többre”.

## NÉMET REQUIEM

A XIX. század emberének nyugtalan keresését, szüntelen előretörését, lázas kielégülni vágyását fejezte ki Schopenhauer, aki egy jegyzetében arról ír, hogy a zene élvezete az egyetlen, ami kikapcsolja az emberi szenvedés legfontosabb forrását, a cselekvő akaratot. A megnyugvásnak és a harmóniateremtésnek egy ilyen pillanatot érzékelhetjük Brahms Német requiemjében. Az ízig-vérig romantikus zeneköltő, aki

maga is szívesen vált patetikussá és heroikussá, aki hol a kifejezés modját, hol a zenei formát tágitotta, csakhogy megtalálja az elérhetetlen bizonyosságot, ebben a művében megkísérelte kifejezni a lelki béke ritka perceit. Kétségtelenül nem előzmények nélküli e mű sem, hiszen Cherubini Requiemje ugyanolyan eszközökkel fejezi ki a gyász hangjait, mint Brahmsé, aki hogy éreztesse a lélek mély gyászát, sokszor kikapcsolja a hegedűket is, így juttatva érvényre a mélyebb tónusú hangszereket. Mindez azonban sosem rendeződik nála olyan végérvényes egységbe, mint Bach nagy műveiben. Brahms mindig mondani akar valamit, mindig meg akar győzni, mintha nem bízna eléggé a lélek természetes megnyilatkozási módjaiban. Az énekhang és a zenekari hangzás nála ritkán válik a felfakadó érzés primér kifejeződésévé, mert a zeneköltő megtervezi azt is, amit pedig kifejeznie jobb volna. A Német requiemben csodálatos pillanatok akadnak, az egész mű valahogy mégis kielégítetlenül hagyja a hallgatót, mert e pillanatok nem lehet előre megtervezetten félórakká szét húzni. Nem az élet, nem a kollektívum drámája süt ki az alkotásból, hanem a zeneköltő tudatosan dramatisáló szándéka.

A mű persze magán hordja a nagyformátumú egyéniség keze nyomát, s egy korszak jellegzetes élményét, azt a gigantikus szándékot, mely a romantikát jellemzi, s amely már-már elviselhetetlenné válik a neoromantika formátlan túlzásaiban. A romantikus zeneköltő úgy hiszi, hogy eszközeivel a kifejezhetetlen közelébe juthat. „Ahogy az istenek velünk, emberekkel elbánnak, örökké félelmetes rejtély marad” — írja Brahms 1893-ban. Az örvények, a félelmetes rejtélyek izzanak ebben a muzsikában. A napsugárban fürdő, tiszta hegycsúcsokat Brahms nem vette észre.

Ferencsik János a Német requiemnek meglepően új, többé-kevésbé eddig homályban maradt képét rajzolta meg a Magyar Állami Hangversenyzenekar és a Budapesti Kórus élén. Lágyabbá, líraibbá tette a művet a megszokottnál, s értelmezése nyomán alapjában véve klasszikus alkotás bontakozott ki a lelkes, s a kitűnő előadást hosszú ünnepeléssel honoráló közönség előtt.

T. S.—R. L.

## JAGO: HUSZTI PÉTER

A közönség nélkül felvett színházi előadásoknál gyakran hiányzik az eredeti atmoszféra, a színpad és a nézőtér kapcsolatának az az illúziója, amit a színház varázsának szoktak nevezni. Az ilyen felvételek még nem tévéjátékok, de már nem is színpadi produkciók. Külföldön ezért alkalmaznak néha még tévéfilmeknél is hangkulisszákat a tetészenyilvánítás pótlására. Vannak viszont közvetítések, ahol eszünkbe sem jut, hogy a nézőtérén nincs közönség. Mint a Színházi Világnapon is, amikor az Othellót sugározták a Madách Színház előadásában, felvételről. Ez nemcsak egyszerűen lefényképezett színpadi játék volt, hanem Shakespeare tragédiájának tökéletes művészi összehatást — művészi élményt — nyújtó tévéváltozata is. A kamerák — a közvetítést vezető Ádám Ottó rendező és technikai munkatársai jóvoltából — oda hozták közvetlen közelbe az arcok legparányibb rezdüléseit is, pontosan követni — szinte analizálni — lehetett az érzelmek és jellemek egész fejlődését vagy torzulásait. De én most mégsem az előadásról akarok írni, hanem egy feledhetetlen alakításról: Huszti Péter Jagójáról.

Vannak drámák (és persze: címszerepek), amelyekről nagy művészek jutnak az eszünkbe: például a Sasfiókról Törzs Jenő, Gobbi Hilda, a Kaméliás hölgyről Bajor Gizi, A szókimondó asszonyságról Fedák Sári, Dayka Margit, a Hamletről Ödly Árpád, Ungvári László, a Jegor Bulicsovórl Somlay Artúr, Az ügynök haláláról Timár József. Oldalakon, sőt köteteken át folytathatnánk a sort. Legtöbbjüket már csak visszaemlékezések, némafilmek kockái, fakuló fényképek, kopott hangfelvételek őrzik. Pedig a felnövekvő színész-nemzedékek az előttük járt és kortárs nagyok példáján is nevelődnek. Ezért van tehát művészi fejlődésükben jelentős szerepe és feladata egy-egy teljes egészében filmszalagra — tévéfelvételre — rögzített feledhetetlen alakításnak. Mint ebben a mostani előadásban a címszerepet remekbe formáló Besenyei Ferencé volt (róla külön, hosszan lehetne írni), vagy Huszti Péteré, aki ezúttal Jago modern értelmezésének iskolapéldáját teremtette meg.

Huszti a képmutatás — a bűn — valóságos zsonglóreként játszott a tiszta és őszinte emberi érzelmekkel: barátsággal és bizalommal, jóssággal és jóhiszeműséggel, tisztességgel és becsülettel,

szerellemmel és hűséggel. Mindent a visszájára fordított, anélkül, hogy ezt környezetéből bárki is észrevette volna. Maga volt a megtestesült rossz, de ezt a démoni erőt szemképrázatos éreynességre burkolta. Nagyszerű rendezői ötlet volt Jagót rokonszenves egyéniséggel játszani, megcáfolva ezzel a „beskatulyázás” hibás gyakorlatát, és módot adva egy kitűnő művésznek, hogy tehetsége széles skáláját bemutassa — és variálja — a nézők előtt. Azt írja Kardos László Shakespeare-tanulmányában, hogy „az Othello a naiv bizalom, a hiszeékenység gyermeki álmából riasztja ki elszántan a humanistát, ráébresztve a harcos emberség időszerűbb és magasabb létformájára, és leleplezve az antihumanitás jágói satanizmusát”. Ez a satanizmus jellemezte mindvégig Huszti Jagóját, de nem annak primitív, „egy az egyben” leegyszerűsítésével, nem volt a homlokára írva: „én cégéres gazember vagyok”; ő a kísértés lélektanát játszotta el a színpadon, lemeztelenítette előtünk a „bűn misztériumát”, miközben a misztérium továbbra is misztérium maradt. Mozgatói közül megismertük a hatalom- és bosszúvágyat, a sértett hűságot, a mindenáron-érvényesítlni-akarást, de az, hogy miért létezik a rossz, vagy hogy miért és hogyan szerkezhet örömet valakinek, ha rosszat tesz — jóllehet már nyilvánvaló, hogy ezzel tragédiák sorozatát indítja el —, az mindvégig titok maradt (szembetűnően bizonyítva a rontás, a bűn sátni eredetét.) Attól a pillanattól kezdve, hogy Jago először a színre lépett, szeniális fölényrel a kezében tartott — az ujsa köré csavart — minden szereplőt. Minden kezdeményezés tőle indult ki, és mindaz, ami történt, még mielőtt megtörtént volna, máris az ő malmára hajtotta a vizet. Valósággal megbűvölte egész környezetét, ahogyan a kígyó megbűvöli áldozatát. Cassio tudja, hogy nem bírja az italt, de mert Jago kínálja, elfogadja tőle a kupát és fenékgig üríti, nem is egyszer. Othellónak eszébe sem jut kételkedni felesége hűségében, de elég Jago egyetlen odavetett megjegyzése, hogy a féltékenység poklába taszítsa őt. Vagy gyanakszik-e egy pillanatra is Emília, amikor Jago elkéri tőle Desdemona megtalált jegykendőjét? Egyetlen szóra, habozás nélkül odaadja neki. De ezt csak olyan meggyőzően, az áskálódásnak, az intrikának még a leghalványabb árnyékát sem keltve lehet elérni, ahogyan Huszti Jagója tette. Szemben a korábbi

színpadi beállításokkal, sem a viselkedésében, sem a hangsúlyában nem volt semmi gyanákvást keltő. Így még inkább világossá vált, hogy mindenütt, ahol Jago jelen van, mindenben, amit Jago tesz, ugyanaz a misztérium ismétlődik meg: az ezerarcú bűné. Ennek a Jagonak az eszközei valóban Mefisztó és Lucifer eszközei voltak. Mindegy, hogy Velence vagy Ciprus-e a színhely: itt és most ez volt Auerbach pincéje is, ahol Mefisztó bort fakaszt az asztal sarkából; és a londoni vásár, ahol Lucifer ékszereket ad Évának, de a bor is, meg az ékszer is közönséges hamisítvány. „Káprázat volt, bűbáj, csalás” — írja Goethe; Madáchnál pedig „az ékszerek gyilkokká változva” emeregnek le Éva nyakáról és karjáról. Minden, ami Jago alakjában — ebben az „anti-jellemben” — szimpatikus és tetszetős a környezet előtt — barátság, részvét, szánalom, együttérzés, segíteni-akarás —, előbb-utóbb halált hoz. Valamennyi gyilkosságánál Jago a volta-képpen tettes, akár ő követi el a színen, akár más: ő döfi le Rodrigót, ő sebesíti meg Cassiót, ő fojtja meg Desdemonát, ő végez Emíliaval, ő dönti kardjába Othellót, míg végül összes gaztette vádló tanúként ellene fordul, hogy beteljék rajta a megérdemelt büntetés. De ő maga egyetlen pillanatra sem méri fel bűnének súlyosságát. Gondoljunk csak arra a jelenetre, amikor már minden megtörtént és a tragédia beteljesedett: Jago ott kuporgott

Desdemona halotti ágyánál, magába roskadtnak, de ugyanakkor mintha úgrásra készen is. Sarokba szorított féreg volt, támadásra képtelenné tett csúszómászó, amely még mindig támadni akart.

De Huszti nemcsak Shakespeare Jagóját formálta művészi remekké, hanem — és ez megint csak új szerepfelfogásának többlete — „a” jagói típus, „a” jagói mentalitást: minden „könyöklőt”, minden törtetőt, minden kor minden farizeusát. Egyszerre tudott tökéletesen emberi és tökéletesen sátáni lenni (például amikor a féltékenységtől már-már tébolyodott Othello földre teperte és fojtogatta): a sátánivá torzított — de mázsa is hamisított — emberség tükörképe volt, individualista és egoista, aki még a legválságosabb helyzetekben sem ismerte be a bűnét. Egészen addig, amíg fény nem derült igazi arcára és valódi szándékaira (sőt, bizonyos értelemben még akkor is) egyetlen ideál és mértéke volt csak: önmaga. A tragédia végén az igazság legyőzi a bűnt. Ismét Kardos Lászlót idézve: „Desdemona meghalt, Othello leszúrta magát, de azért Jago nem győzött, sőt mindkettőjüknél mélyebbre zuhant. S a katharzis vértet épít a néző és az olvasó szíve köré minden támadás ellen, amely az emberi bizalmat próbálja alattomos szavakkal szétmarni!”.

BALÁSSY LÁSZLÓ

## Tájékoztató

Ha valaki rendszeresen tájékoztató a külföldi magyar költészetben, első benyomása feltétlenül az, hogy a szülőhazájuktól elszakadt lírikusok legnagyobb része a nosztalgia birodalmában mozog a legotthonosabban. Verseikre ugyan nagy hatást tesz a neoavantgarde, de a sokszor nehezen megközelíthető, ezoterikus tördeit gondolat- és verssorokból is kihallik a magányos lélek sírása, szinte valamennyien szűkre zárják perspektívájukat, szándékosan inkább az árnyakat engedik közelebb magukhoz, mint a fényt, s a formával való kísérletezés gesztusait is inkább egyfajta elzárkózásnak érzhetjük, semmint a megújulás kísérletének.

A legtöbb szállal Major-Zala Lajos kötődik az óhazához. Az elmúlt év végén gyors egymásutánban két kötete jelent meg. A Saint-Germain-Des-Pres kiadásában, francia nyelven megjelent *Requiem d'amour*-t elis-

meréssel fogadta a francia és német nyelvű kritika. Arno Aebly, Major-Zala Lajos és Raymond Meuwly festőművész közös estjét méltatva a többi között ezeket írta: „Az ember végre felkiálthat: van költőnk!”. Elismeréssel elemzi a költő lírai rekviemjét, mely — mint írja — a múltó élet gyászzenéke, és rendkívül eredeti nyelvi köntösben valósul meg. Hasonló méltánnyalással írt a gyűjteményről Ernest Dutoit is. Ezt a nyelvi, szemléleti eredetiséget hallja ki az olvasó az Auróra Könyvek között rendkívül szép kiállításban megjelent *Rontásbontó*ból is. Amint a kötetéhez írt rövid bevezetőből megtudhatjuk, versei elsősorban Erdélyi Zsuzsa kitűnő könyvének, a *Hegyet hágék, lőtőt lépék*-nek az ihletéséből fakadtak, de ezeket csak „gondolati ugródeszkának”, „lőtusz-ülés”-nek használta. Valóban: Major-Zala Lajos mindvégig a maga legszemélyesebb élményeit mondja el ebben a végig egységes, litániaszerű versfolyamban, mely-

ben a kifejezések, a mű nyelvi rétege idézi a múlt imádságainak archetípusait, az élményi anyag azonban a költő sajátja: nem véletlen, hogy mintha a maga életének krónikája is felsejlene a költemények egymásutánjából. (Ez az ősi, már-már imádságos, az ismétlések nyelvi hatására alapozó lírai magatartás nemcsak Major-Zala Lajos költészetét jellemzi, hiszen ha másként teljeseedik is ki, de valahol ezen a forrásvidéken kereshetjük például Juhász Ferenc költészetének egyik ihletését is.) Major-Zala Lajos igyekszik mindig kiemelkedni a magánéleti szférából, és több versében az emberiség legégetőbb problémáira is választ keres. Hadd idézzük ennek bizonyosságául egyik szép versét, a Földünk célbaéréséért-t:

Szép kerekék forogjatok  
szép csillagok csillámlatok  
földabroncsunk tűzzel tartásad  
életünkre összetartsad  
égi kovács  
atomkovács  
hogy az úrkátyuba bele ne törjön

Major-Zala Lajos szüntelenül érlelődő, bátran kísérletező költő, aki — mint a Ron-tásbontó is bizonyítja — vállalja az új utak kockázatát is, csak hogy minél szívósabban őrizhesse és ébreszthesse az anyanyelvi hagyományokat, s így erősebb szá-lakkal kötődhessen a magyar líra legneme-sebb hagyományaihoz.

A vers barátai már régóta várták Vitéz György első kötetének megjelenését. Költe-ményeit régóta ismerjük egy antológiából, s a ritka jelentkezések bizonyossá tették, hogy egyik legígéretesebb lírikusa a külföldön élő magyarságnak. „Pantéisziikus, fel-érző iszákjában magával hurcolja az egész univerzumot — írja egyik méltatója —, s mint igazi költőnek, minden a keze ügyé-ben van.” Izig-vérig költő, aki mindenből kicsikarja a poézist, akinek nincs szüksége az ihlet nehezen kivárt perceire, mert min-dig a költő szemével lát és ábrázol, s a legparányibb, legapróbb, a köznapi ember számára a legtermészetesebbnek tűnő lát-ványból is képes drámát építeni, mint például a Balladá-ban, mely annak idején az Új égtájak (1969) egyik legszebb darabja volt:

Fundy öble (hol a híres dagály  
naponta kétszer visszagörgeti  
homokzátványokon és sziklán keresztül  
lazackedvelte gyors vizek folyását)  
didergő-nedves tenyerébe vette  
három halász tizenkét tengerész  
és két hajó sós jégbe fagyott testét.

Üsszecsukódó ujjal közül  
lassan pereg a majdnem-rózsaszín hó.

Amerikai történet című kötetét a Magyar Műhely jelentette meg. Egységes, szép vallo-más, melyben az árvaság és a magány hangjai szólnak a legerősebben, s ihlete ak-kor szárnyal a leghibátlanabban, ha a mo-dern ember demitizáltnak vélt, valójában azonban ezer és ezer szállal a múltba kö-tődő és a hagyományoktól már-már pre-desztinált életérzését szólaltatja meg. Külö-nösen a Mítosz című ciklus mutat karak-terisztikus költői arcot, melynek birtokosa új-ból és újból lázad a Rend kötöttségei ellen, s a pillanat múlékony „örökkévalóságában” ke-resi a magányos ember boldogságának so-ha el nem érkező és be nem teljesedő per-cét.

A neoavantgarde elkötelezettje Labancz Gyula is, akinek Idő: személyi csönddel című kötete ugyancsak a Magyar Műhely körének kiadásában jelent meg. Versei sok-szor rejtvényre emlékeztetik olvasóját, sok-szor inkább pszichiátriai tesztre, de azért mindvégig érezni benne azt az első és egyetlen struktúrát, melynek a lényege alig-hanem a „hiány” szóban foglalható össze. Labancz Gyula ugyanis ennek a hiánynak a költője, hol azt a folyamatot fogalmazza verssé, hogy az ember keres valamit, ami szavakkal kifejezhetetlen, hol azt, milyen üres, kihalt és dermedt a magányos lét. Egyik kifejező verse a Hang árnyéka...:

Hang árnyéka a falon —  
megéteket hiányával a fény  
mint ifjúságod  
rongyos zsebből kertiével a város

Labancz Gyula alakuló költészetét az teszi izgalmassá, hogy nem teljesen vállalja a neoavantgard konzekvenciáit. Verseiből újra meg újra feltör az intellektus fegyelmező ereje és az érzelem elfojthatatlan vallo-mása. Ebben az irányban teljesezhet ki iga-zán a lírája.

\*

Két magánkiadású könyv is megérdemli méltányoló figyelmünket. Kerényi Grácia, a jeles költő és műfordító, aki oly sokat tett a lengyel irodalom hazai és a magyar iro-dalom lengyelországi népszerűsítéséért, To-pográfia címmel jelentette meg három ver-sét és jegyzetét, melyeket ugyancsak áthat a lírikus érdeklődése és a szépség iránt va-ló fogékonysága. (Az olvasó nem nagyon érti, miért nem akadt erre a kötetre kiadó.) Ezek a szeszélyes szellemi kalandozások ál-landó izgalmat ígérnek, hiszen a csendes meditációkból majdnem mindig korunk eg-zisztenciális nagy kérdései sejlének föl. A kötetet útinaplók és három interjú — kö-zöttük a Kerényi Károllyal folytatott fontos beszélgetés — teszik teljessé.

Víz László regénye, a Sókratés utolsó levele sűrű, izgalmas olvasmány, eszközeinek birtokában levő, azokkal szuverén módon gazdálkodni tudó író munkája. A történelemből is közismert esemény — Szokratész önként vállalt halála — csak alkalom számára, hogy a kötelességteljesítés, a vélt és valódi igazság, az erkölcsi relativizmus, illetőleg az alkalmazkodás kérdéseit feszegetse. Alapjában véve anakronisztikus nyelvi mezőben fontos mai problémákra keresi a választ. Egységes, feszes kompozíciójú mű, mely jóval több, mint ígéretes prófétikus indulás.

A Gondolat Kiadó immár harmadik, átdolgozott kiadásban jelentette meg kétköte-

tes Európa c., kontinensünk földrajzi, gazdasági, természetrajzi és az egyes országok társadalmi alapjait feldolgozó munkáját. A rendkívül alapos és részletes tájékoztatást nyújtó népszerűsítő mű biztos és pontos eligazítást ad e kérdésekben minden érdeklődőnek.

A Hazafias Népfront Honismereti Bizottsága által kiadott Honismereti Híradó 1975. évi 5-6. száma ismerteti a II. Országos Honismereti Akadémia anyagát, közli többek között Vörösmarty Géának Vörösmarty Mihályra emlékező cikkét, Kovácsné Székely Júlia Erdélyben gyűjtött Hold-imáit és Szentistványi Gyuláné Elő népművészet c. beszédét.

## UTRY ATTILA VERSEI

### *Elhanyagolt árvaság*

*Szívemmel üzen a titok,  
amí kezdetben volt.  
Szerelmes vízben futok,  
mint a hold.*

*Kezdetben szólt az Ige:  
a vizekben egységet látok,  
mert az-áldozat járt ott.*

*És az Ige érettem szólt:  
árván várok alázattal,  
hiányt kiáltó akarattal.*

*Kiestem minden kietlen szóból.*

### **H i t**

(FELESÉGEMNEK)

*Imáim szegényes érvek:  
szeretetért  
szépért  
igaz-jóért*

*Kiáltó akarattal  
a mindeneket féltve, őrizve és hirdetve  
várok*

*várom  
a hiten túli remény beteljesedését, mint a  
szerelem jövőből áthívott tisztességét*

*vallom  
a teremtő szeretet valóságát, mint az  
elme és szív egységét  
ajkaid szárnyverésében.*

*Olyan imádság légy  
lélekhangú költeményemben,  
amely az énekek mögött is énekel!*

Revue mensuelle — Monatschrift Rédacteur en chef — Chefredakteur: György Rónay —  
1053 Budapest, Kossuth Lajos u. 1. — Abonnements pour un an — Abonnement für das Jahr: 11,80 US dollar

## S O M M A I R E

Dans son étude *La Réforme permanente de l'Eglise en tant qu'institution* le Prof. Ferenc Tomka, du Séminaire archidiocésain d'Eger, étudie la question de la réforme des institutions de l'Eglise en mettant à contribution les enseignements fournis par la sociologie de la connaissance. „A notre époque — écrit l'auteur entre autres — où vivant dans une société qui change de plus en plus vite, nous nous trouvons à la limite entre une conception statique et une conception dynamique de l'Eglise, la sociologie de la connaissance présente un intérêt tout particulier, cette discipline ayant pour objet l'étude des connexions entre la conscience humaine et les structures sociales, les conditions qui sont responsables de leur raidissement ou de leur souplesse.” — Le Prof. Béla Csanád, de l'Académie de Théologie Catholique de Budapest, rend compte dans son étude de l'enquête qu'il a menée au sujet de la religiosité catholique en Hongrie et qui a eu pour but de mesurer le rôle que la croyance religieuse tient dans la vie de tous les jours des croyants. Il a centré son enquête sur des questions d'intérêt social, telles que le divorce, la régulation des naissances, le mariage, le baptême. — Nous publions le texte de la conférence que le Prof. Tamás Nyíri, de l'Académie de Théologie Catholique de Budapest, a prononcée au cours des entretiens qui se sont tenus en Janvier dernier à Vienne sur la situation de l'athéisme en Autriche et en Hongrie. Pour sa part, le Prof. Nyíri a consacré sa conférence à l'analyse d'un nouveau phénomène de la vie religieuse qu'il appelle 'le croyant sécularisé'. Voici quelques passages relevés dans sa conférence: „En Hongrie, on voit naître un christianisme d'un type nouveau qui diffère essentiellement des formes revêtues en Europe de l'Ouest. Bien qu'on puisse constater certains traits communs comme la tendance de la vie religieuse à devenir l'affaire privée de l'individu, on ne saurait réduire à ce seul trait les caractères propres aux catholiques de Hongrie d'aujourd'hui. Dans notre pays, le christianisme ne pourra se maintenir qu'au cas où il saura éviter de tomber de Charybde en Scylla: d'une part, en revenant de l'illusion de la 'Volkskirche' (Eglise rassemblant des masses populaires) qui n'existe plus; d'autre part, en se refusant de s'évader hors de la société. A l'appui des chiffres et des faits d'expérience, comme en guise d'interprétation de ces données, j'essaie de relever les traits qui caractérisent les catholiques de la Hongrie d'aujourd'hui, ou pour mieux dire, de la Hongrie de demain... Les résultats d'enquête laissent prévoir que l'influence de la hiérarchie va en diminuant parmi les croyants. L'Eglise hiérarchique — ne fût-ce que sous certains rapports et non sans malice — est à comparer à l'état-major d'une armée qui compte un bon nombre d'officiers subalternes, mais d'autant moins d'hommes de troupes. On note un relâchement des liens rattachant à l'Eglise, une préférence pour les formes plus libres de la vie religieuse. Aussi voit-on les croyants aller plus rarement à l'église et soumettre moins leurs cas de conscience aux prêtres — abstraction faite de quelques communautés qui y font exception... Alors que l'organisation hiérarchique perd son importance, les croyants prennent peu à peu conscience de la nouvelle sorte de communion qui s'établit entre eux. Cette communion n'est pas identique à la communauté paroissiale, ni à celle des participants aux actions liturgiques, quoique la célébration de l'Eucharistie soit à la fois la source et l'expression de cette communion. Elle n'a pas la prétention de rivaliser avec les communautés d'autres sortes de la société: elle est simplement la communion des individus ayant la même conception du monde, les mêmes aspirations dans la vie. Bien que numériquement la chrétienté soit en décroissance — toutefois, comme nous le voyons, au bout de quinze ans, la courbe du diagramme qui, de nos jours va encore en baissant, prendra la forme d'une ligne droite — elle ne manquera pas d'être raffermie dans ses convictions de foi.

Comment cela s'explique-t-il? Par le fait que le niveau de la culture ne cesse de s'élever et parmi les esprits hautement instruits, de plus en plus nombreux sont ceux qui prennent conscience d'eux-mêmes.

*Béla Hegyi* a poursuivi une entrevue avec *András Ósze*, éminent sculpteur hongrois établi aux Etats-Unis. Aux questions posées concernoet l'art sacré, il a répondu: On ne peut parler d'art religieux à part. Pour qu'une oeuvre traitant un sujet religieux puisse être qualifiée d'oeuvre d'art sacré, il faut qu'elle soit créée par un artiste doté d'esprit universel. Malheureusement, dans les dernières décennies, ont été admis dans les églises nombre de tableaux et de sculptures qui tout en traitant un sujet religieux, sont dépourvus du véritable esprit religieux. Des préjugés que de telles oeuvres ont portés et continuent toujours à porter seul s'en rend compte celui qui est familiarisé avec la psychologie des profondeurs ou bien en saisit, comme par instinct, le méfait.

## I N H A L T

*Ferenc Tomka*: Die ständige Erneuerung der Kirche und die Wissenssoziologie; in seinem Essay versucht der Autor einige Probleme der institutionellen Erneuerung der Kirche im Lichte der Wissenssoziologie aufzuzeichnen. „In unserem Zeitalter — schreibt er unter anderen — wo wir im Kraffeld der sich beschleunigenden Änderungen in der Gesellschaft an der Grenze einer statischen und einer dynamischen Kirchenbetrachtung stehen, gewinnt besondere Bedeutung die Wissenssoziologie die sich mit der Flexibilität bzw. mit der Erstarrung des menschlichen Bewusstseins und der menschlichen Institutionen befasst.“ — *Béla Csanád*: Messung der katholischen Religiosität in unserer Heimat; der Autor sucht eine Antwort auf die Frage, ob Religiosität einen Einfluss auf das Alltagsleben der Gläubigen hat, und wenn ja, in welcher Beziehung die Religiosität mit einigen Manifestationen des Alltagslebens — Scheidung, Geburtsregelung, Heirat, Taufe etc. — steht, die auch für die Gesellschaft relevant sind. — *Tamás Nyíri*: Einige Aspekte der Religiosität und des Atheismus in Ungarn; Wortlaut des Vortrages den Prof. Nyíri gelegentlich des im Januar d. J. in Wien abgehaltene Kolloquiums über Fragen des Atheismus in Österreich und in Ungarn, hielt. Der Autor befasste sich zunächst ausführlich mit empirischen Daten die sich aus systematischen religionssoziologischen Untersuchungen in Ungarn in den letzten Jahren ergaben. Demnach stellt er unter anderen fest: „Es ist in Ungarn ein neuer Typ von Christen im Entstehen, der von denen in Westeuropa stark abweicht. Zwar zeigen sich gewisse, zum Teil weitgehende Entsprechungen mit den 'Wahlchristen' z. B. in Österreich auf, besonders hinsichtlich der Individualisierung und der Privatisierung ihrer Religiosität, trotzdem ist mit diesen Merkmalen das Charakteristikum der ungarischen Christen von heute nicht gekennzeichnet. In unserer Heimat kann das Christentum sich nur so erhalten, wenn es den Weg zwischen Skylla und Charybdis findet, wenn es sich von der Zwangsvorstellung einer nie mehr existierende Volkskirche heilt, und sich gleichzeitig nicht in irgendeine aussergesellschaftliche Subkultur verschliesst. Aufgrund der oben erwähnten empirischen Daten und anderer Erfahrungen versuche ich im Folgenden die Typologie des ungarischen Christen von heute oder eher von morgen zu schildern... Die Daten lassen darauf schliessen, dass der Einfluss der Hierarchie auf die religiösen Menschen noch besteht, jedoch merklich abnimmt. Denn die kirchliche Institution ist, wenigstens teilweise, zu einem 'Generalstab mit subalternen Offizieren ohne Mannschaft' geworden. Ausserdem zeigt sich der Hang zur informellen, institutionell nicht gebundenen Religiosität vor allem darin, dass die religiösen Menschen weniger oft in die Kirche gehen und sich fast nicht mehr an die Priester um moralischen oder religiösen Beistand wenden... Während die kirchliche Organisation an Bedeutung verliert entsteht langsam eine reflektierte Gemeinschaft der Christen. Diese katholische Gemeinschaft ist weder die Pfarrei, noch die liturgische Gemeinde obwohl die gemeinsame Eucharistiefeier sich dort manifestiert. Ich wage zu behaupten, dass diese Gemeinschaft zwar zahlenmässig weiterhin ab-, an Selbstbewusstsein jedoch zunimmt. Eine ständig wachsende Zahl von Menschen höherer Schulbildung beginnt zu fragen: Wo stehe ich? Wer bin ich? Der höhere Bildungsgrad und die bessere wirtschaftliche Situation gibt diesen Menschen Zeit, Sicherheit und einen Weitblick, von dem aus sie die Welt und den Menschen sehen und befragen.“

**HITLETÉTEMÉNY** (latinul: Depositum fidei). A Krisztustól az egyháznak átadott tanítás egésze, amelyet az egyháznak mindig meg kell őriznie, de minden korban új és korszerű módon kell bemutatnia.

**HOMINIZÁCIÓ** (a latinban: homo = ember). Az őstörténeti „emberré válás” folyamata, annak az általánosan elfogadott leszármazási (= evolúciós) elméletnek értelmében, mely szerint az ember más élőlényből származott. A hominizáció szót csakis a teljes emberi nemmel kapcsolatban használjuk; nem beszélünk hominizációról az egyedi (magzati) fejlődés esetében, mivel a magzat már léte kezdetétől fogva „ember”.

**HUMANIZÁCIÓ** (a latinban: humanus = emberi). A kultúremberré válás folyamata. Ellentétben a hominizációval, a humanizáció szót egyedekre is használhatjuk. Mégis, inkább egész társadalmakra értjük, amikor azok az emberi méltóság felismerésére fogékonyakká válnak. Ugyanebből a gyökből származik a sok értelemben használt „humanizmus” szó is. Kultúrtörténetileg a klasszikus műveltség felújítását jelenti. Egyháziilag jelentése körülbelül annyi, mint „az ember felé forduló irány”. Azt az irányzatot nevezzük így, mely az ember földi sorsát, társadalmi-gazdasági-szellemi fölemelését szívén viseli. Az emberszerető Krisztus példája nyomán minden igazi keresztény egyben a humanizmust képviseli; — hiba csak akkor van, ha kizárólagosan az ember földi javát keresi, és örök hitetésére nem gondol.

**IDENTITÁS** (a latinban: azonosság. Emberre vonatkoztatva: személyazonosság). A legújabb idők kedvelt szociológiai, lélektani és valláslélektani kifejezése: jelenti azt a lelki egyensúlyi állapotot, amikor valaki bensőleg azonosulni tud hivatásával: saját életállapotát, helyzetét, hivatását, munkakörét, társadalmi szerepét örömmel fogadja, nem tekinti magára erőszakoltnak. Alljon itt néhány példa a szó alkalmazására. Ma sok pap identitási krízisben (= válságban) van; VI. Pál pápa: fedezzük fel keresztény identitásunkat; Malula néger bíboros: Afrika népei a gyarmatosítástól felszabadulva, most keresik igazi afrikai identitásukat.

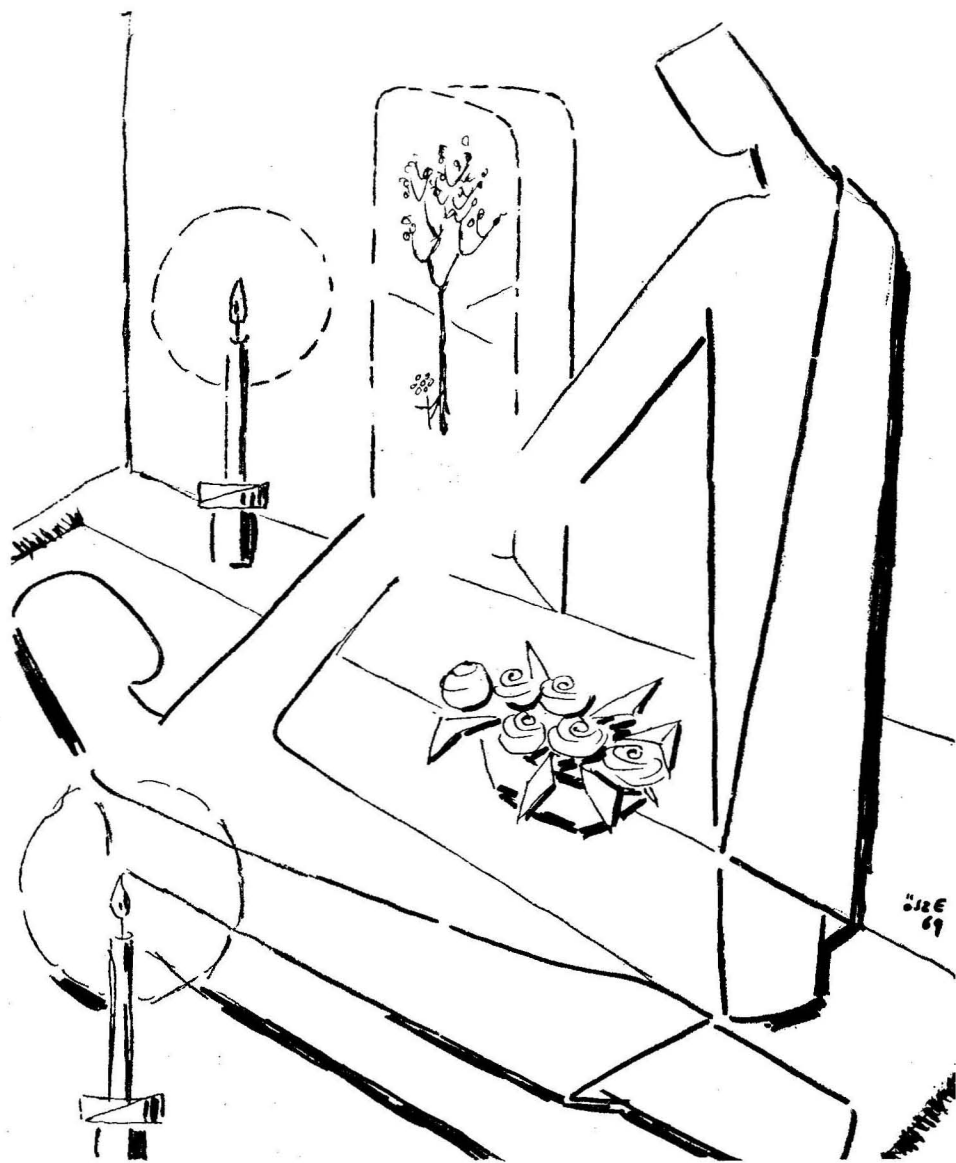
**IMMOBILIZMUS** (a latinban: immobilis = mozdíthatatlan). Oly magatartás, mely értelmetlenül és görcsösen ragaszkodik régi keretekhez, formákhoz, intézményekhez, ellentétben minden józan és mérsékelt reformtörekvéssel. Emberekre és szervezetekre ma egyaránt használjuk a kifejezést, ha a zsinati reformokat oktanulán elgáncsolni igyekeznek.

**INDIVIDUALIZMUS** (a latinban: individuum = egyed). Bölceleti, vallási, társadalmi irányzat és magatartás, mely az egyén jelentőségét túlhangsúlyozza. Vallási téren, főleg a lelki nevelésben, a Zsinat előtti időben erősen az individualista szemlélet került előtérbe, mely az egyén üdvösségét tekintette fő célnak és az egyéni bűnöket emelte ki különösképpen, de kevésbé vette figyelembe az embert, mint közösségi lényt. Az antiszociális magatartást a gyakorlatban kisebb bűnök tekintette, mint az egyéni bűnöket; a „lelkítükrökben” azokat alig méltatta figyelemre. (Lásd a „Communio” címszónál mondottakat.) A Zsinat óta igyekszünk a helyes közéletet megalapítani.

**INFALLIBILIS** (a latinban: tévedhetetlen, csatlakozhatatlan). Az „Egyházi Tanítóhivatal” jelzője, ha valami hit- és erkölcsi igazságot ünnevényesen tanít. (Lásd az említett címszónál mondottakat.) Ugyanebben (és csakis ebben) az értelemben a pápára is alkalmazzuk.

**INFANTILIS** (a latinban: infans = csecsemő, kisgyermek). Jelzőként használjuk a szót, ha „infantilis vallásosságot” emlegetünk. Így nevezzük a pusztán hagyományokon, érzéseken alapuló, de vaskos vallási tudatlanságtól átszótt vallásosságot, mely megállott bizonyos „gyermeteg” fokon. Szemben áll vele a keresztény „felelősség” (l. ott), a keresztény „nagykorúság”, azaz az érett meggyőződéssel vállalt hit.

**INKARNÁCIÓ** (a latinban: Caro = test, in = ban-ben). Megfestesülés. Eredeti és ma is változatlanul használt értelemben így nevezzük Isten Fiának az emberi természetben való megjelenését. Újabb (zsinatutáni) szóhasználatban magára az egyházra is alkalmazzák: az egyháznak látható alakban, korszerű „testet kell öltenie” a mindenkor változó világban, úgyszintén inkarnálnódnia kell minden nép sajátos kultúrájában. A szó különösen gyakran hangozott el az 1974. évi Püspöki Szinodus alkalmával, a teljesen rokon értelemben használt „Indigenizáció”, azaz: bennszülötté válás kifejezéssel együtt.



Ósze András grafikája

(Hegyi Bélának Ósze Andrással folytatott beszélgetése lapunk 320. oldalán. A műmellékleten és a folyóirat más oldalain a művész munkáinak reprodukciói.)